

MUZEUL JUDEȚEAN MARAMUREȘ

RADU POPA

CNEZATUL MAREI



BAIA MARE 1969

RADU POPA

CNEZATUL MAREI

**STUDII DOCUMENTARE ȘI ARHEOLOGICE
ÎN MARAMUREȘUL ISTORIC**

**CU UN STUDIU ANTROPOLOGIC AL CIMI-
TIRULUI DIN GIULEȘTI ÎNTOCMIT DE
IOANA POPOVICI**

MUZEUL JUDEȚEAN MARAMUREȘ • BAIA MARE



In anul 1968 s-a desfășurat a cincea campanie a cercetărilor de arheologie medievală din Maramureșul istoric, inițiate de Muzeul județean din Baia Mare în colaborare cu Institutul de Arheologie al Academiei R. S. România din București și cu contribuția Muzeului maramureșan din Sighet. Din 1964 și pînă acum au fost identificate pe teren aproape douăzeci de obiective — sate părăsite, fortificații, reședințe feudale, biserici dispărute, cimitire — și s-au făcut săpături la Cuhea, leud, Giulești, Sărăsău și Sighet. A fost prelucrată totodată, în mod metodic prin raportarea la situația de pe teren, întreaga informație de geografie istorică din izvoarele scrise ale veacurilor XIV-XV accesibile autorului.

O bună parte a rezultatelor cîștigate de pe urma acestor cercetări a făcut obiectul cîtorva studii publicate în revistele de specialitate ¹ ca și al unei monografii închinată istoriei Maramureșului în veacul al XIV-lea ². Altă parte a lor. își așteaptă întregirea prin continuarea săpăturilor. Dar dincolo de rezultatele propriu-zise, cercetările au prilejuit verificarea practică a unei metode de investigație, întemeiată în egală măsură pe săpăturile arheologice și pe studiul izvoarelor scrise. O expunem aici în mod succint, înainte de a ne ocupa mai îndeaproape de fragmentul de istorie maramureșană a cărui reconstituire ne-au prilejuit-o și ușurat-o cercetările arheologice de la Giulești. O facem pentru a da de la început o imagine de ansamblu asupra cercului de preocupări care ne-a condus în cercetările noastre și pentru a sublinia scopul mai general pe care-l urmărim.

În regiunile mărginașe ale spațiului intracarpatic, în acele zone natural delimitate

1. Radu Popa, *Biserica de piatră din Cuhea și unele probleme privind istoria Maramureșului în veacul al XIV-lea*, în *Studii și cercetări de istorie veche*, 3, tom. 17, 1966, p. 511—528; Radu Popa, Mircea Zdroba, *Șantierul arheologic Cuhea. Un centru voievodal din secolul al XIV-lea*, Baia Mare, 1966; Radu Popa, *Recherches d'archéologie médiévale au Maramureș. Résultats et perspectives*, în *Revue roumaine d'histoire*, tome V, 1966, nr. 5, p. 759—780 și Radu Popa-Mircea Zdroba, *Ctitoria cnezilor giuleșteni. Un nou monument românesc de piatră din Maramureș*, în SCIV, tom 20, 1969, nr. 2, p. 267—285.

2. Radu Popa, *Țara Maramureșului în veacul al XIV-lea*, teză de doctorat depusă în martie 1968 la Universitatea din București.

sub aspect geografic ce însoțesc arcul muntos din Oaș și Maramureș și pînă în Hațeg sau Almăjul Banatului, regiuni ce reprezintă de fapt jumătate din suprafața totală a Transilvaniei, este menționată de izvoarele scrise din primele secole ale mileniului nostru și se conservă pînă astăzi în conștiința locuitorilor, existența unor « țări ». Înțelese la primele lor apariții documentare ca organisme teritoriale social-politice ale românilor transilvăneni, ele mai dăinuie azi prin anumite particularități culturale și tradiționale locale.

Spre deosebire de zonele centrale ale Transilvaniei și de văile largi ale râurilor mari, aceste țări au rămas mai multă vreme, pînă în veacurile XII-XIII sau chiar pînă în veacul al XIV-lea, în afara sferei de exercitare a unei autorități efective de către regatul medieval maghiar. Rînduilele noi ale feudalismului de tip occidental au pătruns aici mai tîrziu și într-o măsură mai limitată, după cum limitate și în cele mai multe cazuri izolate au fost și pătrunderile grupurilor de coloniști străini. În aceste regiuni ne este atestată de către izvoarele scrise din veacurile XIII-XIV, nu numai o populație românească compactă, dar și existența unor autonomii românești, social-politice sau administrative. Tot aici au dăinuit pînă tîrziu norme de viață și de organizare specifice ale societății românești, preluate din epoca de cristalizare a relațiilor feudale și apoi conservate și adeseori apărate, împotriva puterii centrale sau a marilor feudali, secole la rînd, ca teme juridic al unor privilegii de fapt.

Împrejurările enumerate în cele de mai sus pun în lumină avantajele pe care le găsește cercetarea istorică în aceste « țări » românești. Pe de o parte, într-o epocă în care izvoarele scrise cuprinzînd informații despre societatea transilvăneană se înmulțesc în mod apreciabil, în veacurile XIII-XIV, ele ajung să lumineze în regiunile la care ne referim anumite realități mai vechi, instituții caracteristice unei epoci anterioare celei în care au fost consemnate. Ni se oferă astfel posibilitatea de a urmări, aici poate mai bine decît în oricare alt loc, particularitățile de evoluție social-politică și economică a societății românești din epoca de cristalizare a relațiilor feudale, epocă ce a precedat întemeierea statelor medievale proprii.

Pe de altă parte, cercetarea arheologică întreprinsă în aceste « țări » pentru reconstituirea habitatului din epoca primelor știri scrise și pentru cunoașterea temeinică a culturii materiale și spirituale aparținînd unei populații pe care documentele o desemnează fără echivoc drept românească, constituie o bază de plecare pentru descifrarea regresivă a evoluției societății localnice. Ne referim în primul rînd la cunoașterea realităților demografice și de geografie istorică din etapa cronologică ce a precedat momentul apariției primelor știri scrise referitoare la zona respectivă. O asemenea cercetare se impune și datorită faptului că teoriile tendențioase despre « țările pustii » și despre zonele geografice cu populație rară sau populate în epoci relativ tîrzii, își mai găsesc ecouri în unele lucrări de specialitate.

Este vorba așadar, de o cercetare istorică complexă, condusă în limite geografice natural determinate și pe mai multe etape. Prima dintre ele folosește aproape în egală măsură izvoarele scrise și cele arheologice, iar următoarele se întemeiază în cea mai mare măsură sau exclusiv, pe informațiile oferite de săpăturile arheologice. Credem că în acest fel vom putea ajunge la cunoașterea așezărilor și a culturii materiale aparținînd românilor transilvăneni, din încă mult discutatele secole XII-XIII și apoi, pornind de aici în mod regresiv, să operăm asupra epocilor anterioare dispunînd de criterii temeinice de atribuire etnică și de datare. Nu putem desigur revendica pentru metoda de cercetare pe care o preconizăm o valabilitate exclusivă, dar avem convingerea că neglijarea ei lipsește cercetarea istorică în general și pe aceea a problemei formării poporului și a limbii române în special, de o cale mai mult decît importantă.

Maramureșul face parte dintre « țările » românești din cuprinsul Transilvaniei ce îndeplinesc, sub toate aspectele, condițiile de cercetare pe care le-am expus. El se identifică geografic cu bazinul superior al Tisei, fiind înconjurat din toate părțile de masive muntoase înalte între 1000 și 2300 m, sau de zone largi improprii unei locuiri omenești permanente. Din cei cca. 10.000 km² cât reprezintă suprafața Maramureșului istoric³, aproape o cincime o constituie zonele situate la o altitudine de 200—600 m, de-a lungul Tisei și a afluenților ei, locuite intens în veacul al XIV-lea când constatăm existența a 101 sate dintre care mai mult de 80 erau românești⁴.

A doua particularitate geografică a Maramureșului o reprezintă subîmpărțirea regiunii în văi, fiecare dintre ele cu hotarele ei naturale cuprinzând un grup de sate al căror număr variază între 4—5 și 16—18, după lărgimea și lungimea văii. Astfel, valea Mara — și cu aceasta ne apropiem de subiectul pe care ni l-am propus aici — are o lungime locuibilă de cca. 25 km pe care se află azi zece sate: Berbești, Giulești, Mănăstirea, Ocna-Șugătag, Sat-Șugătag, Hoteni, Hărniciești, Desești, Mara (fost Crăcești) și Breb. Am inclus aici și așezările situate la oarecare depărtare de firul văii, pe afluenți de mai mică importanță ai Mării, făcând deci parte din aceeași subunitate geografică a Maramureșului.

Cercetările arheologice și documentare pe care le-am întreprins asupra așezărilor din veacul al XIV-lea de pe valea Mării, ca și asupra celor de pe alte văi maramureșene, au confirmat justețea punctului de vedere enunțat în paginile anterioare. Mai mult, pe linia metodei de cercetare despre care a fost vorba și anticipând aici valorificarea unora dintre rezultatele săpăturilor noastre, putem afirma că după ce am reușit reconstituirea habitatului din veacul al XIV-lea și cunoașterea aspectelor concrete ale culturii materiale și spirituale a românilor maramureșeni din epoca primelor știri scrise referitoare la ei, am reușit să surprindem arheologic în Maramureș o fază de locuire românească anterioară veacului al XIV-lea. Ea este reprezentată deocamdată prin trei așezări parțial săpate și prin alte câteva identificate în recunoașterile de suprafață, iar datările, cu toată prudența reclamată de stadiul actual al cercetărilor, au în vedere veacurile XII și XIII⁵.

Cu aceste din urmă rezultate am intrat sau, mai bine spus, am coborât, în epoca istorică în care cele câteva menționări sporadice ale regiunii în izvoarele scrise se limitează la a vorbi despre « pădurea Maramureș » fără a face nici o aluzie la așezările și la locuitorii din bazinul superior al Tisei. Reamintim că prima dintre ele datează din 1199 pomenind o vînătoare în Maramureș a regelui Emeric (1196—1205) petrecută cu puțin timp înainte⁶, că la 1231 Maramureșul este desemnat într-o hotărnicie drept « pădure regală »⁷ și că la 1271 hotarul dintre Maramureș și învecinatul comitat Ugocea, la limita dintre cursul superior și cel mijlociu al Tisei, este precizat documentar drept « întăriturile pădurii Maramureș »⁸. Tot acolo, spre limita apuseană a Maramureșului, își face apariția la Visc, în aceeași vreme, o familie de

3. Ne referim la fostul comitat Maramureș ale cărui hotare, urmînd creasta munților înconjurători, includeau o suprafață de 10.354 km². Partea de la sud de Tisa, aflată pe teritoriul Republicii Socialiste Românie, reprezintă 3381 km².

4. R. Popa, *Țara Maramureșului*, cap. V, Așezările din Maramureș în veacul al XIV-lea.

5. Este vorba de vatra veche a satului Sărăsău unde, în trei campanii am dezvelit nouă case, de o vatră de sat situată la confluența Ronișoarei cu Valea Mare, la sud-est de Sighet și de faza mai veche a obiectivelor cercetate la Cuhea. Materialele se află în curs de prelucrare, dar putem afirma deja că ele aparțin unei etape mai vechi a aceleiași culturi materiale care la Cuhea a fost datată în veacul al XIV-lea. De altfel, în acest din urmă loc, fazele de locuire decurg una din alta, în mod nemijlocit.

6. *Documente privind istoria României*, C., Transilvania, sec. XI-XIII, vol. I, p. 16.

7. *Ibidem*, p. 253.

8. *D.I.R.C. Transilvania*, sec. XIII. vol. II, p. 145.

feudali maghiari⁹, iar la 1299 este vorba pentru prima oară în documente despre aşezările «oaspeţilor regali» pătrunşi în Maramureş¹⁰.

Împrejurările concrete ale acestei ultime menţiuni, determinată de imprecizia apartenenţei eclesiastice a comunităţilor catolice din Maramureş, dovedesc data lor recentă, cu puţin anterioară sfârşitului veacului al XIII-lea¹¹. Dintr-un privilegiu regal din 1329¹² aflăm că aşezările de colonişti erau în număr de patru şi că se aflau pe valea Tisei, cea mai înaintată dintre ele fiind Cîmpulung-la-Tisa, situată la vest de locul în care va fi menţionat cinci ani mai târziu pentru prima oară Sighetul¹³. Nu este lipsit de importanţă să amintim că aşezările de oaspeţi regali întemeiate în partea de apus a Maramureşului, depindeau administrativ la 1300 de învecinatul comitat al Ugocei şi că abia de la această dată au început eforturile coroanei maghiare pentru organizarea unui comitat maramureşan¹⁴.

9. Probabil că dania regelui Ştefan V pentru familia Hontpazmány-Ujhelyi privind Viscul datează din primele zile ale anului 1272, deoarece regele se afla la 6 ianuarie în Maramureş (D.I.R.C. Transilvania, sec. XIII, vol. II, p. 147). Dania este întărită la 1281 de regele Ladislau IV (G. Fejér, *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, Budae, 1829—1844, vol. V, 3, p. 87—89).

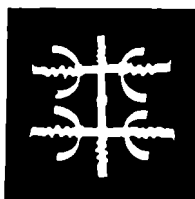
10. D.I.R., C. Transilvania, sec. XIII, vol. II, p. 461, 467 şi 476—478.


11. I. Moga, *Voievodatul Transilvaniei. Fapte şi interpretări istorice*, Sibiu, 1944, p. 94.

12. Mihályi, *Diplome maramureşene*, p. 8—11.

13. În socotelile decimei papale din anul 1334; D.I.R., C., Transilvania, sec. XIV, vol. III, p. 248.

14. Mihályi, *Diplome maramureşene*, p. 3—4.





Prima știre documentară referitoare la realitățile de pe valea Marei datează din anul 1317. Documentul, un privilegiu acordat de regele Carol Robert lui Dragomir și fraților săi, fiii lui Dragoș, nu s-a păstrat decât printr-o consemnare puțin mai târzie, din 1349, când se pare că Dragomir nu mai trăia, deoarece este vorba de un Giulea fiul lui Dragoș, stăpânind satele Giulești și Mestecăniș de pe valea Marei¹⁵. Data de 1317 este totuși acceptată de mai toți autorii, pe temeiul menționării ei în atestările nobiliare întocmite în Maramureș la mijlocul veacului al XVIII-lea de către autoritățile austriace, și când a fost prezentat privilegiul din 1317 cuprinzând numele lui Dragomir¹⁶.

Faptul că prima mențiune documentară a românilor maramureșeni se situează pe valea Mara (următoarea știre și totodată cel mai vechi document păstrat, privește Bîrsana și datează din 1326¹⁷), ca și apropierea dintre numele râului și acela al regiunii (Mara-Maramureș), au fost interpretate ca dovezi ale rolului important pe care l-a

15. *Ibidem*, p. 26–27 și nota 5. Posesiunea « Nyres » (traducerea în limba maghiară a lui Mestecăniș) este un sat dispărut, situat lângă Giulești, pe valea Mestecănișului, afluent al Marei. Se află și azi acolo case, dar ele țin de Giulești. Localizarea este asigurată de hotărnicia din 1405 a cnezatului văii Cosăului ce menționează vecinătatea dintre satele Berbești și Mestecăniș (*Ibidem*, p. 134). Este greșită așadar localizarea satului între Crăcești și Desești cum propune editorul diplomelor maramureșene (op. cit., p. 27, nota 4), cit și la sud de Giulești, cum propune Vilmos Bélay, *Máramaros megye társadalma és nemzetiségei. A megye betelepüléséről a XVIII század elejéig* (Societatea și naționalitățile din comitatul Maramureș, de la popularea comitatului pînă la începutul sec. XVIII), Budapesta, 1943, p. 57 și nota 8. Cazul satului Mestecăniș reprezintă un exemplu concludent pentru traducerea toponimicelor românești în actele cancelariei regale.

16. Jóódy Pál, *Máramaros vármegye 1749–1769 évi nemesség vizsgálata* (Examinarea nobilimii din comitatul Maramureș în anii 1749–1769), Sighet, 1943, p. 178; vezi și Mályusz Elemér, *A Középkori magyar nemzetiségei politika* (Politica națională maghiară în evul mediu) în *Századok*, LXXIII, 1939, p. 412 și Bélay, *Máramaros*, p. 57.

17. Mihályi, *Diplome maramureșene*, p. 6. Deși « Zurduky » din text reprezintă traducerea cuvîntului *strîmtoare*, nu este vorba de satul Strîmtura, ci de Bîrsana. Pentru această identitate, vezi Mihályi, op. cit. p. 152. Cu toate că este învecinat cu Bîrsana, satul Strîmtura face parte dintr-o altă subunitate geografică a Maramureșului, ce constituia la începutul veacului al XIV-lea cnezatul de vale al bogdăneștilor.

avut în trecut valea Marei în istoria Maramureșului. S-a afirmat chiar că înainte de sfârșitul veacului al XII-lea a avut loc un proces de unificare politică a țării Maramureșului, pornit de la valea Marei, împrejurare ce explică transmiterea asupra întregii regiuni a numelui unei văi¹⁸.

Un argument în acest sens îl reprezintă și constatarea că în documentele din veacurile XIII-XIV numele râului nu este menționat ca Mara, ci ca « Maramors »¹⁹, « fluvium Maramorosii »²⁰ sau « fluvium Maramaros »²¹, deci sinonim numelui întregii regiuni. Dar, dintre toate opiniile ce s-au avansat asupra originii numelui, cea mai plauzibilă ni se pare a fi aceea a lui D. Onciul, care îl identifică cu numele antic al cursului superior al Tisei, de la vărsarea Mureșului în amonte, sprijinindu-se deci pe o toponimie Mureș-Maramureș ca desemnând cele două sectoare ale cursului Tisei²². Procesul de transmitere toponimică ar fi fost deci invers, de la regiune la râu. Așadar, fără a respinge ipotezele amintite privind rolul jucat de valea Marei înainte de veacul al XIV-lea, ni se pare că argumentele sînt deocamdată insuficiente. Poate ca cercetările arheologice viitoare să aducă mai multă lumină în această problemă.

Revenind la izvoarele scrise, notăm conflictul dintre urmașii lui Dragoș din Giulești și partizanii lui Bogdan din Cuhea, fost voievod al Maramureșului și conducătorul de după 1342 al rezistenței locale împotriva încercărilor regelui Ludovic I de a desființa autonomia și organizarea proprie a românilor maramureșeni²³. Nu insistăm aici asupra destul de bine cunoscutelor frământări politice care au opus în Maramureș, la mijlocul veacului al XIV-lea, două grupări de feudali români, partizani și adversari ai intereselor coroanei angevine și al căror ecou s-a repercutat la răsărit de Carpați prin întemeierea statului moldovenesc de sine stătător²⁴. Ne interesează în schimb evoluția evenimentelor de pe valea Marei.

Izgoniți din satele lor înainte de 1349 de către Ștefan fiul lui Iuga, nepot de frate al lui Bogdan, prilej cu care le-a fost arsă reședința, giuleștenii au fost repuși în drepturi în anul amintit de către voievodul de atunci al Maramureșului, Ioan, alt fiu al lui Iuga. Din însărcinarea regelui a participat la această acțiune, alături de voievodul Ioan, un reprezentant al comitetului Andrei Lackfi, ale cărui silnicii și violențe se exercitau în acea vreme și asupra Maramureșului. Foarte importantă este mențiunea că actul a fost aprobat de « adunarea cnezilor țării Maramureșului »²⁵.

Familia giuleștenilor se compune în 1349, cu ocazia întăririi ei în stăpînirea satelor Giulești și Mestecăniș, din Giulea fiul lui Dragoș și din fiii săi Dragoș, Ștefan, Tatar

18. Pavel Binder, *Contribuții la studiul dezvoltării feudalismului în Maramureș și în nordul Transilvaniei*, în *Studii și articole de istorie*, X, 1967, p. 39; vezi și Bély, *Máramaros*, p. 57 pentru transmiterea numelui râului asupra întregii regiuni.

19. La 1231, cînd hotarul unor domenii aflate la sud de Maramureș este desemnat ca trecînd pe la izvorul Marei — D.I.R. C. Transilvania, sec. XI-XIII, vol. II, p. 393.

20. Mihályi, *Diplome maramureșene*, p. 27.

21. Petrovay György, *Oklevélek Máramaros vármegye történetéhez* (Documente privind istoria Comitatului Maramureș), în *Történelmi Tár*, 1909, p. 1.

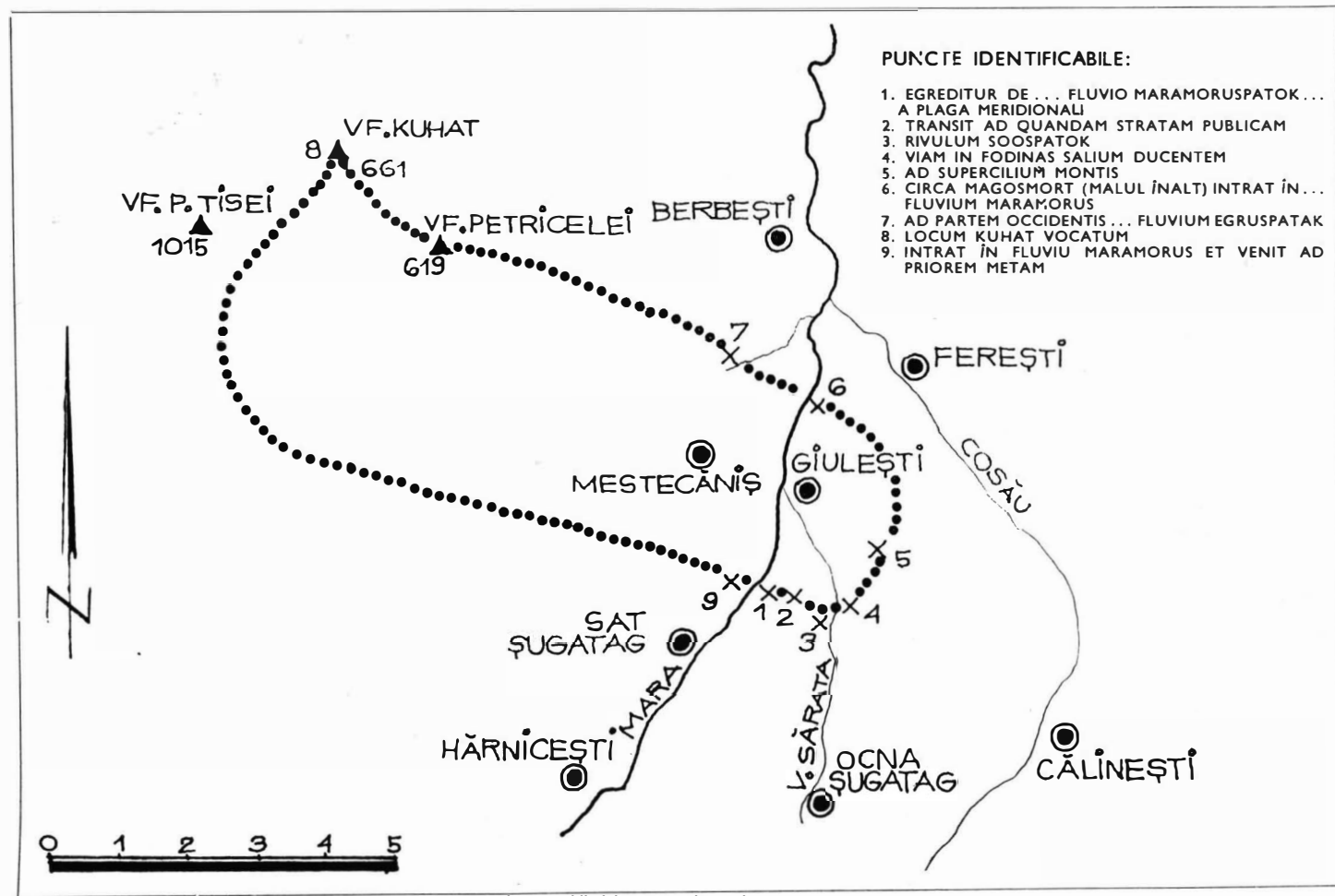
22. Dimitrie Onciul, *Dragoși Bogdan, fondatorii principatului moldovenesc*, în *Opere complete*, ediția A. Sacerdoțeanu, București, 1946, p. 67.

23. Pentru acțiunea lui Bogdan din iarna 1342—1343, vezi Mihályi, *Diplome maramureșene*, p. 17. Conflictul cu giuleștenii este pomenit ca petrecîndu-se înainte de 1349 (*Ibidem*, p. 26—27). Este posibil ca încă din acești ani ciocnirile dintre Bogdan și cnezii maramureșeni din partida regală să se fi desfășurat și în Moldova, unde primul urmărea interese proprii, iar ceilalți participau la expedițiile organizate de rege. La 15 septembrie 1349, probabil cu prilejul unei expediții în Moldova a regelui Ludovic, Giulea se afla în tabăra regală de la Bistrița (*Ibidem*).

24. Ștefan Ștefănescu, « Întemeierea » Moldovei în istoriografia românească, în *Studii*, an XII, 1959, nr. 6, p. 35—54.

25. « praesentibus . . . kenesis terrae Maramorisiensis praenotatae » (Mihályi, *Diplome maramureșene*, p. 27), « convocatis omnibus kenesis terrae praedictae » (*Ibidem*, p. 28).

Fig. 1. SATELE GIULEȘTI ȘI MESTECĂNIȘ. HOTĂRNICIE DIN 1355



(Tatomir), Dragomir, Costea și Miroslav. Rolul principal îl deține Giulea. Șase ani mai târziu, în 1355, ca reprezentant al familiei apare fiul mai mare al acestuia din urmă, Dragoș, cerînd și primind de la rege în numele său, al tatălui și al fraților săi, confirmarea actelor din 1349²⁶. Tot Dragoș, ca reprezentant al fraților săi, obține în același an o hotărnicie a celor două sate. Deși cu oarecari dificultăți, hotărnicia poate fi reconstituită ca delimitînd un teritoriu situat pe cele două părți ale Mării, traversînd spre răsărit valea Sărată și drumul ce duce de la Giulești la ocnele de sare de la Slatina (Ocna Șugatag, vezi mai jos), iar spre apus ajungînd pînă pe creasta munților dinspre țara Oașului²⁷ (vezi fig. 1).

În 1360, deci în anul care a urmat stabilirii definitive a lui Bogdan în Moldova, regele Ludovic a acordat cnezilor maramureșeni credincioși coroanei un șir de diplome prin care le întărea, cu titlul nobiliar, stăpînirea satelor lor din Maramureș²⁸. Printre diplomele păstrate din acest an se află și aceea din 20 martie dată lui Dragoș fiul lui Giulea și fiilor săi Giulea și Lad(islau) pentru satele românești (villas nostras olachales) Slatina, Breb, Copăcești, Desești, Hărniciești și Șugatag, ca răsplată a meritelor cîștigate în luptele din Moldova²⁹.

În același an, la 2 iunie, toate satele de pe valea Mării, deci atît Giulești și Mestecăniș, cît și celelalte șase pomenite ulterior, sînt din nou întărite de rege printr-o diplomă, dar de această dată în favoarea întregii familii giuleștene, lui Dragoș, tatălui său Giulea și celorlalți fii ai acestuia din urmă. Documentul vorbește de « stăpînirile » lor aflate « lîngă rîul Mara » și desemnează ca hotar munții de la izvoarele Mării, unde Maramureșul se învecinează cu regiunea Baia-Sprie Baia-Mare, precum și creasta munților de către Oaș. Diploma adaogă că Dragoș va folosi după voie satele cîștigate prin meritele sale dar, după moartea sa să aibe parte în aceste sate și frații săi, alături de descendenți³⁰.

Știrile furnizate de documente sînt așadar contradictorii. Primul se referă la o danie făcută lui Dragoș și urmașilor săi, urmînd deci normele dreptului feudal ce răsplătea pentru merite militare personale pe titular și descendenții săi, cu excluderea rudelor colaterale. Al doilea reprezintă o soluție de compromis oglindind o stăpînire comună exercitată în cadrul familiei. Contradicția se explică prin realități social-juridice maramureșene anterioare datei la care au fost emise actele regale și își va găsi ecoul în disputele ulterioare de pe valea Mării, așa cum vom avea prilejul să reconstituim mai departe.

Notăm deocamdată că cele opt sate de pe Mara amintite de documente formau o singură unitate patrimonială ale cărei limite coincideau cu ale văii³¹, oprindu-se

26. Mihályi, *Diplome maramureșene*, p. 33—34.

27. *Ibidem*, p. 35—37.

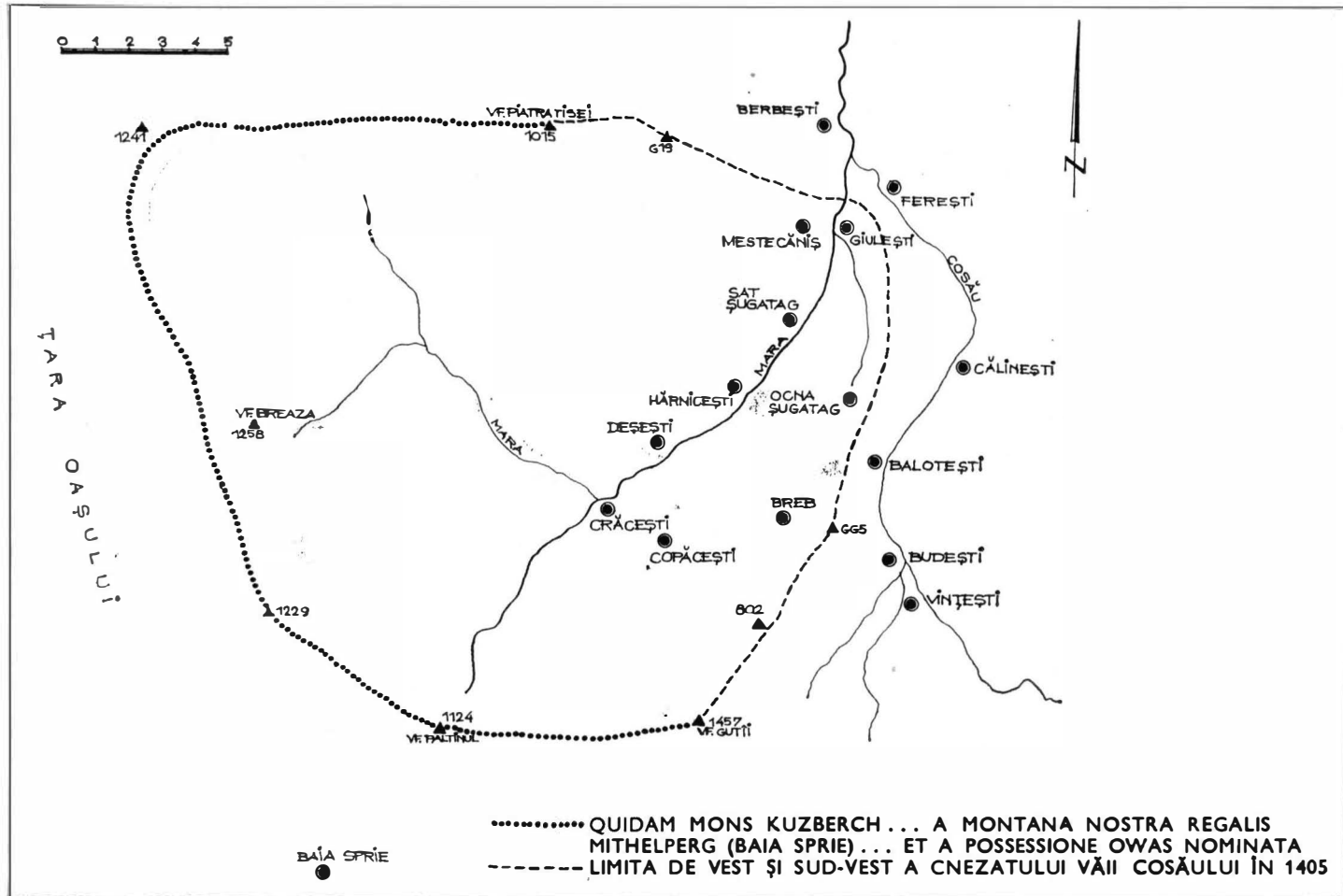
28. S-au păstrat doar cinci diplome din cele acordate în 1360 (Mihályi, *Diplome maramureșene*, p. 37—49). Pentru datarea tot în 1360 a altor diplome, despre care știm că au fost date de regele Ludovic dar al căror an este nesigur, vezi și Bélay, *Máramaros*, p. 20 și passim.

29. Mihályi, *Diplome maramureșene*, p. 37—40. Slatina (Zalatina) este actualul Ocna-Șugatag, care și-a pierdut caracterul românesc în veacul al XVIII-lea prin aducerea unor mineri străini de către administrația austriacă. Copăcești (Kopacsfalva) se afla între Breb și Mara, amintirea fiindu-i păstrată de valea Copăcenilor de lîngă Breb. Satul a dispărut în veacurile XV-XVI, fie prin absorbirea lui de către Breb, fie prin mutarea locuitorilor pe marginea Mării unde apare în veacul al XV-lea satul Crăcești (azi Mara). Șugatag este actualul Sat-Șugatag. Pe temelul acestui document subliniem și folosirea constantă a aceluiași nume în cadrul familiilor cneziale, probabil prin transmiterea numelui bunicului la primul dintre nepoți: Dragoș — Giulea — Dragoș — Giulea. Documentul, transcris în 1364 și prevăzut cu un nou sigiliu regal, a fost achiziționat recent de Arhivele Statului din Baia Mare.

30. *Történelmi Tár*, 1909, p. 1—2.

31. Nu ne-a rămas nici o hotărnicie a tuturor stăpînirilor giuleștenilor de pe Mara. Ea poate fi reconstituită doar prin folosirea hotărnicilor unor stăpîniri învecinate. Vezi pentru aceasta harta noastră.

Fig. 2. CNEZATUL VĂII MARA, PE BAZA HOTĂRNICIILOR DIN 1360 ȘI 1405



însă între Giulești și Berbești. Acest din urmă sat, deși situat tot pe valea Marei, dar în aval de confluența cu valea Cosăului, a făcut parte din cnezatul Cosăului ³² (vezi fig. 2).

Încercarea lui Dragoș de a-și însuși drepturile fraților săi, continuă în anii următori. La 10 februarie 1364, regele se adresează lui Giulea și fraților lui Dragoș poruncindu-le să nu-l tulbure în stăpînirea celor șase sate întărite în 1360, deoarece ele i-au fost acordate personal, distinct de drepturile familiei ³³. De altfel, în luna septembrie al aceluiași an, Ludovic confirmă diploma dată lui Dragoș și fiilor săi la 20 martie 1360 ³⁴.

După alți patru ani, în 1368, aflăm că Giulea a murit și că între Dragoș și cei trei frați ai săi disputa continua, regele poruncindu-le din nou ultimilor să nu-l tulbure pe Dragoș în stăpînirea Slatinei (Ocna Șugatag) și a celorlalte cinci sate ³⁵. Se afirmă în acest act că pe timpul vieții lui Giulea, Dragoș i-a permis tatălui său să folosească veniturile din satele controversate, deci exact contrariul soluției din diploma de la 2 iunie 1360 care prevedea drepturi viagere exclusive pentru Dragoș. Cauza este remisă de rege comitelui maramureșan ³⁶. Deosebit de important ni se pare și faptul că grupul celor șase sate, numite la început cu numele lor precedate de termenul *villa*, este cuprins ulterior în textul aceluiași document sub formularea de « posesiunea Slatina » ³⁷. Deducem din acesta, în primul rînd, o situație oarecum privilegiată a Slatinei, desigur ca urmare a faptului că Dragoș și-a stabilit acolo reședința transformînd-o în centru al stăpînirilor sale ³⁸. Totodată, constatarea vine să sublinieze dificultățile de identificare a satelor în formulările de cancelarie de tipul « possessio » sau « Keneziatum », ele cuprinzînd adeseori mai multe sate sub un singur nume ³⁹. Este un motiv în plus de a păstra multe rezerve în legarea primei mențiuni documentare a unui sat de epoca întemeierii sale.

32. Cuprins la 1361 în formularea « keneziatum . . . possessionis nostrae Olachalis Ozon vocatae » (Mihályi, *Diplome maramureșene*, p. 50), satul apare explicit ca « Bartfalva . . . sub keneziatu Kaszov în comitatu Maramorosiensis existentium », la 1405 (*Ibidem*, p. 132). Documentul din 1387 care-l menționează ca « Barbfalva » (*Documenta historiam Valachorum in Hungaria illustrantia usque ad annum 1400 p. Christ.*, curante E. Lukinich et adiuvante L. Gáldi, Budapesta, 1941, p. 332) pare un fals, poate din sec. XV.

33. Mihályi, *Diplome maramureșene*, p. 53. Nu mai sînt numiți în document, în afară de Dragoș, decît trei din fiii lui Giulea: Stefan, Miroslav (despre care aflăm acum că era preot) și Dragomir. Tatar (Tatomir) și Costea au murit probabil în perioada 1360—1364, dacă nu cumva au părăsit Maramureșul.

34. Vezi mai sus nota 29

35. Mihályi, *Diplome maramureșene*, p. 61. Textul vorbește de șase sate, dar nu sînt numite decît cinci. Copăcești a fost omis din greșeala cancelariei, așa cum remarcă și editorul.

36. *Ibidem*, p. 62—63.

37. Dar chiar în locul în care sînt numite distinct toate satele, formularea este semnificativă: « satul Slatina împreună cu alte cinci sate . . . »

38. Deși centrul văii Mara a fost Giulești, satul Slatina a jucat un rol important în această zonă, fie și numai pentru faptul că acolo sînt pomenite pentru prima oară ocele de sare din Maramureș la 1355 (Mihályi, *Diplome maramureșene*, p. 36) mult înaintea menționării ocnelor regale din regiune. De aici se aprovizionau obștile românești din Țara Oașului, drumul urcînd între Berbești și Mestecăniș peste munte. El este pomenit ca « drumul sării » (*Ibidem*, p. 92, 134, 378). Este vorba deci de exploatarea de sare datorate localnicilor, iar nu de ocne deschise de oașpeți regali.

39. Un exemplu asemănător pentru satele de pe valea Cosăului (vezi nota 32) și pentru satele din cuprinsul cnezatului de vale al bogdăneștilor, unde un grup de sate desemnate ca « posesiunea Cuhea » nici nu cuprindea satul Cuhea printre ele (R. Popa, *Recherches au Maramureș*, p. 774). *Possessio* și *Keneziatum* au aceeași accepțiune, de stăpînire, ultimul desemnînd însă și caracterul cnezial, grevat de anumite obligații față de coroană, cu care se exercita stăpînirea respectivă.

40. *Történelmi Tár*, 1909, p. 3.

După ce în același an, 1368, regele poruncește comitelui maramureșan să împartă între fiii răposatului Giulea cele două sate originare ale familiei, Giulești și Mestecăniș⁴⁰, sîntem lipsiți vreme de peste două decenii de informații referitoare la rezolvarea conflictului din cadrul familiei giuleștene. Înainte de 1384 a murit și Dragoș, după cum aflăm dintr-un proces purtat între fiii și frații săi, pentru un cordon de cavaler în valoare de 26 florini, primit desigur de la rege pentru credincioasă slujbă⁴¹. Abia în 1389 aflăm din nou despre un fiu al lui Dragoș, Costea, ca stăpînind cele șase sate controversate de pe valea Marei, împreună cu părți din satele Giulești și Mestecăniș, deci întreaga avere pe care o revendica și tatăl său împotriva celorlalți membri ai familiei. Deoarece nu avea moștenitori și frații săi muriseră, Costea cere și obține de la regina Maria, conform unei uzanțe a dreptului feudal, permisiunea de a lăsa moștenire aceste stăpîniri surorii sale, Stana⁴².

Judecînd după acest document, disputa din sînul familiei giuleștene s-a încheiat în favoarea liniei lui Dragoș. Dar, documentele ulterioare dovedesc contrariul. În primele decenii ale veacului al XV-lea, îi întîlnim pe urmașii celorlalți fii ai lui Giulea ca stăpînind în diferite sate de pe valea Marei, fără deosebire de apartenența acestora la satele a căror stăpînire exclusivă o revendica la 1389, Costea fiul lui Dragoș sau la satele originare ale familiei. Este totodată important de subliniat că giuleștenii au jucat în toți acești ani roluri de frunte în viața publică a Maramureșului. Astfel, în 1385 cînd cei patru juzi ai nobililor din comitat sînt pomeniți pentru prima oară cu numele, dintre ei face parte și Dragomir fiul lui Giulea⁴³. Fiul lui Dragomir, Petru, este pomenit la 1405 și la 1406 în listele de «oameni ai regelui» ce se alegeau dintre persoanele nobile cu autoritate pentru a asista la diferite acte patrimoniale și se pare că tot el este «Petru din Giulești» pomenit în aceeași calitate la 1414⁴⁴.

Costea fiul lui Dragoș apare la 1404 printre fruntașii nobililor români maramureșeni, sub numele de «Coste Dragușevici» adevîrind, alături de vicecomitetele Radu, pentru stăpînirile mănăstirilor din Peri, în singurul act slavon ce ni s-a păstrat din Maramureșul acestor decenii⁴⁵. Și unul dintre fiii lui Miroslav, Ioan, apare drept om al regelui la 1418, fiind numit în document ca «Ivank din Giulești»⁴⁶, dar în 1425, cînd pretinde împreună cu fiii săi Giulea și Tatar (Tatomir) jumătate din satul Giulești și întregul sat Breb, este desemnat ca «Ianko fiul lui Pop din Giulești»⁴⁷.

Încă din 1415, alți doi fii ai lui Dragomir, Ioan și Giulea, precum și Gheorghe fiul lui Ioan, desemnați de document ca fiind «din Hărnicеști», sînt întăriți în stăpî-

41. Mihályi, *Diplome maramureșene*, p. 81.

42. Mihályi, *Diplome maramureșene*, p. 96. Acest al treilea fiu al lui Dragoș, Costea, apare în documente pentru prima oară abia în anul precedent, 1388, cînd plătește o despăgubire pentru omucidere (*Documenta Valachorum*, p. 335). Desherența pe linie masculină a lui Dragoș, fiul lui Giulea, pe care o invocă pentru trecerea drepturilor sale asupra Stanei, pare a nu corespunde adevărului, deoarece ulterior aflăm de existența unor urmași ai lui Ladislav, cel de-al doilea fiu al lui Dragoș. Vezi nota noastră 54.

43. Mihályi, *Diplome maramureșene*, p. 85. Comitatul nobiliar maramureșan s-a organizat în a doua jumătate a veacului al XIV-lea. După 1360, prin seria de diplome regale acordate cnezilor maramureșeni și prin transformarea stăpînirilor lor de fapt în stăpîniri de drept recunoscute de coroană, s-au creat condițiile juridice ale unui asemenea organism. Juzi ai nobililor sînt pomeniți în documentele maramureșene pentru prima oară la 1368 (*Ibidem*, p. 62) dar nefiind precizați cu numele, nu avem siguranța că la acea dată instituția începuse să funcționeze efectiv.

44. Mihályi, *Diplome maramureșene*, p. 135, 137 și 195.

45. Alexa Petrov, *Drevneašaia terkovnoslavianskaia gramota 1404 g. o Karpatoruskoi teritorii*, în *Sbornik filologiski*, 8, (1), Praga, 1926 — documentul în facsimil.

46. Mihályi, *Diplome maramureșene*, p. 219.

47. Mihályi, *Diplome maramureșene*, p. 264—265. Pentru echivalarea lui Ivank și a lui Ianko cu Ioan, vezi în același document formularea «Johannem filium Pap».

nirea satelor Hărnicеști și Crăcești⁴⁸. Ultimul dintre sate este menționat cu acest prilej pentru prima oară, fiind întemeiat spre sfârșitul veacului al XIV-lea în partea superioară a văii, în locul în care Mara se desparte în două văi principale⁴⁹. Numele i-a fost schimbat recent în Mara.

Șirul nepoților lui Giulea care stăpînesc diferite sate sau părți de sate pe valea Marei se continuă cu alte personaje pomenite de documentele din primele decenii ale veacului al XV-lea. Deoarece fiii lui Dragomir apar la Hărnicеști, iar cei ai lui Miroslav preotul (Pop) la Giulești, este probabil ca descendenții familiei numiți « din Sugatag » să fie urmașii lui Ștefan sau chiar ai lui Dragoș. Astfel Nicolaie din Șugatag (Sat-Șugatag) este atestat la 1419 ca revendicînd împotriva lui Ioan din Giulești satele de pe valea Marei, datorite giuleștenilor de regele Ludovic⁵⁰. Cu toată impreciziunea documentului, referirea la una din diplomele regelui Ludovic ne asigură că și nobilii din Șugatag sînt descendenți ai aceleiași familii. În 1421, Mihail din Șugatag (fratele lui Nicolaie?) ajunge la o înțelegere cu Ioan din Giulești, producîndu-se un partaj și un schimb de proprietate în care sînt pomenite satele Copăcești, Doroslău și pămînturi din apropierea hotarului cu Berbeștii⁵¹.

În sfârșit, un Nan din Giulești ce apare ca jude al nobililor din comitat la 1423⁵² trebuie considerat tot ca fiu sau nepot al preotului Miroslav, deoarece este numit în anii următori drept, Nan Pop.

Acest tablou al stăpînirilor de pe valea Marei a urmașilor lui Giulea este din nou tulburat de un conflict care-și trage originile din cel ce a opus în anii 1360—1389 pe Dragoș fraților lui. Un nepot de fiică al lui Dragoș, Petru Gerheș fiul lui Ioan Gerheș din Sărăsău și al Stanei, cere la 1431 conventului din Lelesz o copie a diplomei regale din 1364 ce prevedea drepturile exclusive ale bunicului său asupra a șase sate de pe Mara⁵³. El a pornit o lungă acțiune de valorificare a pretențiilor bunicului său împotriva celorlalți membri ai familiei. După ce obține la 26 mai 1435 din partea vărului său « Miclea fiul lui Ladislau fiul lui Dragoș din Șugatag alias din Giulești » o renunțare la drepturi în favoarea sa⁵⁴, se prezintă patru zile mai tîrziu împreună cu mama sa Stana în fața regelui Sigismund, cerînd și căpătînd atît o confirmare pentru actul succesoral întocmit de unchiul său Costea în 1389⁵⁵, cît și un mandat de introducere în stăpînirea satelor Slatina (Ocna Sugatag), Breb și Copăcești⁵⁶.

Se pare că în urma rezistenței rudelor sale de pe valea Marei, revendicările lui Petru Gerheș se reduc la 1437 la satul Breb și la siliștea Copăcești, dar Nan Pop din Giulești se împotrivesc la introducerea sărăsăianului în stăpînirea lor⁵⁷.

48. Mihályi, *Diplome maramureșene*, p. 198—199.

49. Satul încă nu exista la 1360, deoarece nu este pomenit în dania făcută lui Dragoș, care privea toate satele de pe Mara, cu excepția celor originare ale familiei, Giulești și Mestecăniș.

50. Mihályi, *Diplome maramureșene*, p. 238—239.

51. Mihályi, *Diplome maramureșene*, p. 258. Este prima mențiune documentară a unui alt sat de pe valea Marei, Doroslău, pe care deocamdată nu-l putem localiza. El este pomenit și la 1485, cînd Gheorghe din Giulești stăpînește o parte din satul Dorozlo (*Történelmi Tár*, 1909, p. 511). S-ar putea ca satul să se fi aflat pe locul unde mai tîrziu apare Hoteni.

52. Mihályi, *Diplome maramureșene*, p. 260. Și fratele lui Nan Pop din Giulești apare ca jude al nobililor din comitat, în anii 1426—1430 (*Ibidem*, p. 268).

53. Mihályi, *Diplome maramureșene*, p. 288. Conventul din Lelesz (azi Iasov în R. S. Cehoslovacia) a fost după mijlocul veacului al XIV-lea locul de adevărire pentru Maramureș.

54. Mihályi, *Diplome maramureșene*, p. 295—296.

55. *Ibidem*, p. 298—299.

56. *Ibidem*, p. 297—298. Copăcești este numit aici *prediu*, deci sat pustiit, siliște. Ulterior el apare documentar ca sat (*Ibidem*, p. 316). Alternarea termenilor oglîndește probabil dispariția treptată a satului.

57. Mihályi, *Diplome maramureșene*, p. 305.

Conflictul continuă în anii următori, în condițiile sprijinirii pretențiilor lui Petru Gerheș de către autoritatea regală, dar a izgonirii sale repetate de către giuleșteni din moșiile amintite. Astfel, chiar în anul 1438, cancelaria regală dă un nou act în favoarea lui Petru Gerheș, cerînd organelor comitatense să-l apere împotriva lui Nan Pop din Giulești⁵⁸. Acțiunea regală nu a fost încununată de izbîndă, deoarece aflăm dintr-un document din 1442 că, după ce se ajunsese la un moment dat la o soluție de compromis, prin care Petru Gerheș a cedat cu drept viager lui Pop Nan o treime din stăpînirile pe care le revendica pe valea Marei, aceasta din urmă l-a alungat din nou cu forța de la Breb și Copăcești⁵⁹.

În același timp, conflictul dintre urmașii lui Miroslav și ai lui Dragoș, numiți « din Șugatag », deci dintre două ramuri — descendente pe linie masculină — ale familiei, își găsește și el ecoul într-un document din 1439 în care este vorba de disputa dintre nobilii din Giulești și Nicolaie din Șugatag privind satul Hărniciești⁶⁰.

La sfîrșitul anului 1442 se ajunge la o înfruntare armată. Împreună cu oamenii săi și cu cîțiva nobili maramureșeni, dintre care nu lipseau rudele lui Petru Gerheș, comitele Andrei de Thar încearcă să meargă în satele disputate, pentru a îndeplini porunca regelui. Dar « lîngă satul numit Vale » (Văleni? Valea Mare?) este acceptat de Pop Nan împreună cu mulți alți nobili din satele învecinate și cu oamenii acestora. Sint enunerați în document nobilii din Giulești, Ferești, Cornești, Berbești, Călinești, care împreună cu alții au întocmit întărituri din stîlpi de lemn de-a curmezișul drumului, pregătind în acel loc și alte lucrări de apărare și au oprit trecerea expediției comitelui. După ce Alexandru din Sărăsău, ce participa la acțiune în calitate de om al regelui, a fost pe punctul de a fi ucis cu sulița de către Pop Nan, iar Ștefan Stețc din Berbești a vrut să-l săgeteze pe comite, acesta din urmă a fost silit ca împreună cu însoțitorii săi să se întoarcă din drum⁶¹.

Acest valoros și interesant document permite cîteva sublinieri. Păstrînd proporțiile, ni se pare că descrierea luptei are o asemănare izbitoare cu celebra bătălie din 1330 de la Posada unde, la fel ca și în Maramureș « drumul a fost închis în mai multe locuri prin întărituri puternice de către români » cum afirmă *Cronica pictată* de la Viena⁶². Dar folosirea unor procedee asemănătoare de către românii de la sud de Carpați și de cei de la hotarul nordic al Transilvaniei, ne permite să le apreciem drept tactică militară a românilor din toate provinciile istorice⁶³, cu atît mai mult cu cît și în epoca următoare, domnii Moldovei sau ai Țării Românești le-au utilizat cu succes împotriva unor armate străine superioare numericeste, pe care le-au obligat să accepte înfruntarea în locuri dinainte alese și pregătite. Această tactică se potrivește unor localnici buni cunoscători ai meleagurilor strămoșești, care au folosit avantajele pămîntului pe care s-au născut și pe care au crescut împotriva unor oști invadatoare mai bine înarmate sau mai bine organizate.

58. Mihályi, *Diplome maramureșene*, p. 307—308.

59. *Ibidem*, p. 316—318.

60. *Ibidem*, p. 308—309. Observăm că în deceniile anterioare urmașii lui Dragomir erau numiți « din Hărniciești » — vezi mai sus nota 48.

61. Mihályi, *Diplome maramureșene*, p. 320—322. Localizarea evenimentelor ridică unele dificultăți. Satul Vale (Pathaak) este Văleni, situat între Bîrsana și Călinești, dar în acest caz comitele a încercat să ocolească Giuleștiul și să ajungă la Breb pe o cale mai lungă, prin Bîrsana și apoi peste deal, pe valea Cosăului în sus. Poate fi vorba și de Valea Mare, afluent al Marei în dreptul Deseștilor, foarte aproape de Breb. Se pare că și pe Valea Mare a existat un sat în veacurile XIV-XVII. În amîndouă locurile relieful se pretează unei « închideri cu fortificații a drumului ».

62. G. Popa-Liseanu, *Izvoarele istoriei Românilor*, vol. XI, *Cronica pictată de la Viena*, București, 1937, p. 110.

63. În Maramureș, o luptă asemănătoare între dolheni și reprezentanții regelui este descrisă de un document din 1418; Mihályi, *Diplome maramureșene*, p. 222—224.

A doua constatare importantă privește sprijinirea lui Nan Pop, nu numai de către membrii familiei sale, dar și de membrii unor familii de feudali români din alte părți ale Maramureșului care, printr-o asemenea acțiune, se împotriveau unei hotărâri a autorităților regale. Întemeiat pe acest sprijin, Pop Nan a mai alungat încă odată pe Petru Gerheș de la Breb⁶⁴ și, mai mult, împreună cu Ștefan Pank din Crăciunești și cu alți tovarăși ai lor, au venit la Sighet în fața comitelui înarmați « cu scuturi, săbii, lăncii și alte felurite arme ». Refuzînd să accepte judecata reprezentantului regal, l-au amenințat și i-au aruncat vorbe injurioase, relatează în continuare textul aceluiași document⁶⁵.

Neputința organelor comitatense de a impune în acest proces legile regatului se explică prin particularitățile evoluției Maramureșului în cadrul statului angevin. Scindarea feudalității românești în două partide adverse a ușurat, la mijlocul veacului al XIV-lea, extinderea autorității regatului medieval maghiar asupra Maramureșului. Dar în același timp, ca un revers al medaliei, regele a fost obligat, tocmai pentru a-și asigura sprijinul unei părți a feudalității românești, să accepte realitățile locale mai vechi și să întărească prin diplomele sale numeroase stăpîniri de fapt ale satelor maramureșene de către cnezii români. Cu cîteva excepții, reprezentate de cele cinci așezări de oaspeți regali și de o familie de feudali maghiari, în Maramureș nu au existat în veacul al XIV-lea alți stăpîni de sate și de pămînt decît familiile feudaliilor români. Această situație s-a continuat fără modificări importante pînă către sfîrșitul veacului al XV-lea.⁶⁶

Feudalitatea românească din Maramureș s-a simțit tot timpul legată, prin interesele ei proprii, de tradițiile societății care i-a dat naștere și a fost solidară în încercarea de a-și păstra, după includerea țării Maramureșului în regatul medieval maghiar, o autonomie locală, fie ea și limitată. Dacă lupta pentru autonomie a avut în veacul al XIV-lea în mod prevalent aspecte politice și militare, ea și-a mutat în veacul următor centrul de greutate în sfera organizării administrative și în domeniul relațiilor juridice. Aceiași luptă va fi purtată ulterior în domeniul religios sau în cel cultural.

Conflictul giuleștenilor, în ale cărui detalii am intrat în paginile precedente, ilustrează tocmai această rezistență a feudalității românești la încercarea de desființare a particularităților și a normelor tradiționale maramureșene. Faptul este cu atît mai evident cu cît autoritatea regală a intervenit în conflict, prin diplomele acordate giuleștenilor și prin reprezentantul ei din Maramureș, comitele. Această împrejurare

64. Împrejurările în care și-a realizat Petru Gerheș pretențiile la Breb între 1442 și 1444 nu ne sînt cunoscute. Constatăm doar că în acest din urmă an se afla acolo un cneaz ce asculta de el, cneaz care a fost alungat de Pop Nan și de tovarășii săi (Mihályi, *Diplome maramureșene*, p. 329).

65. *Ibidem*, p. 330. Faptul că răzvrătiții își puteau permite o asemenea acțiune pînă și la Sighet, în centrul comitatului și în același timp o așezare de oaspeți regali, ilustrează cît de limitată era autoritatea comitelui maramureșan, atunci cînd acțiunile lui contraveneau intereselor nobilimii române locale. Aflăm dintr-un document de la sfîrșitul anului următor că răzvrătitul a fost prins și închis la Hust (*Ibidem*, p. 330—331). La 1449 Pop Nan era liber și conflictul cu Petru Gerheș continua (*Ibidem*, p. 338 și *passim*), dar, de la acest punct mai departe renunțăm la urmărirea lui.

66. Excepția o constituie familia Kun de Rozsály care primește patru sate de la rege în 1391, la granița apuseană a Maramureșului, lîngă Hust (*Documenta Valachorum*, p. 423). La începutul veacului al XV-lea, după confiscările ce au urmat revoltei drăgoșeștilor, încep să apară și unele sate administrate direct de castelanul din Hust, reprezentînd nucleul viitorului domeniu regal din Maramureș. Dar majoritatea mențiunilor de « domeniu regal » sau de « sate ale regelui » din documentele veacurilor XIV-XV se referă la sate stăpînite de fapt de cnezii români sau întărite acestora cu « drept cnezial », deci cu păstrarea unor anumite obligații față de coroană. Am făcut o analiză detaliată a situației fiecărui sat în lucrarea noastră *Țara Maramureșului în veacul al XIV-lea*.

explică de altfel și posibilitatea pe care o avem de a reconstitui, cel puțin parțial, disputa, ea găsiindu-și oglindirea într-un număr destul de mare de izvoare scrise. Multe alte conflicte asemănătoare s-au petrecut în Maramureș în veacurile XIV-XV, lăsându-ne foarte puține știri scrise sau nelăsând nici o urmă în arhive, atunci când deposedările au fost tacite⁶⁷.

Contestînd fratelui lor Dragoș stăpînirea exclusivă a celor șase sate de pe valea Mării, fiii lui Giulea nu o făceau nici din invidie și nici din dorința de a se împărtași dintr-un cîștig al unuia dintre membrii familiei, ci pur și simplu datorită faptului că Dragoș îi frustrase de un drept al lor, al întregii familii giuleștene. Satele pe care regele le numea în diploma din 1360 drept « satele noastre românești » (ale regelui), considerîndu-le ca făcînd parte din domeniul regal, aveau în persoana giuleștenilor stăpîni feudali dintr-o epocă cu mult anterioară momentului în care regatul angevin a început să se intereseze mai îndeaproape de situația din Maramureș. Dania făcută de Ludovic lui Dragoș, fiul lui Giulea, a însemnat implicit deposedarea fraților lui Dragoș. Ea s-a putut petrece în condițiile în care stăpînirea feudală de tip prestatal, garantată de tradițiile și de organizațiile social-politice ale țării Maramureșului, a fost înlocuită, sub aspect juridic, cu o stăpînire feudală garantată de autoritatea regală.

Drepturile întregii familii a giuleștenilor asupra tuturor satelor de pe valea Mării era un fapt îndeobște cunoscut și acceptat de feudalitatea maramureșană, întemeindu-se pe normele juridice după care se conducea societatea românească locală. Numai astfel ne putem explica poziția adoptată de ceilalți nobili români care au sprijinit pe descendenții fraților lui Dragoș împotriva pretențiilor descendenților acestuia din urmă. Ei sprijineau în realitate valabilitatea și aplicarea dreptului și a tradițiilor locale, a lui *jus Valahorum*, împotriva normelor pe care încerca să le instaureze în Maramureș coroana maghiară. Tot astfel ne putem explica și contradicțiile și soluțiile de compromis din seria de diplome acordate giuleștenilor de regii Ludovic, Maria și Sigismund și din hotărîrile adoptate de autorități pentru rezolvarea conflictului.

Drepturile familiei giuleștene asupra satelor de la valea Mării își aveau originea în evoluția societății românești din Maramureș, în însuși procesul de cristalizare a relațiilor feudale din această « țară ». Epoca la care obștile satești au fost aservite de către familiile de cnezi este foarte greu de stabilit. Nici nu se poate vorbi de altfel de un moment anume, deoarece procesul, petrecîndu-se în interiorul obștilor maramureșene, fără intervenție din exterior, a fost foarte îndelungat și s-a accentuat treptat pe durata a mai multor generații. La vremea în care a apărut în Maramureș autoritatea regatului maghiar, feudalismul local era încă departe de a avea trăsăturile relațiilor feudale de tip clasic. Dar indiferent de ritmul și de particularitățile pe care le-a avut acest proces în Maramureș, aspecte ce se leagă pe plan mai general de apariția și dezvoltarea feudalismului românesc, faptul că aservirea obștilor satești de pe valea Mării s-a produs înainte și independent de diplomele regale, nu poate fi pus la îndoială.

Termenul de *cneaz* nu este folosit de documente pentru a desemna pe vre-unul dintre membrii familiei giuleștene, după cum stăpînirea lor nu este numită ca fiind un *cnezat* sau « de drept cnezial ». Nu avem totuși nici un motiv pentru a-i desprinde pe giuleșteni din categoria cnezilor, categorie de stăpîni feudali de sate din etapa

67. Am urmărit în monografia noastră, într-un capitol special, semnificația « domeniului regal » din Maramureș și evoluția acestuia în strînsă legătură cu modificările produse, în diferite etape, în relațiile dintre coroană și feudalitatea locală. Pe acest temei am putut stabili categoriile de conflicte, cotropiri și deposedări caracteristice pentru transformările societății locale în veacurile XIV-XV. Numeroase deposedări tacite produse în veacul al XIV-lea împotriva cnezilor satești își găsesc oglindirea în documentele mult mai tîrzii, de la mijlocul veacului următor.

prestatală a dezvoltării societății românești din Maramureș ca și din alte regiuni ⁶⁸. Giuleștenii sînt repuși în drepturi la 1349 după consultarea « cnezilor țării Maramureșului » ⁶⁹, dintre care făceau parte, iar stăpînirea recunoscută lor atunci de rege era de tip cnezial, fiind condiționată de plata unui cens și de alte servicii « după obiceiul românilor majestății regale » ⁷⁰. De altfel, termenul de « cnezat » în sens de stăpînire feudală ereditară recunoscută de coroană, cu anumite îngrădiri, apare în actele cancelariei regale pentru prima oară abia la 1350, iar stăpînirea de drept cnezial s-a precizat sub aspect juridic în normele din regulatul medieval maghiar abia în veacul al XV-lea, după mai bine de un secol de experiențe și de soluții diverse adoptate de organele administrative și judecătorești ⁷². Dar începînd din 1360, cînd Dragoș a primit întărire regală cu drept nobiliar pentru cele șase sate de pe valea Marei și în condițiile evoluției pe care a cunoscut-o instituția cnezială în a doua jumătate a veacului în regatul maghiar, termenul de *cneaz* sau de *cnezat* nici nu mai putea să apară în documentele privitoare la giuleșteni ⁷³.

În literatura de specialitate străină și chiar în aceea românească s-a exprimat în repetate rînduri, opinia după care stăpînirea feudală de tip cnezial ar decurge din întemeierea de sate ⁷⁴. Pentru Maramureș, un asemenea fenomen nu este atestat de nici un document și avem toate temeiurile să afirmăm că nici nu s-a produs în realitate. Și în această « țară » s-au întemeiat în veacul al XIV-lea, în special către sfîrșitul lui, cca. 20 de sate noi, reprezentînd cam 20% din numărul total al așezărilor maramureșene din epoca la care ne referim, dar ele au urmat regimul juridic al proprietății nobiliare sau cneziale după situația pe care o avea locul pe care s-au întemeiat. Dincolo de ficțiunea juridică a « domeniului regal », în Maramureș n-au existat pămînturi sau terenuri lipsite de stăpînire feudală, locuri pe care întemeierea de sate să producă nașterea unor drepturi de tip cnezial ⁷⁵.

Am socotit necesare aceste precizări, deoarece numele satului Giulești lasă

68. Pentru caracterul patrimonial al instituției cneziale, vezi P. P. Panaitescu, *Obștea țărănească în Țara Românească și Moldova. Orînduirea feudală*, București, 1964, p. 69 și urm. Cercetările pe care le-am întreprins asupra cnezatului în Maramureș, incluse în lucrarea noastră monografică, dovedesc în general justetea opiniei lui P. P. Panaitescu, corectînd-o totuși sub anumite aspecte și permițînd o cunoaștere mai aprofundată a instituției, în special pentru strati ficarea ce a existat în interiorul clasei cneziale.

69. Vezi nota noastră 25.

70. Caracterul stăpînirii exercitate de giuleșteni nu este precizat la 1349, dar întărirea din 1355 cuprinde și o asemenea precizare (Mihályi, *Diplome maramureșene*, p. 34).

71. *Ibidem*, p. 29—30.

72. Spre deosebire de regii arpadieni, care au folosit acceptarea tacită a stăpînirii cneziale, regii din dinastia angevină au încercat să o reglementeze juridic (Maria Holban, *În jurul publicării recente a unor documente inedite din secolul al XIII-lea privitoare la românii din Transilvania*, în *Studii*, tom XIX, 1966, nr. 4, p. 771 și urm.). Sub aspect juridic, în ceea ce privește drepturile personale, cneazul confirmat de rege a fost asimilat cu nobilul prin actul regal din 1366 (*Documenta Valachorum*, p. 199). Am putut urmări în lucrarea noastră monografică felul în care procesul de echivalare deplină și sub aspectul drepturilor reale, a cneazului întărit prin diplomă cu nobilul, petrecut în a doua jumătate a veacului al XIV-lea, a cunoscut o involuție în veacul următor cînd stăpînirea de drept cnezial își definitivează trăsăturile juridice.

73. Atragem atenția asupra împrejurării că după 1360, din punctul de vedere al relațiilor cu coroana, Dragoș stăpînea cu drept nobiliar șase sate și cu drept cnezial, părți din cele două sate originare ale familiei. Nu putem intra aici în detaliile procesului de evoluție a instituției cneziale din veacurile XIV-XV. În nota precedentă am indicat liniile generale în care această evoluție s-a produs.

74. I. Mototolescu, *Jus Valachicum in Polonia*, București, 1916, p. 52 și urm; Mályusz, *Közép-kori nemzetiségi politika*, p. 412.

75. Ne sprijinim aici pe capitolul de geografie istorică cuprins în monografia țării Maramureșului în veacul al XIV-lea, unde am reconstituit, pe baza hotărnicilor vechi, repartizarea întregului teritoriu între cele 101 sate atestate documentar.

impresia că aşezarea ar fi fost întemeiată de Giulea. Dar documentele arată limpede că pe valea Marei, înaintea lui Giulea, au stăpînit tatăl şi fratele lui, Dragoş şi Dragomir, iar sate cu numele de Drăgoşeşti sau Dragomireşti nu ne sînt cunoscute decît din alte părţi ale Maramureşului ⁷⁶. Avem în schimb dovada că procesul de patrimonializare feudală a unor sate a produs în Maramureş, chiar şi în veacurile XIV—XV, schimbarea numelui aşezărilor respective ⁷⁷.

După cum începuturile satului Giuleşti nu datează din vremea lui Giulea, tot aşa nici celelalte sate de pe valea Marei, pomenite pentru prima oară la 1360, nu au fost întemeiate în veacul al XIV-lea şi apariţia lor nu s-a datorat vreunei iniţiative a fiilor lui Giulea. Dimpotrivă, cele opt sate atestate documentar pe Mara în veacul al XIV-lea au fost aşezări a căror vechime coboară dincolo de începuturile veacului. Pentru ca ele să ajungă la stadiul ilustrat de ştirile scrise, a fost necesară o îndelungată evoluţie social-economică a obştilor săteşti. Drepturile de natură feudală pe care giuleştenii le exercitau asupra satelor — şi documentele demonstrează că aceste drepturi nu proveneau din acte regale sau din întemeieri în loc pustiu — presupun maturizarea treptată a noilor relaţii feudale în sînul unei comunităţi de obştii săteşti.

Pe valea Marei a existat unul din acele organisme social-politice româneşti, cu caracter prestatal, numit îndeobşte cnezat. Adoptăm pentru definirea lui termenul de « cnezat de vale » sau « mare cnezat » pentru a-l diferenţia de cnezatul simplu. Acesta din urmă a reprezentat în Maramureş stăpînirea de către o familie de feudali a unui singur sat, rareori a două sate. Spre deosebire de apariţia cneazului de sat, urmare a procesului de aservire feudală petrecut în interiorul unei obşti săteşti, cnezatul de vale a apărut pe baza unui proces mai complex ce a afectat situaţia dintr-un grup de sate şi în care implicaţiile de ordin social au fost dublate de altele, politice, militare sau de altă natură.

Cele două tipuri de cnezate s-au dezvoltat paralel şi în condiţiile unei strînse legături reciproce, avînd drept rezultat stratificarea feudalităţii româneşti în două categorii distincte, cnezii de sat şi cnezii de vale. În Maramureş, cnezatele de vale s-au compus din grupări de cnezate săteşti a căror mărime a variat de la 4—5 sate pînă la 15—18 sate, după întinderea şi după densitatea demografică a subunităţilor natural delimitate ale regiunii. Sub aspectul social şi juridic, principalul rezultat al unei asemenea situaţii a fost exercitarea simultană, asupra aceluiaşi sat, a două categorii de drepturi, cele aparţinînd cneazului sătesc fiind dublate de prerogativele superioare, în primul rînd patrimoniale, dar şi organizatorice, juridice, poate de cult sau de altă natură, ale cneazului de vale. Această împrejurare explică o mare parte din conflictele de proprietate ce s-au produs în Maramureş, în special în veacul al

76. Un *Drăgoieşti* către izvoarele văii Talaborului, întemeiat către sfîrşitul veacului al XIV-lea, apare documentar pentru prima oară la 1403 ca « Keweslygeth » — Lunca Pietroasă (Bélay, *Máramaros*, p. 81, nota 35). *Dragomireşti* — se află pe valea Izei, lîngă Cuhea şi apare documentar cu acest nume pentru prima oară la 1405 (*Ibidem*, p. 65, nota 8).

77. Cel mai elocvent dintre exemple ni se pare a fi al satului Vad, situat la confluenţa Marei cu Iza, numit de documente cînd *Rev-Vad* (Mihályi, *Diplome maramureşene*, p. 113), cînd *Farkasrev-Vadul Lupului* (*ibidem*, p. 79), cînd *Farkasfalva-satul Lupului*, Lupeni (*ibidem*, p. 170) şi despre care aflăm că a fost întărit de regele Ludovic unui cnez cu numele de Belk (Vilc — Lupu), fiul lui Lodomer. Pînă la 1918 numele oficial al satului a fost *Farkasrev*. Localnicii i-au spus tot timpul Vad. Un exemplu în care localnicii au preluat numele nou, adoptat de autorităţi, este cazul satului Fereşti (în documente *Feyrfalva* — Satul Alb sau Satul lui Albu; Mihályi, *Diplome maramureşene*, p. 124) despre care ştim că aparţinut unui cnez cu numele de Stan Albu (« Stan dictus Fejyr Olahus » — *ibidem*, p. 50) numit într-un document ulterior şi ca « Bela » (*ibidem*, p. 259). Pentru schimbarea numelor satelor ca urmare a patrimonializării boiereşti în Moldova, vezi H. Stahl, *Contribuţii la studiul satelor devălmaşe româneşti*, vol. III, Bucureşti, 1965, p. 50.

XV-lea, cînd cnezii sătești au început să capete la rîndul lor întăriri regale pentru satele confirmate anterior cnezilor de vale în cadrul unor domenii mai mari.⁷⁸

Documentele de care dispunem referitor la cnezatul văii Mara și la stăpînirii săi, giuleștenii, oglindesc nu atît trăsăturile originare ale acestui organism, cît dificultățile pe care le-a produs încercarea de a-l transforma într-un domeniu feudal și de a-l integra sistemului patrimonial din regatul angevin. Este și firesc ca să nu avem informații directe și explicite despre cnezatele de vale, deoarece societatea maramureșană nu a întocmit în epoca respectivă acte scrise pentru rezolvarea problemelor sale interne, iar izvoarele pe care le folosim sînt tocmai acele acte care, venind din afara Maramureșului, încercau să producă transformarea amintită. Sîntem nevoiți astfel să reconstituim cnezatele de vale prin modul în care s-au repartizat în Maramureș stăpînirile diferitelor familii de feudali, pe temeiul disputelor determinate de conflictele de proprietate și pe mențiuni documentare mai mult sau mai puțin explicite⁷⁹.

Este necesar să subliniem aici încă odată că în Maramureș, aproape fără excepție, încercările autorității regale din a doua jumătate a veacului al XIV-lea de a transforma cnezatele de vale în mari domenii nobiliare nu au dat rezultate. Procesul de formare al unor asemenea domenii a fost subminat în unele locuri de disputele dintre cele două categorii de cnezi iar în altele, ca în cazul giuleștenilor, de conflictele de familie. În spatele acestor contradicții, apărute în sînul feudalității românești locale, trebuie să ținem seama de rezistența generală a obștilor sătești maramureșene, care au reușit să se împotrivescă accentuării aservirii. Rezultatul a fost că stăpînirile feudale din Maramureș au cunoscut un continuu proces de divizare și că la mijlocul veacului al XVIII-lea se aflau în regiune aproape 15.000 de nobili români. Sub aspectul raportului dintre persoanele nobile scutite de dări și cele impozabile, comitatul Maramureș se situa pe atunci pe primul loc din întreg imperiul austriac⁸⁰. Dar aceste probleme ale istoriei sociale maramureșene, ilustrînd fenomene din veacurile XV-XVIII, chiar dacă își au rădăcinile în realitățile din veacul al XIV-lea sau dintr-o epocă și mai veche, depășesc totuși sfera de interese pe care ne-am propus-o.

Ne-am ocupat în paginile precedente de relațiile sociale și patrimoniale din interiorul grupului de sate de pe valea Marei. Urmează să analizăm, tot pe temeiul izvoarelor scrise, raporturile dintre cnezatul de vale al Marei și celelalte cnezate de vale din bazinul superior al Tisei, oprindu-ne pe scurt asupra locului pe care l-au ocupat aceste organisme în cadrul țării Maramureșului.

78. Seria de diplome acordate în veacul al XV-lea familiilor de cnezi sătești se explică prin politica de întărire a puterii militare a regatului și de centralizare a statului, promovată de Sigismund de Luxemburg în a doua parte a domniei sale și de Ioan de Hunedoara. Cnezi de sat care își valorifică cu acest prilej drepturile mai vechi, ne sînt cunoscuți în special în satele care, după ce au fost întărite în grup unor familii de cnezi de vale, au revenit ulterior printr-o împrejurare oarecare, de obicei printr-o confiscare, în cadrul « domeniului regal », aici producîndu-se conflicte de proprietate între descendenții celor două categorii de cnezi. Tipică sub acest aspect este situația pe care o constatăm pe valea Izei și a Vișeuului, la Cuhea, Ieud, Săliște, Borșa. Vișeu dar și în alte părți ale Maramureșului, cum ar fi la Biserica Albă, Ialova etc. (vezi Mihályi, *Diplome maramureșene passim*). Am urmărit în lucrarea noastră monografică fiecare caz în parte. Disputa din familia giuleștenilor pe care am urmărit-o în paginile precedente, deși derivînd din aceeași coliziune a două categorii de norme juridice, nu poate fi totuși asimilată acestor conflicte.

79. În cazul cnezatului văii Cosăului, vecin cu al Marei, documentele sînt totuși mult mai explicite, deoarece încep prin a vorbi de « jumătatea cnezatului Cosău » la 1361 (Mihályi, *Diplome maramureșene*, p. 50) pentru a reveni la 1405 prin numirea individuală a celor șapte sate de pe valea Cosăului, adăugînd că ele « sînt în cnezatul Cosăului » (*ibidem*, p. 132). Un sat Cosău nu este menționat de nici un document și nu există nici azi, prin urmare numele se referă la întreg grupul de sate. Apariția în documente a formulării « cnezatul Cosău » se explică prin întărirea cu drept cnezial, nu deplin nobilitară, pe care regele o acordase feudalilor de aici, iar formularea este chiar folosită în acest sens, referindu-se la caracterul stăpînirii. Pe noi însă ne

Dintr-o greșită interpretare a izvoarelor, cnezatele de vale au fost confundate în literatura de specialitate cu voievodatul, vîrfurile feudalității românești din Maramureș au fost desemnate, justificat sau nejustificat, drept voievozi și s-a opinat pentru existența simultană în Maramureș a mai multor voievozi⁸¹. Lămurirea acestei chestiuni are o deosebită importanță. Fără o demarcație clară între instituția cnezatului de vale și aceea a voievodatului, nu este posibilă înțelegerea structurii interne social-politice de la un moment dat a țării Maramureșului și nici descifrarea, pe plan mai general, a drumului parcurs de societatea românească din această regiune, ca și din alte părți, pînă la întemeierea unei vieți statale proprii.

Indiferent de funcțiile secundare pe care le-a avut cnezatul de vale, de rolul pe care el l-a jucat în organizarea militară, politică, judecătorească sau de cult a societății dintr-o anumită zonă a Maramureșului, trăsătura sa principală, cel puțin în epoca la care ne referim, a fost cea patrimonială. Cnezatul de vale a fost o mare stăpînire feudală de sate, exercitată de o familie cnezială asupra unei foste uniuni de obști țărănești libere, transmisă ereditar în cadrul familiei și grevată în interior de drepturile și atribuțiile cnezilor sătești. Spre deosebire de aceasta, voievodatul a fost o instituție eligibilă, cu caracter prin excelență politic și militar, exprimînd organizarea unitară a întregii țări a Maramureșului.

Faptul că, sub anumite aspecte, cele două instituții au avut trăsături comune, ca tendința voievodatului de a deveni ereditar sau exercitarea, atît de către cneaz, cît și de voievod a unor atribuții militare și judecătorești, ține de însăși evoluția social-politică maramureșană, de la vale la țară și de la simplu la complex, evidențiind vechimea mai mare a cnezatului de vale și totodată poziția sa subordonată, ca aceea a unei părți față de întreg. Dar aceste constatări pot constitui cel mult mărturii ale unei îndelungate evoluții social-politice locale, ale provenienței amînduror instituții din interiorul societății maramureșene. Ele nu pot fi în nici un caz folosite pentru echivalarea, la cumpăna dintre veacurile XIII și XIV, a celor două instituții.

Nu cunoaștem voievozii maramureșeni decît din documentele veacului al XIV-lea. Surprinderea trăsăturilor instituției voievodale este îngreuiată de faptul că, la fel ca și în cazul cnezatelor de vale, știrile scrise, provenind din cancelariile regatului maghiar, nu oglindesc aspectele originare și locale ale voievodatului, ci în special procesul dispariției sale sau a transmiterii funcțiilor sale asupra instituției comitale. Putem în schimb stabili o succesiune de persoane care au deținut demnitatea de voievod și reconstitui apartenența lor la una sau alta dintre familiile cneziale maramureșene.

Cele șase persoane menționate de documente ca exercitînd funcția voievodală în Maramureș în cursul veacului al XIV-lea au aparținut la trei familii cneziale, primele două de cnezi de vale, iar a treia de cnezi sătești. Ele sînt în ordine: Codrea, Bogdan, Ioan, Ștefan, Balc (Baliță) și Drag. Primul a fost unul dintre antecesorii cnezilor ce au stăpînit un grup mai mare de sate de pe cursul Tisei, de la Teceu la deal, și

interesează faptul că cele șapte sate de pe Cosău formau o unitate desemnată prin numele văii.

80. Bélay, *Máramaros*, p. 101.

81. Vezi printre altele, A. Filipașcu, *Istoria Maramureșului*, București, 1940, p. 36—37); P. P. Panaitescu, *Începuturile și biruința scrisului în limba română*, București, 1965, p. 81; P. Binder, *Contribuții*, p. 35 și urm. Aceași opinie și în istoriografia maghiară, cf. L. Gáldi-L. Makkai, *Geschichte der Rumänen*, Budapesta, 1942, p. 59. Aceste puncte de vedere reprezintă un pas înapoi în comparație cu felul în care au înțeles voievodatul maramureșan istoricii din generația mai veche. Cf. I. Bogdan, *Originea voievodatului la români*, București, 1902, extras din ARMSI, seria II, tom. XXIV, p. 13; D. Onciul, *Români și unguri în trecut*, București, 1928, extras din ARMSI, seria III, tom. IX, p. 26—27. Ne-am ocupat într-un capitol special al monografiei noastre de voievodatul maramureșan.

de pe valea Tarasului ⁸². Următoarele trei persoane au făcut parte din familia bogdăneștilor, care stăpîneau ca cnezi de vale satele de pe Vișeu și de pe cursul superior al Izei ⁸³. În sfârșit, ultimele două au făcut parte din familia drăgoșeștilor, fiind urmașii unor cnezi de sat din Bedeu (pe malul de nord al Tisei) a căror carieră politică în Maramureș și apoi în Transilvania (viitoarea familie Dragfi, după catolicizarea ei la mijlocul veacului al XV-lea) a început abia pe la 1360, data revenirii lor din Moldova ⁸⁴.

Stabilirea acestei liste a pornit de la constatarea că titlul de voievod a fost purtat în Maramureș și de persoanele care, exercitînd la un moment dat pentru o anumită perioadă funcția voievodală, au continuat să păstreze ulterior titlul în sens onorific ⁸⁵. Mai mult, descendenții stabiliți în Maramureș ai unor persoane care au exercitat cîndva funcția voievodală în altă parte, ajung în veacul al XV-lea să poarte și ei, tot în sens onorific, titlul de voievod ⁸⁶. Pentru a exista certitudinea că la data mențiunii unei anumite persoane cu calitatea de voievod, această persoană exercita în mod efectiv funcțiile voievodale, este necesar ca respectivul document să o precizeze ca «voievodul românilor din Maramureș», «voievodul Maramureșului» sau ca «voievodul nostru maramureșan». Ultima dintre formulări cuprinde implicit confirmarea de către rege a calității de voievod, întrucît documentele provin aproape fără excepție din cancelariile regelui.

82. Urmașii lui «Erdeu woyvode» sînt întăriți la 1345 în stăpînirea cnezatului Sărăsău (Mihályi, *Diplome maramureșene*, p. 26). Erdeu-Erdő reprezintă traducerea lui Codrea. Acest din urmă nume este răspîndit peste tot în Maramureș. «Cnezatul Sărăsău» cuprindea un mare număr de sate, în a căror stăpînire sînt întăriți în anii următori urmașii lui Codrea (*Történelmi Tár*, 1909, p. 4; Mihályi, *Diplome maramureșene*, p. 48, 80, 103 etc.). Genealogia familiei este precizată de un document din 1429 (*Ibidem*, p. 277).

83. Bogdan înainte de 1343 (Mihályi, *Diplome maramureșene*, p. 17), nepotul său Ioan, fiul lui Iuga, era voievod la 1349 și la 1355 (*Ibidem*, p. 26 și 40), iar Ștefan, fratele lui Ioan, era voievod la 1360 (*Ibidem*, p. 45). Iuga nu este menționat niciodată ca voievod sau ca fost voievod. Pentru cnezatul de vale al bogdăneștilor, vezi studiul nostru, *Recherches au Maramureș*, p. 773—775.

84. Balc este menționat ca voievod al Maramureșului la 1365, 1368 și 1378 (Mihályi, *Diplome maramureșene*, p. 56 și *Documenta Valachorum*, p. 215, 279—280). Nu putem stabili data la care a exercitat funcțiile voievodale fratele lui Balc, Drag, deoarece el este menționat în câteva rînduri doar cu titlul simplu de voievod, care a fost purtat în Maramureș încă din veacul al XIV-lea și cu sens onorific (vezi mai jos). Avem totuși certitudinea că Drag a fost ales la un moment dat ca voievod al Maramureșului, deoarece este numit astfel de un document ulterior morții sale (Mihályi, *Diplome maramureșene*, p. 126). Bunicul lor, Dragoș, pomenit în Maramureș o singură dată la 1336 (*Ibidem*, p. 13—15) cînd familia stăpînea un singur sat, nu este menționat niciodată ca voievod și cu atît mai puțin ca voievod al Maramureșului. Nici fiul lui Dragoș, Sas, nu a fost voievod în Maramureș. Titlul voievodal cu care este menționat după moarte (dar nu titlul de voievod al Maramureșului I) se leagă de exercitarea de către Sas a acestei demnități în Moldova (Mihályi, *Diplome maramureșene*, p. 65; *Documenta Valachorum*, p. 267 și 280), la fel ca și tatăl său.

85. Astfel, Bogdan este numit voievod de un document din 1353 (Mihályi, *Diplome maramureșene*, p. 32) și tot titulatura simplă de voievod o poartă și în documentul din 1365 privind confiscarea satelor sale, la șase ani după trecerea lui în Moldova (*Ibidem*, p. 57). Și nepotul său Ioan, care a fost voievod al Maramureșului pînă către 1360 (vezi nota anterioară) mai continuă să fie numit simplu voievod la 1373 (*Ibidem*, p. 70), cînd este menționat ca om al regelui și cînd demnitatea voievodală în Maramureș era exercitată de drăgoșești.

86. Este cazul dolhenilor, urmași ai lui Stanislau de Laz, voievodul românilor din Ung, care au venit în Maramureș și pe valea Bîrjavei la 1370 și care sînt numiți de documente cu titlul de voievod într-o vreme în care instituția voievodală își încetase în Maramureș existența (cf. *Documenta Valachorum*, p. 170; Mihályi, *Diplome maramureșene*, p. 64, 77, 160, 191 și 380). Constatăm așadar că titlul voievodal ajunge să se transmită ereditar în secolul al XV-lea, fără a mai avea legătură cu exercitarea funcției voievodale. Astfel se explică numeroșii «voievozi» români din Transilvania din secolele XV—XVII, uneori simpli țărani aserviți (Cf. St. Meteș, *Contribuții nouă privitoare la voievozi români din Ardeal și din părțile unghurești în veacul al XVI—XVII-lea*, Cluj, 1922) ei ilustrînd decăderea treptată a urmașilor unora dintre vechile familii voievodale.

Prin această interpretare, singura justă, a izvoarelor scrise, eliminăm din discuție numeroase persoane despre care s-a vorbit pe nedrept ca despre niște «voievozi maramureșeni». Constatăm totodată că în Maramureș au putut exista simultan mai multe persoane care să poarte titlul de voievod, în virtutea demnității pe care au avut-o la un moment dat și pentru o anumită perioadă⁸⁷, dar că nu există nici un motiv pentru a considera că în Maramureș și-au exercitat simultan autoritatea mai mulți voievozi. Această constatare este cu totul firească în condițiile în care voievodatul a avut un caracter electiv.

Putem astfel preciza și raporturile dintre giuleșteni și voievodatul maramureșan. Nici un document nu menționează pe vreun membru al familiei cu titlul de voievod și cu atât mai puțin cu cel de «voievod al Maramureșului». Este prin urmare sigur că în veacul al XIV-lea giuleștenii nu au deținut această demnitate, afirmațiile contrare provenind dintr-o confuzie între cei doi Dragoș din Giulești, tatăl și fiul lui Giulea, pe de o parte, și Dragoș din Bedeu pe de altă parte⁸⁸. Bineînțeles că nu putem exclude posibilitatea ca giuleștenii să fi avut într-o epocă anterioară veacului al XIV-lea un rol important în organizarea politică și militară a țării Maramureșului și ca înaintașii cnezilor atestați documentar pe valea Marei să fi fost legați de începuturile voievodatului maramureșan, dar izvoarele scrise de care dispunem nu ne oferă argumente în acest sens.


Giuleștenii s-au numărat printre cele șase familii de cnezi de vale din Maramureș⁸⁹. Deoarece voievodul a fost ales de către adunarea cnezilor din rîndul acestor puternice și autoritare familii de feudali, e firesc ca giuleștenii să fi năzuit la ocuparea celei mai înalte demnități maramureșene și probabil că au și încercat aceasta. De la asemenea rivalități interne ale feudalității maramureșene a pornit divizarea ei în partide adverse, ușurînd coroanei angevine integrarea regiunii în cuprinsul regatului. Probabil că apartenența giuleștenilor, în primul rînd a lui Giulea și a fiului său Dragoș, la grupul de sprijinitori ai intereselor regale și conflictul lor cu bogdăneștii, pe atunci voievozi ai Maramureșului, să se întemeieze tocmai pe asemenea rivalități.

87. Apărută foarte probabil ca o demnitate militară la a cărei alegere participau toate obștile libere, voievodatul a evoluat, în concordanță cu procesul general de cristalizare a relațiilor feudale în Maramureș, către o demnitate politică rezervată marilor familii cneziale și aleasă de adunarea cnezilor. Pentru caracterul electiv al voievodatului, vezi Mihályi. *Diplome maramureșene*, p. 55. Nu știm pe ce perioadă se alegeau la această vreme voievozii. În condițiile păstrării unui anumit raport de forțe între familiile cneziale din Maramureș, se pare că voievozii se realegeau pentru o perioadă mai lungă în aceeași persoană sau în aceeași familie.

88. Binder, *Contribuții*, p. 37–38. Autorul revine la p. 53 cu aceeași opinie, vorbind de «voievozii din Giulești», dar inventînd un citat dintr-un document (nota 193).

89. Alături de cnezatul de vale al bogdăneștilor de pe Vișeu și cursul superior al Izei, de cnezatele de vale ale Marei și Cosăului și de cnezatul de vale de pe Taras și Tisa, cu unul din centre la Sărășău, despre care a fost vorba în paginile anterioare, documentele ne mai permit reconstituirea în Maramureș a două organisme asemănătoare: cel de pe cursul inferior al Izei, cu centrul la Oncești sau Bîrsana, și cel de pe valea Talaborului. Asupra divizării Maramureșului în cnezate, fiecare cnezat corespunzînd unei văi, a atras atenția A. Doboși, *Geschichtlicher Abriss über die Rumänen in Maramureș*, București, 1940, p. 11 și urm., care a încercat și o reconstituire lipsită însă de baze documentare. Recent, P. Binder a încercat să stabilească existența în Maramureș a unor uniuni de obști sătești precizate după văile regiunii, uniuni care după autor ar fi evoluat spre niște mici voievodate din a căror unificare a constat «Țara Maramureșului» (*Contribuții*, p. 32 și 38). Reconstituirea făcută de P. Binder, deși mai aproape de realitate decît cea a lui A. Doboși, nu este totuși lipsită de greșeli, atît în ceea ce privește înțelegerea evoluției social-politice din Maramureș, cît și a limitelor geografice pe care le-au avut formațiunile respective.



ercetările arheologice de pe valea Marei și-au fixat obiectivele în funcție de tabloul oferit de reconstituirea istorică întemeiată pe izvoarele scrise. Pornind de la informațiile pe care le-am analizat și a căror semnificație am pus-o în discuție în paginile anterioare, numeroase întrebări se conturează în fața cercetătorului, așteptînd un răspuns.

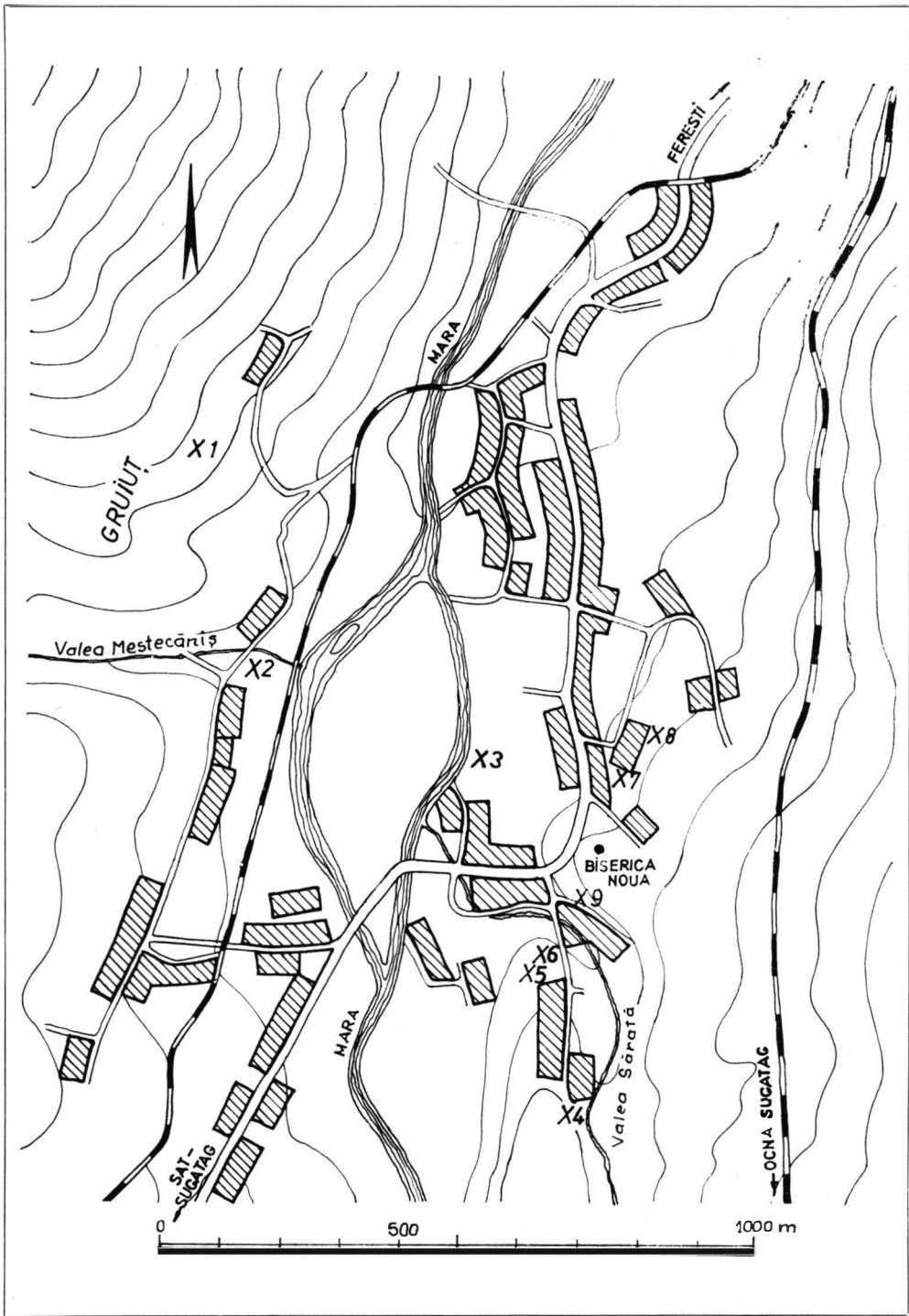
Dincolo de mențiunile lapidare ale documentelor, ne interesează să stabilim cât de mare a fost un sat din veacul al XIV-lea, unde se aflau vetrele vechi ale satelor în raport cu marea extindere teritorială a așezărilor de azi ⁹⁰, cum a arătat și unde a fost reședința giuleștenilor incendiată înainte de 1349 de către partizanii lui Bogdan, ce reprezentau exploatarea salinilor de la Ocna Șugatag, care a fost nivelul culturii materiale și spirituale al societății românești din această vreme. Este vorba așadar de reconstituirea, cu ajutorul urmelor păstrate în pămînt, a aspectelor concrete și palpabile de viață zilnică desfășurată într-un grup de sate de-a lungul a multor generații, cu toată diversitatea de manifestări a acestei vieți, de la case și unelte și pînă la cimitire sau lăcașuri de cult.

Oglindind situația de pe valea Marei, documentele din veacul al XIV-lea vorbesc tot mereu numai despre familia giuleștenilor, ca singure persoane demne de atenția cancelariilor. Dar în spatele giuleștenilor se aflau sutele de familii țărănești compunînd obștile satești, familii la care izvoarele scrise nu fac decît referiri indirecte, amintind de exemplu dijmele încasate de giuleșteni și din care aceștia, pe vremea în care erau întăriți doar cu drept cnezial, datorau o parte regelui ⁹¹.

Iar dincolo de această reconstituire, în fața cercetării istorice se află sarcina ca, pe cale arheologică, să stabilească vechimea așezărilor de pe valea Marei sau restructurările demografice produse înainte de veacul al XIV-lea, care au avut drept rezultat apariția cnezatului de vale în formele atestate de izvoarele scrise.

90. Datorită progreselor demografice din ultimul secol și a reliefului deluros al regiunii, care a obligat satele să se extindă mai mult în lungime, pe malurile râului, cele șase sate de pe Mara au ajuns aproape de momentul contopirii într-o singură așezare lungă de 20 km. Acest proces se va încheia probabil în următoarele 2–3 generații.

Fig. 3. GIULEȘTI. PLAN ACTUAL



Dificultățile unei asemenea cercetări nu pot fi îndeajuns subliniate. În primul rând, spre deosebire de marile complexe antice sau medievale — cetăți, orașe, centre religioase etc — ale căror urme mai sînt vizibile pe teren sau ale căror numeroase vestigii, răspîndite la suprafață, ușurează localizările, cercetarea satelor medievale din primele secole ale mileniului nostru poate conta doar pe găsirea cîtorva urme de case sau a unor amenajări de scurtă durată, adeseori dispersate pe o arie largă sau suprapuse de așezările actuale, cuprinzînd un inventar mai mult decît modest. În al doilea rînd, cercetarea nu se poate sprijini aproape deloc pe descoperirile întîmplătoare, alegîndu-și obiective reperate anterior în regiune printr-o împrejurare oarecare, ci își propune să caute anumite obiective, a căror existență în zona respectivă este certă, dar pentru a căror localizare sau dimensiuni nu există decît indicii. Nu cunoaștem încă legile care au guvernat de-a lungul secolelor habitatul dintr-o micro-regiune oarecare, determinînd într-o epocă sau alta alegerea unor anumite locuri de viețuire după condițiile geografice, după mărimea grupurilor umane sau după particularitățile social-economice ale acestora. Am putea spune că într-o asemenea cercetare au o valoare deosebită chiar și rezultatele negative, constînd din certitudinea, cîștigată de pe urma săpăturilor, că un anumit loc nu a fost niciodată locuit. Data de început a unei așezări, înțelesă ca viețuire a unei colectivități într-un cadru teritorial mai mult sau mai puțin întins, nu poate fi fixată înainte de a avea siguranța că în jurul obiectivului cercetat nu se află urme din etapa cronologic premergătoare celei din care datează așezarea respectivă.

În aceste condiții, este ușor de înțeles de ce nu putem considera săpăturile întreprinse pînă în prezent, decît drept început și de ce rezultatele obținute sînt departe de a da răspunsuri tuturor întrebărilor pe care ni le-am pus.

Deși recunoașterile de teren efectuate pe întreg cuprinsul văii Mara au dus la identificarea mai multor locuri prielnice săpăturilor, locuri din care s-au recoltat materiale ceramice medievale de la suprafața terenului⁹², primele săpături arheologice au fost totuși inițiate la Giulești, din motive pe care analizele documentare din paginile anterioare ne dispensează de a le mai expune. La Giulești exista totodată avantajul de a cunoaște în mod cert existența unei vechi biserici de piatră, chiar dacă după demolarea ei în veacul trecut, urmele-i au dispărut cu desăvîrșire. Cercetările s-au desfășurat în trei campanii succesive, însumînd 65 zile de lucru efectiv pe șantier⁹³. Vom prezenta în cele ce urmează rezultatele obținute pe diferitele sectoare ale cercetărilor arheologice (vezi locurile cercetate pe harta satului).

A. Biserica veche din Giulești

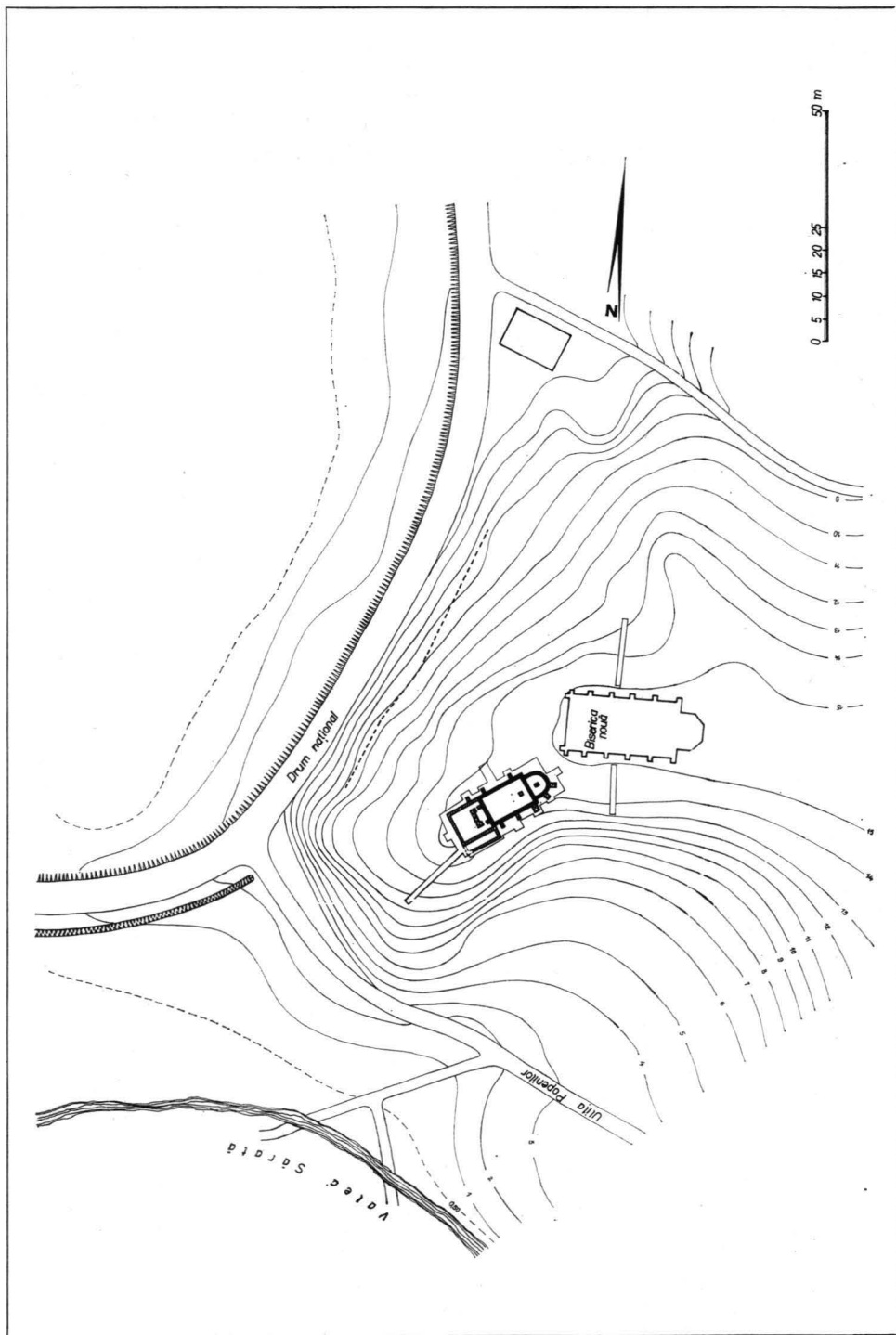
Deși biserica actuală a satului a fost construită cu numai nouăzeci de ani în urmă, astfel încît dispariția monumentului anterior datează de aproximativ trei generații, am avut surpriza de a constata pierderea amintirii locului în care se afla biserica

91. Mihályi, *Diplome maramureșene*, p. 34.

92. Un asemenea loc se află între Hoteni și Hărnițești, la marginea terasei mijlocii a Mării, ca și în apropierea izvorului Văii Mari, pe partea stîngă a acesteia, la răsărit de Desești. Recunoașterile din zona Ocnei Șugatag pentru localizarea exploatărilor saline din secolul al XIV-lea sau cele de pe valea Copăcenilor de lângă Breb, nu au dat deocamdată rezultate.

93. Săpăturile din campania 1966 au avut caracterul unui sondaj preliminar, durînd 10 zile. În afară de autor a participat Mircea Zdroba din partea Muzeului județean din Baia Mare. În 1967, săpăturile s-au desfășurat pe durata a cinci săptămîni, între 10 iulie și 12 august. Colectivul șantierului a fost format din Radu Popa, Ioana Popovici și Mircea Zdroba și din studenții C. Boruga, S. Iosipescu, A. Nemoianu și L. Pușcașu. În anul 1968 s-a lucrat între 17 iunie și 6 iulie, colectivul fiind format din Radu Popa, Ioana Popovici și Mircea Zdroba și din studenții M. Berindei, M. Grigore, K. Gündisch, S. Iosipescu, A. Nemoianu și L. Pușcașu.

Fig. 4. LOCUL BISERICII DIN GIULEȘTI. PLAN DE ANSAMBLU



veche. Este adevărat că în sat nu se mai află bătrâni care să fi văzut monumentul, dar părinții și bunicii bătrânilor în viață, au trăit pe vremea în care biserica mai era folosită și din acest motiv, dificultățile de a găsi locul obiectivului au fost cu totul neașteptate.

În vara anului 1966, pe baza indicațiilor primite de la săteni, am sondat o terasă de pe malul stîng al Mării, purtînd numele de Gruiuț (pct. 1 pe hartă). Aici s-ar fi aflat, după spusele lor, o mănăstire ce s-a zidit cu pietrele mutate într-o singură noapte, în mod miraculos, de pe malul opus al Mării unde se plănuiše inițial construirea lăcașului. Cercetarea de suprafață a locului a avut drept rezultat doar găsirea unui fragment de topor din piatră și a cîtorva fragmente ceramice, aparținînd epocii comunei primitive. Ele se leagă probabil de așezarea din bronzul tîrziu ale cărei urme se află în apropiere, pe malul drept al văii Mestecăniș, aproape de confluența ei cu Mara (pct. 2 pe hartă)⁹⁴.

Sondajele de pe Gruiuț nu au dat alte rezultate în afara apariției în continuare a unor urme foarte sporadice aparținînd locuirii din perioada de sfîrșit a epocii bronzului. În același timp au fost trasate două secțiuni perpendiculare pe laturile lungi ale actualei biserici a satului, pentru a verifica eventualitatea ca ea să fi fost construită chiar deasupra monumentului vechi. Locul, situat în mijlocul Giuleștilor, are o poziție privilegiată dominînd de la o înălțime de cca 12 m albia rîului și șoseaua care trece pe sub el, pe latura vestică. În forma unui bot al terasei mijlocii a Mării, este mărginit spre sud de valea Sărata și delimitat pe trei laturi de pante, fapt ce ne-a făcut să nu excludem nici posibilitatea ca aici să se fi aflat vechea reședință a cnezilor giuleșteni (vezi fig. 4).

Rezultatele din campania 1966 nu a fost concludente nici în acest loc, deși cîteva morminte din veacurile XVIII-XIX, surprinse în secțiuni, ne-au asigurat că cimitirul este anterior actualei biserici (vezi fig. 4). Fragmente mari de pămînt ars scoase la suprafață de îngropările recente, par a indica existența resturilor unei construcții mai vechi la cca 10 m est de altarul bisericii actuale, dar mormintele contemporane situate acolo exclud orice posibilitate de cercetare.

În jurul bisericii noi se afla o singură suprafață plană lipsită de morminte vizibile și anume din fața intrării sale pînă aproape de marginea de vest a terasei, pe o lungime de cca 20 m. Din fericire, resturile monumentului vechi se aflau chiar în acest loc. Traseul temeliilor rămase în pămînt a devenit parțial vizibil la sfîrșitul verii, după cosirea ierbii, astfel încît pentru campania anului 1967 a putut fi programată cercetarea urmelor păstrate. Dezvelirea monumentului a fost precedată de trasarea unor secțiuni duse pînă la solul viu, după care s-a trecut la cercetarea întregii biserici și a mormintelor din interiorul și din jurul ei prin casete, conservînd maluri suficiente de late pentru a permite eventuale verificări ulterioare. Doar în cîteva locuri, unde am ajuns deasupra unor morminte relativ recente, din secolul trecut, care nu se mai vedeau la suprafață, am fost nevoiți să oprim săpătura, renunțînd la cercetarea completă a porțiunii respective de teren.

La sfîrșitul campaniei din 1968, înainte de a proceda la astuparea definitivă a casetelor și secțiunilor, am construit deasupra temeliilor vechi o porțiune de zidărie nouă cu legătură de ciment, astfel încît planul monumentului să rămînă vizibil la suprafața solului.

Botul de terasă pe care se află biserica actuală a Giuleștilor și resturile bisericii vechi, este lipsit de urme anterioare epocii în care a fost zidită aceasta din urmă. Nu ne referim doar la faptul că nu s-a găsit vre-un nivel de locuire tăiat de funda-

94. Așezarea pare a aparține culturii Suciul de Sus. După sondajul din 1966, cercetarea ei a fost preluată de Carol Kacso de la Muzeul județean din Baia Mare.

țiile celei mai vechi faze de construcție a primului monument dar, totodată, am putut stabili că nici-un mormînt nu a fost deranjat sau suprapus de primele temelii de piatră zidite aici. Am căpătat prin urmare certitudinea că data de început a cimitirului de pe locul bisericii vechi, nu este anterioară acesteia.

Constatarea ni se pare deosebit de importantă, deoarece prima îngropare din Giulești nu a putut să coincidă momentului în care s-a zidit o biserică de piatră. Se deschide astfel perspectiva căutării în altă parte a unui cimitir mai vechi, situat probabil în jurul resturilor unei biserici de lemn, care a precedat-o pe aceea descoperită, în seria lăcașelor de cult din Giulești.

S-a putut stabili totodată că vechea biserică a avut mai multe faze de construcție, faza inițială fiind urmată de alte două în care monumentul a fost mărit și pereții lui consolidați. Prezentăm pe rînd, în cele ce urmează, fazele de construcție ale bisericii vechi din Giulești, limitîndu-ne aici la menționarea datelor esențiale⁹⁵.

1. Biserica a fost construită inițial ca o navă simplă, dreptunghiulară, cu dimensiunile interioare de 8,80/5,50 m, terminată la răsărit printr-un altar cu absidă semicirculară, avînd dimensiunile, tot interioare, de 3,60/3,75 m. Dimensiunile exterioare ale monumentului din această fază au fost de 15/7,20 m (vezi fig. 5).

Traseul temeliilor altarului dovedește că acesta era compus din două travee distincte, prima rectangulară, iar a doua semicirculară. Deși de dimensiuni reduse, el trebuie totuși încadrat tipologic printre altarele dezvoltate în lungime.

Adînci de 0,60—0,70 m, temeliile au o grosime de 0,85 m la zidurile navei și de 0,90—0,95 m la cele ale altarului, fiind compuse aproape exclusiv din piatră de rîu legată cu mortar rezistent de var și nisip. Temeliile navei sînt perfect țesute cu temeliile altarului, cele două încăperi fiind construite deci, deodată.

Judecînd după grosimea temeliilor, după lărgimea spațiilor interioare și după lipsa contraforturilor în această primă fază a monumentului, putem afirma că nava a fost acoperită cu un tavan drept din lemn și că deasupra altarului se afla o boltă semicilindrică din piatră, încheiată la răsărit printr-o semicalotă sferică.

Indicii descoperite în timpul săpăturii, dovedesc că biserica a fost de la început tencuită la exterior și că pereții ei au purtat în interior un strat de pictură așternut pe tencuială fină. Repartizarea mormintelor vechi în interiorul navei pledează totodată pentru situarea intrării pe mijlocul laturei de vest, chiar dacă demolarea zidurilor în urmă cu aproape un secol s-a făcut atît de adînc, încît a distrus pragul acestei intrări (vezi fig. 10).

Datarea primei faze de construcție a bisericii vechi din Giulești este destul de dificilă. Judecînd după plan, monumentul face parte dintre modestele biserici-sală din etapa de sfîrșit a romanului, databile în Transilvania la finele veacului al XIII-lea⁹⁶.

Pe de altă parte, cele mai vechi elemente de datare certă pe care le-am descoperit în cimitir, inele și monede, aparțin abia sfîrșitului veacului al XIV-lea și începutului veacului al XV-lea. Este vorba de doi dinari de la regina Maria (1382—1387) găsiți într-o zonă cu morminte răvășite din exteriorul navei, în partea ei de sud-vest, și de un inel sigilar găsit la un schelet (M 35 pe plan) din colțul de nord-vest al navei, în interior⁹⁷. Tot în interiorul navei vechi, în afara mormintelor date prin inventar în veacul al XV-lea, au mai apărut morminte deranjate sau lipsite de

95. Pentru raportul detaliat asupra rezultatelor săpăturilor de la biserică, vezi R. Popa-M. Zdroba, *Ctitoria cnezilor giuleșteni*, p. 270 și urm.

96. Virgil Vătășianu, *Istoria artei feudale în țările române*, I, București, 1959, p. 83 și urm.

97. Amintim aici în mod succint unele piese din inventarul mormintelor, doar în măsura în care ele ne sînt necesare pentru discutarea datării. Vom reveni puțin mai departe asupra inventarului descoperit în cimitir.

inventar care, ținînd seama de raportul dintre diferitele îngropări, aparțin cu probabilitate veacului al XIV-lea.

Pe temeiul acestor date, credem că datarea bisericii vechi din Giulești nu poate fi precizată decît între limite mai largi. Pe de o parte avem siguranța că pe la 1380 monumentul era folosit⁹⁸ și că preotul Miroslav, fiul lui Giulea, dacă n-a urmat în acest lăcaș vreunui predecesor necunoscut nouă, s-a numărat printre ctitorii bisericii⁹⁹. Pe de altă parte, nu putem exclude posibilitatea ca monumentul să fie mai vechi, de la sfîrșitul veacului al XIII-lea sau cel tîrziu de la începutul celui următor, în concordanță cu elementele sale planimetrice, dar o asemenea datare este condiționată de certitudinea că biserici modeste de tradiție romanică n-au mai continuat să fie zidite, de echipele de meșteri locali, în plină epocă gotică. Or, în lipsa unor analogii din Maramureș¹⁰⁰ sau din regiunile învecinate, unde asemenea biserici mici au dispărut, au fost transformate sau nu au făcut încă obiectul studiilor de specialitate, o datare atît de timpurie a bisericii din Giulești rămîne ipotetică.

2. A doua fază de construcție a constat din adăogirea unui turn-clopotniță pe latura de vest a navei și a trei contraforturi. Temeliile zidurilor din această fază sînt tot din piatră, prevalent de carieră, legată cu mortar de nisip și var și au adîncimea de 0,80 m, secționînd cîteva morminte (vezi fig. 7, 8, 9).

Turnul-clopotniță apare în plan ca un dreptunghi de 4,80/3,20 m, adosat bisericii pe latura sa lungă. Grosimea temeliilor sale, de 1,05—1,10 m, pledează pentru existența a cel puțin unui etaj de zidărie. Pe laturile nord și sud ale parterului turnului se aflau două intrări largi de cîte 1,25 m, intrări ce au apărut în săpătură ca niște întreruperi ale zidăriei, coborînd pînă la talpa temeliei. Ele au fost deci prevăzute de constructori încă din momentul săpării șanțurilor de fundație.

Contraforturile sînt dispuse asimetric, două pe partea de sud-est, respectiv sud a altarului, al treilea pe latura de sud a navei, aproape de capătul ei estic. Adosarea lor a avut deci un caracter fortuit, determinat de șubrezirea zidurilor din această parte. Cu o grosime constantă de 1,30 m, contraforturile au lungimi diferite, de 1,50 m la altar și de 1,75 m la navă. Deosebirea de lungime corespundea înălțimii lor diferite și, implicit, înălțimii diferite a zidurilor pe care le sprijineau.

Tot în legătură cu această fază de construcție trebuie menționate unele amenajări din interiorul monumentului vechi, chiar dacă nu avem certitudinea că ele sînt perfect contemporane momentului construirii turnului și celor trei contraforturi. Amenajările la care ne referim sînt în schimb cu siguranță mai noi decît prima fază de construcție, deranjînd morminte anterioare sau acoperind umplutura unor gropi, iar zidăria lor, deosebindu-se de aceea a navei vechi, este asemănătoare zidăriei din faza a doua de construcție.

98. Singura descriere sumară a monumentului, datorată unei persoane care a văzut biserica înaintea demolării, este a lui I. Henszlmann, *A szathmári püspöki megyének Középkori építészeti régiségei*, în *Archaeológiai Közlemények*, IV, 1864, p. 147. Fără a preciza locul în care se află biserica, I. Henszlmann o califică drept *ruteană* și o datează fără argumentare în veacul al XV-lea. Satul Giulești n-a fost niciodată locuit de ruteni, după cum nu este nici astăzi. Cît despre datare, observăm că I. Henszlmann, notînd traseul semicircular al absidei altarului, afirmă că altarul a fost adăugat ulterior bisericii. Autorul încerca pe această cale să lămurească o nepotrivire, deoarece altarele semicirculare sînt cu totul neobișnuite în veacul al XV-lea. Dar așa cum am arătat, temeliile altarului bisericii din Giulești sînt țesute cu cele ale navei, datînd deci de la început.

99. Ultima mențiune documentară a lui Miroslav ca fiind în viață este din 1384 (Mihályi, *Diplome maramureșene*, p. 81).

100. Cele mai vechi biserici de piatră pe care le cunoaștem în Maramureș, datînd din prima jumătate a veacului al XIV-lea, aparțin stilului gotic, avînd altare poligonale. Este vorba de monumentele de la Cîmpulung-la-Tisa, Cuhea și Hust. Cf. R. Popa, *Biserica de piatră din Cuhea*, p. 522—524; Kováts István, *Magyar református templomok*, II, Budapesta, 1946, p. 613.

Este vorba în primul rând de un cavou zidit din piatră de carieră cu legătură de mortar, situat în colțul de nord-est al navei. Avînd aspectul unei cutii dreptunghiulare de piatră, cu dimensiunile interioare de 1,80/0,65 m, adîncă de 0,60 m, cavoul este pardosit cu lespezi. Jumătatea sa de est a fost acoperită cu o boltă semicilindrică. Mormîntul din cavou a fost lipsit de inventar, dar construirea lui a deranjat un mormînt ce avea monedă de la Sigismund de Luxemburg, emisă în anii 1427—1437. (vezi fig. 13)

Amintim de asemenea două temelii de zidărie construite ca niște platforme de plan pătrat. Prima, în mijlocul altarului, cu latura de 1 m, marchează locul mesei din altar. A doua, cu latura de 1,25 m, situată în partea de răsărit a navei, în fața locului unde se aflau ușile împărătești, a servit probabil drept soclu al unui tetrapod sau al unei mese pentru icoana de hram (vezi fig. 12).

Plasarea în timp a celei de-a doua faze de construcție este mult ușurată de raportul zidurilor ei cu unele morminte datate. Ne referim în special la temeliiile turnului-clopotniță care au deranjat un mormînt cu inel sigilar și monedă de la Sigismund de Luxemburg (M 57 pe plan), au determinat deplasarea de deasupra gropii sale a unei pietre funerare databile la mijlocul veacului al XV-lea¹⁰¹ și au ferit de distrugere, prin amenajarea unei nișe boltite la baza zidăriei, un alt mormînt cu inel sigilar (M 10 pe plan), datînd cam din aceeași vreme. Astfel, epoca la care s-au produs adăugirile descrise nu poate fi decît sfîrșitul veacului al XV-lea sau începutul celui următor. O mențiune pe care nu o putem controla pare a pleda pentru anul 1509¹⁰².

3. Ultima fază de construcție a constat din adăugirea altor patru contraforturi, pe cele două laturi lungi ale navei vechi și a unei încăperi mari, pronaos sau pridvor, pe latura de vest a bisericii, unde a înglobat în plan și turnul-clopotniță.

Contraforturile, păstrate și ele numai ca niște temelii, sînt adînci de 0,50—0,70 m față de nivelul vechi de călcare, au lungimea de 1,40—1,50 m și grosimea de numai 0,80 m. Între pietrele de carieră din care s-au clădit temeliiile lor nu s-a găsit mortar, ci doar nisip sfîrșimicios ce ar putea eventual proveni de la un mortar de foarte slabă calitate. Zidirea acestor contraforturi a fost desigur reclamată de șubrezirea zidurilor navei, care aveau la această vreme o vechime de cîteva secole.

Încăperea de pe latura de vest a bisericii, păstrînd aproximativ lărgimea navei vechi, a avut lungimea exterioră de 7,50 m. Monumentul a ajuns astfel să aibe în această fază o lungime totală de 23 m. Temeliiile ei, adînci de 0,60—0,80 m, au o grosime variabilă, tot de 0,60—0,80 m și sînt construite din materiale diverse — bolovani de rîu, lespezi de mărime mijlocie, piatră de carieră — unele cu aspect de material refolosit, fără a fi legate cu mortar. Doar pe alocuri s-a găsit același nisip sfîrșimicios care ar putea proveni eventual de la un mortar de foarte slabă calitate. Oricum, judecînd după temelii, pereții încăperii n-au putut fi din zidărie masivă, ci mai degrabă din paupă sau lemn tencuit în exterior (vezi fig. 14).

Interpretarea acestei încăperi ridică unele dificultăți, deoarece funcția ei poate fi azi apreciată doar după temeliiile ce ne-au rămas. Dacă zidirea ei a coincis cu demo-

101. Lespedea de mormînt are dimensiunile de 1,65/0,90 m, cu colțurile superioare tăiate oblic, fiind decorată cu o cruce deasupra unui sector semicircular, trasat prin două linii concentrice, reprezentare schematică a mormîntului lui Adam. Capetele brațelor crucii sînt arcuite spre interior, ca la crucile de Malta. Lespedea își găsește ca analogii două pietre funerare descoperite la Baia, în Moldova, amîndouă datînd de la mijlocul veacului al XV-lea; V. Vătășianu, *Istoria artei feudale*, p. 338—339. La încheierea săpăturilor, lespedea a fost depusă în biserica nouă a satului.

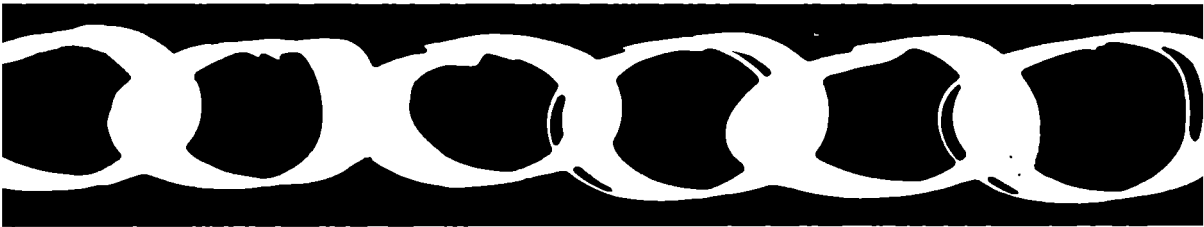
102. Tit Bud, *Date istorice despre protopopiatele, parohiile și mănăstirile române din Maramureș*, Gherla, 1911, p. 43, indicînd acest an ca dată a ctitoririi la Giulești a unei biserici de piatră de către o boiereasă din Moldova, înrudită cu giuleștenii. Probabil că autorul a avut la dispoziție vre-o însemnare, dar ea nu se putea referi decît la restaurarea și alungirea bisericii vechi.

larea turnului clopotniță și cu desființarea, măcar parțială, a zidului de vest al navei, atunci a fost vorba de adăogirea unui veritabil pronaos care dubla capacitatea interioară a bisericii. Dar dacă turnul a continuat să existe, cu cele două intrări laterale ale sale sau chiar numai cu una dintre ele, străpungînd cu etajul său acoperișul încăperii nou adăugite, atunci aceasta din urmă a fost un pridvor, poate chiar deschis pe cele trei laturi. Din păcate, descrierea lui I. Henszlmann este prea confuză pentru a ne servi la o reconstituire.

Notăm de asemenea, pe latura de nord a pronaosului-pridvor, temelia foarte prost conservată a unui contrafort, avînd aceleași dimensiuni de 1,40/0,80 m, iar pe latura sa de sud temelia unei încăperi lungi de 8 m, dar late de numai 1,60 m, reprezentînd foarte probabil urmele unei galerii sau a unui coridor deschis, construit din lemn pe un soclu de piatră, la fel ca și încăperea căreia îi era alipit. Ea trebuie pusă în legătură cu accesul în biserică ce se făcea, după lucrările din ultima fază de construcție, pe această parte.

Nici datarea ultimei faze de construcție nu ridică dificultăți. Temeliile ei acoperă sau au deranjat cîteva morminte din veacurile XVI-XVII. Adăogînd la această observație, descoperirea mai multor fragmente de cahle provenind de la o sobă ce a funcționat în interiorul bisericii, cahle decorate cu vulturul bicefal și purtînd data de 1701, credem că ultimele prefaceri ale monumentului pot fi plasate fără greșală la începutul veacului al XVIII-lea.





In timpul săpăturilor au fost descoperite și cercetate un număr de 113 morminte. Cifra privește mormintele întregi sau parțial deranjate care au putut fi individualizate, chiar dacă starea de conservare a oaselor, îngropările succesive practicate în același loc sau imposibilitatea dezvelirii integrale a unor morminte, datorită prezenței cimitirului contemporan, reduce destul de mult numărul scheletelor recoltate pentru prelucrare antropologică. Oricum, datorită faptului că s-au găsit pretutindeni oase provenind de la schelete răvășite de îngropări ulterioare ca și limitelor impuse cercetării de prezența bisericii și cimitirului actual, numărul nu poate oferi nici o indicație asupra mărimii cimitirului din perioada cuprinsă între veacurile XIV și XIX.

Nu ne oprim aici asupra descrierii cimitirului deoarece poziția scheletelor este evidențiată de planul general al săpăturii de la biserică¹⁰³, iar studiul antropologic din cuprinsul acestui volum conține o succintă prezentare a tuturor mormintelor din care s-au recoltat materiale osteologice. În legătură cu ritul de înmormântare, notăm totuși descoperirea în câteva gropi de morminte, alături de schelete, în special la cele mai recente, a unor fragmente de lemn și a unui număr mare de cuie. Ele dovedesc folosirea sicriilor, dacă nu în toate mormintele cel puțin într-o mare parte a lor, mai ales în cele mai noi.

Ne oprim în schimb ceva mai mult asupra unor piese de inventar funerar, ca avînd importanță pentru aprecierea istorică de ansamblu a cimitirului. Am găsit în total doar 11 monede, șase dintre ele în morminte nederanjate (una singură lângă tîmplă, celelalte în regiunea mîinilor), iar alte cinci în pămînt răvășit de îngropări succesive, provenind deci de la schelete deranjate. Cronologic monedele se repartizează astfel :

Secolul XIV — 2 piese
Secolul XV — 4 piese

Secolul XVI — 2 piese
Secolul XVIII — 3 piese

103. Din plan lipsesc cîteva morminte, deoarece în unele cazuri, datorită îngropărilor succesive practicate pe același loc, am găsit schelete riguros suprapuse ce nu puteau fi trecute pe un singur plan. În aceste cazuri am raportat pe planul general doar mormîntul mai vechi.

Monedele ne-au fost utile pentru fixarea unui termen *ante quem* al primei faze de construcție și pentru datarea următoarelor două faze, ca și pentru încadrarea cronologică a inelelor despre care va fi vorba mai jos. Chiar și în condițiile în care o parte a materialului numismatic din cimitir s-a pierdut prin răvășirea din vechime a mormintelor sau s-a distrus în sol, socotim totuși că, sub acest aspect, cimitirul a fost neașteptat de sărac.

O atenție specială trebuie acordată celor 9 inele găsite în morminte¹⁰⁴, atât pentru valoarea lor artistică, cât mai ales pentru faptul că 7 dintre ele fiind sigilare, ele se leagă nemijlocit de rolul jucat de giuleșteni în organizarea comitatului maramureșan, reprezentând documente de viață socială și publică din istoria Maramureșului medieval. Este cazul să subliniem totodată că aceste descoperiri reprezintă prima colecție unitară de inele-peceți cu loc de descoperire și cu apartenența precizate, provenind de la o familie de feudali români transilvăneni. (vezi fig. 15)

Cel mai vechi dintre inele este în același timp singurul prevăzut cu inscripție. El a fost descoperit în regiunea bazinului unui schelet îngropat în colțul de sud-vest al navei (M 35 pe plan).¹⁰⁵ Placa superioară din argint, rotundă cu un diametru de 18 mm, are gravată în centru o reprezentare a pelicanului care își sfișie pieptul pentru a-și hrăni puii, vechi simbol creștin al jertfei¹⁰⁶. Pe margine, între două linii concentrice, se află inscripția gravată de la stînga la dreapta (probabil o eroare a meșterului deoarece inscripțiile sigiliilor se gravează în sens invers celui normal, pentru a permite citirea firească pe negativul imprimat) cuprinzînd literele + J.M.IV.DO.AT. Ultima literă este nesigură. Veriga inelului, din sîrmă groasă de argint, este lipită în două puncte de pe spatele plăcii.

Completarea inscripției ni se pare destul de dificilă. Pentru primele patru grupe de litere, s-ar putea propune citirea J (udex) M (aramorosiensi) Iv(anca) Do(minus). Aceasta ne-ar trimite la un personaj cu numele de Ioan din familia giuleștenilor¹⁰⁷ care a deținut demnitatea de jude al nobililor din comitat¹⁰⁸. Interpretarea noastră rămîne totuși doar ipotetică deoarece, pe de o parte, ductul literelor realizate într-o semiuncială gotică specifică pentru a doua jumătate a veacului al XIV-lea, pledează pentru o epocă ceva mai veche decît aceea din care ne este cunoscut un asemenea personaj, iar pe de altă parte, simbolul pelicanului nu mai apare pe alte inele din cimitir și deci nu pare a avea legătură cu familia giuleștenilor. Interpretarea acestui inel rămîne prin urmare deschisă, cu atît mai mult cu cît pecețile păstrate în arhive vor putea da, după o cercetare atentă, un răspuns precis.

Un grup de trei inele-sigilii din argint, cu placa superioară decorată pe margine cu un motiv din liniuțe fine dispuse între cercuri concentrice, cuprind un element heraldic comun realizat însă într-o interpretare de detaliu diferită de la o piesă la alta. Semnificația elementului heraldic poate fi descifrată doar ipotetic, ca reprezentînd un cap de animal foarte stilizat, văzut frontal, cu coarne arcuite, ochi mari și

104. Un inel a fost găsit în campania din 1968. Celelalte opt, descoperite în campania 1967, au făcut obiectul unei comunicări a lui Mircea Zdroba la a IV-a Sesiune de comunicări științifice a muzeelor, desfășurată la București în februarie 1968, cu titlul «Inele-peceți din necropola cnezilor giuleșteni».

105. Pentru sexul, vîrsta și alte particularități ale persoanelor ce au fost îngropate cu inele, vezi observațiile din studiul antropologic în cuprinsul acestui volum.

106. Ion Barnea, *Legenda pelicanului și jertfa Mîntuitorului Hristos*, în *Biserica Ortodoxă Română*, LXI, 1943, p. 225—229.

107. Pentru identitatea dintre Ivanca și Ioan, vezi nota noastră 47. Este aceeași situație ca și în cazul numelor pereche Iancu-Ioan.

108. Un personaj care să îndeplinească aceste condiții apare documentar la 1426—1430 (Mihályi, *Diplome maramureșene*, p. 268) fiind vorba de unul din fiii lui Miroslav.

un bot alungit, probabil un bour. Sigiliile par a fi prelucrări succesive și stilizări tot mai accentuate ale unui prototip care trebuie să fi avut un caracter net recunoscutibil.

Cel mai vechi dintre aceste inele, avînd placa cu diametrul de 19 mm și o verigă din sîrmă groasă de argint lipită în două puncte pe centrul părții dorsale a plăcii, a fost găsit la un schelet destul de prost conservat (s-au păstrat doar membrele inferioare și craniul) situat în exteriorul navei vechi, pe latura ei de vest (M 10 pe plan). Inelul se afla cam în dreptul oaselor bazinului. Pentru datare, reținem că mormîntul învecinat, făcînd parte dintr-aceeași serie de înmormîntări, aproximativ contemporane între ele, avea o monedă de la Sigismund de Luxemburg. Pe de altă parte, mormîntul cu inel-sigiliu de care ne ocupăm aici a fost acoperit parțial, de la piept în sus, de temelia turnului-clopotniță. Pentru a nu distruge mormîntul, meșterii au amenajat o mică nișă boltită în talpa temeliei, nișă în care s-a găsit *in situ* craniul scheletului. Rezultă așadar că la sfîrșitul veacului al XV-lea mormîntul era încă vizibil sau că identitatea personajului îngropat mai era cunoscută, astfel încît datarea la mijlocul veacului al XV-lea se confirmă și pe această cale.

Al doilea inel al seriei, cu veriga dintr-o bandă lățită de argint lipită tot în două puncte pe centrul spatelui plăcii, este puțin mai mare, cu diametrul plăcii de 20,5 mm. El a fost găsit în regiunea bazinului unui schelet (M 110 pe plan) acoperit și strivit de temelia pronaosului-privdvor, în colțul de sud-vest al acestuia. Mormîntul datează aproximativ de la începutul veacului al XVI-lea, în orice caz nedepășind mijlocul acestui veac.

În sfîrșit, ultimul inel al grupului, avînd placa cu diametrul de 18 mm și veriga din bandă lățită de argint pe care au fost incizate mici flori cruciforme stilizate, a fost găsit lîngă humerusul unui schelet îngropat în exteriorul navei vechi, chiar lîngă temelia laturii de nord a acesteia (M 82 pe plan). Mormîntul datează în linii mai largi din veacul al XVI-lea, probabil de la mijlocul sau la puțină vreme după mijlocul veacului.

Un alt grup de inele sigilare, tot din argint, cuprinzînd doar două piese, se detașează de restul inelelor prin forma poligonală a plăcii superioare și prin folosirea unui alt element heraldic, realizat și de această dată în interpretări de detaliu ce individualizează sigiliile. Desenul cuprinde două triunghiuri a căror latură de bază se continuă prin linii arcuite în exterior sau interior. Între bazele afrontate ale triunghiurilor, se află un fascicol de linii drepte și șerpuite, sau un dreptunghi cu laturile lungi arcuite spre interior. Dacă aceste elemente au vreo semnificație, atunci cea mai firească interpretare ar fi că ele simbolizează însăși Maramureșul, cuprins între munții reprezentați prin triunghiuri și străbătut de văile reprezentate prin liniile dintre triunghiuri. Oricum, și în cazul acestor sigilii este mai mult decît probabilă derivarea lor dintr-un prototip la care înțelesul desenului era mai clar. În acest sens, ni se pare semnificativ că sigiliul mai vechi ne-a sugerat explicația de mai sus, în timp ce la sigiliul mai nou, liniile dintre triunghiuri s-au transformat într-un dreptunghi.

Primul dintre inele, cu placa superioară în formă octogonală, avînd diametrul de 19 mm și purtînd pe margine un chenar dintr-o linie punctată, are veriga din sîrmă groasă de argint. El a fost găsit în regiunea bazinului unui schelet îngropat în exteriorul navei vechi, pe latura ei de vest (M 57 pe plan). Lîngă inel a apărut o monedă foarte deteriorată, dinar sau obol emis de Sigismund de Luxemburg. Cum extremitatea membrelor inferioare ale scheletului a fost acoperită și parțial deranjată de temeliile turnului-clopotniță, datarea mormîntului în prima jumătate a veacului al XV-lea, în acord cu epoca monedei, nu întîmpină nici o dificultate.

Al doilea inel al acestei serii, cu placa superioară de formă hexagonală avînd diametrul de 22 mm, cu chenar dintr-un șir de liniuțe dese mărginite de o linie continuă, are veriga tot din sîrmă grosă de argint. El a fost găsit sub regiunea bazinului unui schelet îngropat la 7 m vest de nava veche (M 92 pe plan), fiind acoperit ulterior de temelia laturei de vest a pronaosului-pridvor. Data mormîntului se plasează în veacul al XVI-lea, probabil către mijlocul acestuia.

Ultimul dintre inelele-sigilii descoperite în cimitirul de la Giulești, lucrat tot din argint, se deosebește de celelalte, atît prin realizare tehnică și element heraldic cît și prin epoca din care datează, fiind cel mai nou, de la sfîrșitul veacului al XVI-lea, sau din prima jumătate a veacului următor. Inelul a fost turnat în tipar, are placa superioară ușor ovală, cu diametrul mare de 16 mm, iar veriga lui, lătită, face corp comun cu marginile ovalului fiind decorată în acel loc prin cîte un șir de liniuțe verticale. Pe centrul plăcii, fără cîmp delimitat prin chenar, se află o reprezentare stilizată a « arborelui vieții », cu două personaje încadrînd un trunchi terminat prin trei ramuri. Inelul a fost găsit în pămîntul amestecat prin răvășirea unor morminte de pe latura de nord a altarului.

Alte două inele găsite în inventarul mormintelor fac parte din categoria podoabelor obișnuite, fiind înfrumusețate cu pietre într-o montură de argint. Unul dintre ele a apărut pe bazinul unui schelet din interiorul bisericii, în colțul de nord-vest al navei (M 41 pe plan). Cristalul de stîncă este fixat prin patru clame într-o cutiuță din tablă de argint, după tehnica cunoscută sub numele de *cabochon*, iar pe margine a fost aplicat un fir subțire răsucit și granulații fine de argint, dispuse pe mai multe rînduri ca niște mici piramide. De formă pătrată, inelul are latura de 18 mm și o verigă din sîrmă grosă de argint lipită pe spatele plăcii de bază. Stilistic, el poate fi datat în veacul al XV-lea.

În exteriorul bisericii, lîngă temelia zidului de nord al navei, acoperind parțial un mormînt cu inel-sigiliu din veacul al XVI-lea (M. 82, vezi mai sus) a apărut un alt mormînt (M. 83 pe plan) ce avea ca inventar un inel din argint de slabă calitate, decorat cu o piatră alb-gălbuie ovală, fixată rudimentar pe o tablă subțire cu marginile întoarse. Execuția este lipsită de finețe. Diametrul mare al inelului este de 24 mm, iar veriga lui, în forma unei benzi mai late, are două incizii longitudinale. Ținînd seama de raportul dintre diferitele înmormîntări practicate în această zonă, data inelului pare a fi sfîrșitul veacului al XVI-lea, sau prima jumătate a veacului următor.

În încheierea prezentării acestor podoabe, menționăm că în pămîntul provenit din răvășirea unor morminte a mai apărut veriga din sîrmă grosă de argint a unui inel, asemănătoare celor datate în veacurile XV-XVI, poate tot sigiliu, ceea ce presupune că inventarul mormintelor din cimitir a fost mai bogat decît l-au putut stabili cercetările noastre. Cît despre obiectele găsite în morminte datînd din veacurile XVIII-XIX — mărgelile, nasturi, inele de aramă etc — ele sînt lipsite de valoare artistică sau documentară, astfel încît renunțăm la prezentarea lor.

B. Vatra satului

Giuleștii se întinde azi pe o suprafață foarte mare, avînd o lungime de peste 3 km pe axul nord-sud, de-a lungul șoselei. Lățimea satului nu poate fi practic precizată deoarece, dacă spre est o anumită limită a zonei locuite poate fi fixată la cca. 100 m dincolo de marginea terasei mijlocii a Mării, spre vest casele s-au extins pe distanțe mari de-a lungul văii Mestecăniș și pe pantele ce urcă treptat spre munte. Chiar și în centrul satului, o zonă mai dens construită nu se găsește decît de-a lungul șoselei și pe începutul ulicioarelor ce se desprind din ea, în rest casele fiind despărțite de suprafețe de teren agricol și de livezi mari.

În aceste condiții, am încercat să precizăm vatra veche de locuire și evoluția topografică a satului prin numeroase sonde: de mică amploare, practicate în grădini sau în spațiile în care asemenea lucrări au fost posibile, la fel cum am procedat și la Cuhea în anii 1964—1965¹⁰⁹. Dificultatea principală pe care am întâmpinat-o a provenit din faptul că prezența construcțiilor actuale, grădinile din jurul caselor și alte amenajări gospodărești, excludeau posibilitatea unor săpături metodice, amplasate pe teren după un plan prestabilit, efectuarea fiecărei secțiuni în parte fiind condiționată de asentimentul proprietarilor locului respectiv. Totodată, având certitudinea că și într-o lungă perioadă anterioară veacului al XVIII-lea, veac din care se datează cele mai vechi construcții conservate în Giulești, casele sătenilor au fost tot construcții de suprafață, din bîrne de lemn pe o temelie din pietre mari, urmele în a căror căutare a pornit cercetarea se limitau la gropile cu materiale arheologice din preajma caselor vechi și la stabilirea modului în care se repartizează, pe cuprinsul vetrei actuale a satului, resturile de ceramică din diferite epoci.

Primele sondaje din vatra satului actual au fost efectuate în centrul Giuleștilor, pe malul drept al Mării, puțin mai jos de confluența cu valea Sărata (pct. 3 pe planul satului). Sondajul a constat din două secțiuni și o casetă. Urmele descoperite aici, constînd din fragmente ceramice găsite în umplutura unor gropi cu traseu neregulat, alături de multe oase, cărbune și cenușe, nu sînt mai vechi decît veacurile XV-XVI. Adăugînd acestei constatări, observațiile făcute în profilele oferite de malurile surpate ale rîului, ca și în alte profile întîlnite în împrejurimi, am ajuns la concluzia că zona din imediata apropiere a Mării nu a fost folosită pentru construirea caselor, decît într-o epocă ceva mai tîrzie, ulterioară veacului al XIV-lea.

Nici sondajele efectuate la piciorul și pe buza terasei mijlocii a Mării, în dreptul centrului actual al satului, la nord de biserică (punctele 7 și 8 pe planul satului), constînd din patru secțiuni, nu au dat rezultate. Nu s-au descoperit decît foarte rare fragmente ceramice, datînd dintr-o perioadă mai întinsă, secolele XIV-XVIII, dar atît de dispersate, încît nu pot fi legate de locuirea efectivă a zonei respective înainte de veacul al XVIII-lea.

În urma acestor rezultate ne-am îndreptat atenția asupra văii Sărata și a terenurilor situate pe cele două versante ale ei. Cu toate dificultățile întâmpinate în căutarea unor suprafețe libere pentru sondaje, rezultatele obținute ne îndreptătesc să fixăm în această zonă cele mai vechi urme de locuire pe care le cunoaștem deocamdată în vatra Giuleștilor.

Cele două secțiuni trasate pe malul stîng al Săratei, în panta ce urcă pînă la ulița Berceasca (punctul 4 pe planul satului), chiar dacă nu au avut drept rezultat precizarea pe teren a unor complexe, au dat la iveală destul de multe materiale ceramice din veacurile XIV-XV. Pe același mal al Săratei, de la locul sondajelor la deal, se află o terasă lată de 70—100 m și lungă de 200—300 m, ocupată azi de o livadă și inaccesibilă săpăturilor, dar în cuprinsul căreia fragmentele ceramice descoperite la suprafață atestă o locuire efectivă cel mai tîrziu din secolul al XIV-lea.

Pe partea opusă a uliței Berceasca, terasa mijlocie a Mării formează un pînten delimitat spre nord și nord-est de albia Săratei, drept în fața pîntenului de terasă pe care se află biserica. În această zonă am putut efectua patru sondaje și deschide o casetă în cuprinsul unor grădini particulare (punctele 5 și 6 pe planul satului). Unul dintre sondaje, din grădina cetățeanului Ștefan Feier, a dus la descoperirea urmelor unui semibordei, adîncit în sol pînă la 0,50 m, din care s-a putut cerceta

109. R. Popa-M. Zdroba, *Cuhea*, p. 46—48.

o porțiune echivalentă cu trei pătrimi din suprafața sa totală¹¹⁰. Lung de 4,20 m pe una din laturi, cea orientată est-vest, semibordeiul a avut o vatră înconjurată de pietre de rîu în apropierea centrului său. Fragmentele ceramice descoperite în mare cantitate în umplutura gropii permit, la stadiul actual al cunoștințelor noastre asupra evoluției acestui aspect al culturii materiale maramureșene¹¹¹, datarea obiectivului în a doua jumătate a veacului al XIV-lea și la începutul veacului al XV-lea.

Alături de ceramică, în umplutura gropii semibordeiului au fost descoperite mai multe piese de fier: lame de cuțit, verigi, fragmente oxidate cu proveniență nesigură. Printre ele atrage atenția un cuțit de plug destul de bine conservat, cu lama ușor curbată lungă de 17 cm, de secțiune triunghiulară (vezi fig. 17).

Ultimele sondaje din vatra satului le-am făcut pe malul opus al Săratei, pe partea bisericii, în grădinile și livezile dintre cimitirul actual și ulița Popenilor (punctul 9 pe harta satului). Numele uliței se leagă fără îndoială de descendenții lui Miroslav preotul, fiul lui Giulea, ai cărui urmași erau numiți deja de documentele din veacul al XV-lea cu onomasticul de familie Pop. Și aici, la o distanță de cca 100 m sud-est de biserica veche, se află o terasă în pantă ușoară ce însoțește cursul Săratei, ocupînd o suprafață de aproape 1 ha.

Cele trei secțiuni pe care le-am putut trasa în livada cetățeanului Rednic Gheorghe și pe loturile învecinate, au avut drept rezultat descoperirea urmelor a două alte semibordeie, situate la 15 m distanță unul de altul. Gropile semibordeiilor au fost săpate în pantă, astfel încît marginea lor orientată spre vale era la nivelul solului, iar limita opusă se adîncea treptat pînă la —0,60 m la primul și pînă la —0,90 m la cel de-al doilea, în funcție de unghiul pantei din locul respectiv.

Pomii fructiferi ne-au împiedicat să lărgim săpătura și să dezvelim prin casete urmele descoperite. Dar, din moment ce materialele ceramice găsite în umplutura gropilor ne-au asigurat că este vorba de aceeași epocă din care datează și urmele identificate pe malul opus al Săratei, am socotit că, cel puțin deocamdată și în raport cu posibilitățile practice de cercetare, obiectivul urmărit a fost realizat.

Pe temeiul acestor sondaje din vatra Giuleștilor, putem afirma că satul vechi nu a fost de-a lungul Marei, așa cum este astăzi, ci pe valea Sărata, de la locul descoperirilor noastre la deal, pe terasele ce însoțesc pe ambele părți valea. Evoluția topografică a Giuleștilor a constat din coborîrea treptată a zonei construite de pe o vale secundară, pe una din văile principale ale regiunii.

Constatarea prezintă un triplu interes. Pe de o parte avem în acest fel explicația atestării documentare în veacurile XIV-XV a două sate distincte, Giulești și Mestecăniș, situate pe două văi secundare, față în față, separate printr-un spațiu care atunci depășea 1—1,5 km. Cum este foarte probabil ca și vatra satului Mestecăniș să fi cunoscut o deplasare asemănătoare, cele două sate au ajuns să se contopească de-a lungul Marei, cel mai tîrziu la sfîrșitul veacului al XV-lea.

Pe de altă parte, constatarea deschide perspective interesante pentru cunoașterea regulilor pe care le-au urmat în Maramureș deplasările vetrelor de sat. Situații asemănătoare am întîlnit în toate locurile în care am făcut cercetări. Astfel, la Cuhea, cimitirul din veacurile XIII-XIV și biserica de piatră din veacul al XIV-lea se află în apropierea albiei Izei, dar pe malul rîului nu am găsit nici un fel de urme de locuire din veacul al XIV-lea, iar satul vechi trebuie căutat pe o vale laterală, aceea care vine dinspre Bocicioel¹¹². La Sărăsău, satul actual se află lîngă Tisa și

110. O parte din groapa bordeiului intra sub gardul grădinii, astfel încît obiectivul nu a putut fi dezvelit în întregime.

111. Vezi mai jos observațiile asupra ceramicii descoperite la Giulești.

112. R. Popa-M. Zdroba, *Cuhea*, p. 46—48. Lipsa urmelor unei locuiri consistente în veacu-

tot acolo se află și biserica veche de piatră a satului, din păcate lipsită încă de o datare precisă ¹¹³, dar urmele vetrei dinainte de veacul al XIV-lea au fost descoperite și sînt în curs de cercetare pe terasele văii Sărăsăului, la cîteva sute de metri distanță de valea Tisei ¹¹⁴. Și la Bîrsana, sat aflat azi în apropierea albiei Izei, cercetările au stabilit că cele mai vechi urme de locuire se găsesc pe o vale laterală, ce poartă numele semnificativ de Valea Caselor.

În sfîrșit, dacă sondajele din vatra actuală a Giuleștilor nu au dus la descoperirea unor urme anterioare veacului al XIV-lea și, implicit, la atestarea prezenței colectivităților sătești pe valea Marei înainte de epoca primelor știri scrise, ele ne-au furnizat în schimb explicația absenței urmelor pe care le căutăm indicînd totodată zona în care vor trebui continuate cercetările. Dar, săpăturile viitoare de la Giulești, depind exclusiv de posibilitatea practică de a sonda metodic cele două maluri ale Sărătei, ocupate azi pretutindeni de loturi agricole. Este mai probabil ca această problemă să nu poată fi deocamdată rezolvată pentru fiecare sat în parte, ci la scara grupurilor de sate din subunitățile geografice ale Maramureșului, în funcție de condițiile concrete pe care le găsește, într-un loc sau altul, cercetarea arheologică.

C. Ceramica

Vom încerca în cele ce urmează să expunem în mod succint unele concluzii desprinse de pe urma studierii principalei categorii a descoperirilor de materiale arheologice, ceramica, ea fiind în stadiul actual al cercetărilor un instrument de lucru indispensabil pentru paralelizările și datările ce le putem face.

Am amintit mai sus că cele trei gropi de semibordeie surprinse pe valea Sărătei ne-au furnizat o mare cantitate de fragmente ceramice și că, în lipsa unor descoperiri monetare, acestea ne-au permis datarea obiectivelor în a doua jumătate a veacului al XIV-lea și la începutul veacului următor. O asemenea datare a devenit posibilă, întemeindu-se pe analogii din cuprinsul Maramureșului, deoarece campaniile succesive de săpături ne-au prilejuit cunoașterea nu numai a ceramicii din veacul al XIV-lea, dar și a legăturilor ei evolutive locale, atît din epoca ce a precedat, cît și din aceea care a urmat veacului numit.

Ceramica descoperită în reședința bogdăneștilor de la Cuhea reprezintă, în acest sens, un element de analogie și de datare de primă valoare. Pe de o parte, complexul are data de sfîrșit certă, în deceniul al șaselea al veacului XIV, dacă nu chiar în anul 1359 ¹¹⁵. Pe de altă parte, condițiile de descoperire a materialelor arheologice din acest loc, acoperite de pereții prăbușiți în timpul incendiului și arse secundar cu același prilej, nu lasă nici o îndoială asupra faptului că ceramica recoltată a fost folosită la Cuhea în epoca respectivă.

rile XIV-XV în apropierea Izei, ne-a determinat să afirmăm, cu titlul ipotetic, că urmele satului au fost spălate de revărsările riului, adăugînd însă că această ipoteză va trebui verificată prin săpături în alte sate din Maramureș. În lumina rezultatelor de la Giulești credem că nici la Cuhea, satul vechi nu a putut fi pe malul Izei.

113. Biserica este compusă dintr-o navă dreptunghiulară și un altar pentagonal. Ea ar putea data din veacurile XIV-XV, epocă din care posedăm și unele știri documentare (Mihályi, *Diplome maramureșene*, p. 393—394). Data de 1700 pictată lângă intrare se leagă foarte probabil de o reparație a monumentului.

114. Vezi nota noastră 5.

115. Pentru reședința bogdăneștilor de la Cuhea și condițiile descoperirii ei, vezi R. Popa-M. Zdroba, *Cuhea*, p. 8 și urm. Complexul și-a încetat existența printr-un incendiu produs în timpul unei lupte, după cum o dovedesc virfurile de săgeți deteriorate care s-au găsit acolo. Distrugerea reședinței se leagă prin urmare, de evenimentele contemporane plecării lui Bogdan în Moldova. La 1353, el își mai stăpînea încă satele de pe Iza și Vișeu, cu centrul la Cuhea (Mihályi, *Diplome maramureșene*, p. 32).

Or, această ceramică vădește un amestec cu totul surprinzător, chiar dacă nu lipsit de explicații, a unor trăsături arhaice de tradiție prefeudală cu trăsături caracteristice produselor unor centre evoluuate, la nivelul general de dezvoltare al culturii materiale central-europene din veacul al XIV-lea.

Primul aspect este ilustrat de descoperirea unor vase sau a unor fragmente ceramice care, atît din punct de vedere al realizării tehnice, cît și al formelor sau a decorului, atestă prezența unor ateliere de olari sătești ce lucrau și împodobeau produsele lor în aceeași manieră în care au făcut-o multe generații de predecesori ai lor. Ne referim, printre altele, la fundurile de oale prevăzute cu ștampile de olar în relief, la vasele lucrate dintr-o pastă foarte nisipoasă de slabă calitate, la folosirea roții cu învîrtire înceată, la arderea vaselor în cuptoare primitive ce au dat pereților o culoare neagră-roșietică lăsînd adeseori miezul incomplet ars, la profilele de oale scunde și largi, cu buza puțin răsfrîntă în afară și aproape lipsită de profilare sau la oalele cu profil «gulerat» realizat în forme foarte simple. Sub aspectul decorului, ne referim la folosirea valului simplu, cu meandre strînse și neregulate trasat o singură dată pe umărul vasului sau într-o succesiune ce acoperă cea mai mare parte a înălțimii lui, la șirurile de impresiuni realizate cu roțița și la striurile orizontale trase distanțat¹¹⁶. Cea mai mare parte a acestor caractere apare și pe ceramica descoperită în așezările anterioare veacului al XIV-lea din Maramureș, cu apropieri sau chiar identități ce oglindesc o lentă evoluție locală a meșteșugului olăritului. Pe de altă parte, acest conservatorism accentuat, care face ca în plin secol al XIV-lea să mai fie produsă și folosită în Maramureș o ceramică cu evidente trăsături arhaice, ține de însăși condițiile evoluției social-istorice a regiunii, unde înainte de veacul al XIV-lea nu a putut fi vorba de producția unor ateliere de meșteșugari specializați, desprinși de obștea sătească și unde circulația de mărfuri meșteșugărești a avut un caracter cu totul sporadic sau întîmplător.

Dar la Cuhea a fost descoperită în același timp și tot în reședința bogdăneștilor o altă categorie de ceramică, oglindind producția unor ateliere de meșteșugari specializați și care nu poate proveni decît din centrele urbane ale vremii. Cel mai elocvent exemplu în acest sens îl constituie apariția smălțului verzui, folosit pe buzele unor castronașe sau pe exteriorul unor vase de dimensiuni mai mari, situînd aceste vase printre produsele celor mai avansate ateliere de olari din centrul Europei, unde folosirea smălțului înainte de veacul al XIV-lea nu este atestată decît în mod cu totul excepțional¹¹⁷. Alături de prezența smălțului pe vase, trebuie să amintim ca aparținînd tot acestei categorii ceramice, fragmentele de vase cu pereții mai subțiri, lucrate dintr-o pastă uniformă de calitate superioară la roata cu învîrtire rapidă și cu buzele clar profilate, uneori în forme complicate cu arcuri și unghiuri precise¹¹⁸. La castronașele scunde de formă tronconică, interiorul pereților este prevăzut cu «coaste» și, iar decorul de pe exteriorul vaselor, atunci cînd ele sînt decorate, se compune numai din caneluri trase distanțat, cu excepția

116. R. Popa-M. Zdroba, *Cuhea*, p. 29—31 și fig. 20—21.

117. Nu ne referim aici la rarele descoperiri de ceramică smălțuită verde-măsliniu, datînd din secolele X-XI, făcute în ultimul timp în Transilvania, deoarece acestea sînt importuri din mediul bizantin și nici la ceramica smălțuită decorată în tehnica «sgraffito», bizantină sau de tradiție bizantină, curentă la Dunărea de jos în veacurile XII-XV, găsindu-se însă în mod izolat și în regiuni mai depărtate spre apus, cum ar fi pe teritoriul R. P. Ungare. Exemplarele la care ne referim fac parte din ceramica smălțuită central-europeană, datorată legăturilor cu Italia, fiind atestată la sfîrșitul veacului al XIII-lea ca export în Ungaria (în mediul palatelor și orașelor !) al unor centre vieneze. Cf. Imre Holl, *Mittelalterliche Funde aus einem Brunnen von Buda*, Buda-pest, 1966, p. 17—18.

118. R. Popa-M. Zdroba, *Cuhea*, fig. 21, nr. 11, 18, 31—34.

a două exemplare pe care se află linii ondulate cu meandre foarte largi. Aceluiași grup de vase îi aparține cu probabilitate și o toartă, apariție cu totul izolată în acest complex și, cel puțin după câte știm deocamdată, complet necunoscută în etapa anterioară. Din păcate, puternica ardere secundară pe care a suferit-o ceramica în timpul incendiului, a produs modificări chimice în structura pastei și i-a modificat culoarea, împiedicându-ne să o încadrăm cu certitudine în specia ceramicii cenușii.

Am insistat mai mult asupra particularităților ceramicii decoperite la Cuhea, deoarece și materialele de acest gen găsite la Giulești atestă folosirea simultană a două categorii de vase, chiar dacă diferențierea dintre ele urmează alte criterii. Este vorba de împărțirea fragmentelor ceramice din locuințele surprinse pe versantele văii Sărata între vasele din specia cenușie, reprezentând cam 60% din materialul recoltat și vasele din specia roșiatică, reprezentând restul de 40%.

Vasele din specia cenușie sînt lucrate dintr-o pastă de calitate destul de bună, cu puțin nisip folosit ca degresant care le-a dat pe suprafețe un aspect ușor zgrunțuros, modelate la roata cu învîrtire rapidă și arse unitar în cuptoare reducătoare. Principalele tipuri de vase sînt oala de capacitate mare, de 4—6 l sau chiar mai mult, înalte de 25—35 cm și cu diametrul gurii de 15—20 cm, prevăzute în unele cazuri cu o toartă masivă aplatizată și strachina-castron de formă tronconică, înaltă de 10—12 cm, la care s-a putut stabili de asemenea, cel puțin pentru unele exemplare, prezența torților late. Au mai apărut și alte tipuri, ca opaițele scunde cu cioc și poate fragmente de ulcioare, ultimele fiind totuși nesigure datorită dificultăților de întregire a materialului (vezi fig. 18).

Profilele strachinilor-castron sînt destul de simple, cu buza puțin îngroșată în exterior, rotunjită sau uneori ușor aplatizată la limita superioară. Doar ca excepție apare o proeminență pe fața interioară a buzei unor vase de acest tip, probabil în legătură cu folosirea capacelor.

Buzele oalelor sînt fără excepție răsfrînte în afară, înalte de numai 2—3 cm deasupra unui gît scurt, realizate într-o mare diversitate de profile ce au totuși ca trăsătură comună precizia unghiurilor sau a racordării suprafețelor arcuite cu cele plane. Aproape toate buzele au o arcuire simplă în interior. Ea corespunde, fie unei îngroșări unice a exteriorului, cu limita superioară mult rotunjită, fie unei îngroșări duble, la care limita superioară a buzei, de obicei teșită, este despărțită printr-o șanțuire mai mult sau mai puțin pronunțată de îngroșarea inferioară de la care începe gîtul vasului. Amîndouă profilele descrise, cu diferitele lor variante, își găsesc numeroase analogii în ceramica cenușie din Moldova, atît în epoca lui Petru Mușat, cît și în prima jumătate a veacului al XV-lea¹¹⁹.

Tot din specia ceramicii cenușii au apărut și oale cu buza verticală scundă «gulerată», constînd dintr-o îngroșare a exteriorului pe aproape toată înălțimea buzei, îngroșare marcată printr-un prag la limita ei inferioară. Analogia cu oalele «gulerate» de la Cuhea este evidentă, dar în timp ce acolo pragul era de obicei rotunjit și doar ca excepție arcuit spre exterior ca o mică creastă¹²⁰, la oalele de acest gen descoperite la Giulești pragul de la limita inferioară a «gulerului» este totdeauna arcuit spre exterior.

Decorul de pe oalele din specia cenușie este foarte redus și în general unitar, compunîndu-se în cîteva cazuri din caneluri dese trasate cu regularitate pe umăr și

119. E. Busuioc, *Ceramica locală de uz casnic din secolul al XIV-lea, de la Suceava*, II, în SCIV, 2, an XV, 1964, p. 208, fig. 1. Ceramica cenușie din epoca lui Alexandru cel Bun descoperită la Suceava nu a făcut încă obiectul unui studiu special. Ea este consemnată în rapoartele de șantier din *Materiale și Cercetări Arheologice*.

120. R. Popa-M. Zdroba, *Cuhea*, fig. 21, nr. 1—9, 13, 15, 18.

doar ca excepție, pe două fragmente, dintr-o linie în val simplu adîncită în pastă cu ajutorul unui obiect cu vîrf lat de 3—4 mm, cu totul diferită de liniile vălurite subțiri de pe ceramica mai veche. Strachinile-castron nu poartă nici un fel de decor.

Ceramica din specia roșiatică cuprinde numai oale fără toartă realizate însă sub aspect calitativ într-o gamă mult mai variată. Observația nu se referă la roata de olar folosită pentru confecționarea lor, care a fost în toate cazurile cu învîrtire rapidă, ci la calitatea pastei, la ardere și la grosimea pereților. Am întîlnit atît oale lucrate dintr-o pastă unitară de bună calitate, cu puțin nisip ca degresant, întocmai ca și aceea folosită pentru vasele din specia cenușie, cît și oale dintr-o pastă neomogenă, de calitate mai slabă, cu nisip mult folosit ca degresant, amintind din acest punct de vedere ceramica locală mai veche. Arderea vaselor s-a făcut în cuptoare mai puțin perfecționate, producînd diferențe sensibile de culoare între oale cu formă asemănătoare. Ele sînt arse cînd negru-roșietic, cînd cenușiu-roșiatic, cu o întregă scară de nuanțe intermediare, iar în multe cazuri peretele mai gros al vaselor a rămas cu miezul negru sau cenușiu, pătruns doar parțial de ardere.

Și sub aspectul profilelor diferențele sînt mai mari la oalele din această specie. Pe lîngă buzele identice celor de la oalele din specia cenușie, cu arcuire în interior și două îngroșări despărțite printr-o șanțuire în exterior, au apărut și profile ce amintesc sau chiar repetă forme întîlnite în ceramica locală anterioară, cu buze mai înalte, răsfrînte în afară dar lipsite de îngroșări, profilarea mărginindu-se în unele cazuri la teșirea plană a limitei superioare. Pe o asemenea buză se întîlnește un decor cu creștături oblice dese, realizate de-a lungul muchiei exterioare, decor cunoscut atît în ceramica de la Cuhea¹²¹, cît și în cea moldovenească de la mijlocul veacului al XIV-lea¹²². Am găsit și cîteva fragmente de oale cu buză « gulerată » aparținînd speciei roșiatice.

În sfîrșit, tot ca element de tradiție mai veche, conservat pe ceramica din această specie, menționăm un fund de oală mică, cu diametrul de numai 58 mm, ce poartă un rudiment de ștampilă, în forma unei cruci cu brațele egale lățite și ușor rotunjite, realizată prin adîncirea în pastă a porțiunii din jurul desenului, astfel încît crucea și zona marginală a suprafeței fundului de oală se găsesc pe același plan.

Cele spuse în legătură cu ceramica descoperită la Giulești ne permit, în afară de datarea complexelor, formularea cîtorva observații asupra evoluției în Maramureș a acestui aspect de cultură materială de-a lungul veacului al XIV-lea.

Pînă la sfîrșitul veacului al XIII-lea, întreaga ceramică folosită în așezările din regiune provenea din atelierele unor meșteșugari sătești, produsele lor conservînd în tehnică, formă și decor, trăsături arhaice de tradiție prefeudală. O situație deosebită ar putea să existe din acest punct de vedere, doar în așezările de oaspeți regali care, așa după cum am văzut, s-au întemeiat către finele veacului pe malurile Tisei, dar cel mai vechi nivel de locuire de la Cîmpulung-la-Tisa și de la Sighet, așezări ce ne sînt accesibile, nu a fost încă surprins sau cercetat prin săpături arheologice.

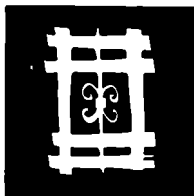
În cursul veacului al XIV-lea, în mediul românesc din Maramureș a început să fie folosită, paralel cu produsele olarilor locali, o ceramică de factură superioară ieșită din ateliere specializate ce lucrau în serie după procedeele tehnice și în formele comune ceramicii central-europene din epoca respectivă. Situarea acestor ateliere în cuprinsul Maramureșului sau în afara lui, dovedind în această din urmă alternativă intensificarea circulației de mărfuri rămîne a fi stabilită prin cercetările viitoare. În orice caz, la mijlocul veacului la care ne referim, ceramica orășenească asemănătoare

121. *Ibidem*, p. 29.

122. E. Busuioc, *Ceramica de la Suceava*, I, în SCIV, 1, an XV, 1964, p. 97, fig. 7.

cele folosite în centrele urbane din cuprinsul regatului era prezentă în casele feudali-tății românești din Maramureș.

După mijlocul veacului al XIV-lea constatăm răspîndirea ceramicii cenușii de factură orășenească și dispariția ceramicii sătești tradiționale, proces ce pare a se fi încheiat în veacul al XV-lea. Chiar și în condițiile în care nu am reușit încă să localizăm atelierele de olari, credem a nu greși socotind că ceramica din specia roși-atică, de care ne-am ocupat mai sus, ilustrează transformările pe care le-a suferit acest meșteșug în atelierele din Maramureș și adaptarea olarilor sătești la o producție superioară de serie, destinată pieții, prin asimilarea unor procedee tehnice și a unor forme venite din afara mediului românesc local. De altfel, judecînd după materi-alele de care dispunem în momentul de față, se pare că o anumită influență s-a exercitat și în sens invers. Dar acest din urmă aspect nu va putea fi stabilit cu certitudine, decît după cunoașterea mai îndeaproape a ceramicii folosite sau produse în veacul al XIV-lea în regiunile învecinate Maramureșului, pentru a putea diferenția particularitățile locale de trăsăturile generale ale materialelor de acest gen din epoca respectivă.





In încheierea fragmentului, cronologic și teritorial, de istorie medievală maramureșană ce a făcut obiectul acestor pagini, socotim necesare câteva sublinieri.

Analiza documentelor referitoare la valea Marei și la giuleșteni dovedește că posibilitățile informării istorice asupra românilor transilvăneni, întemeiate pe izvoarele scrise din veacurile XIII-XV, sînt foarte departe de a fi epuizate. Lipsesc încă aproape cu totul din literatura noastră de specialitate lucrările monografice privind un sat sau un grup de sate dintr-o micro-regiune oarecare, lucrări care să pornească de la prelucrarea metodică a întregului material documentar, de la confruntarea cu terenul a informațiilor, de la analiza întregii toponimii, identificarea urmelor materiale conservate și de la verificările pe care le oferă săpăturile arheologice. Doar în acest fel informațiile disparate și aparent lipsite de semnificații își pot căpăta înțelesul adevărat sau pot deschide perspectiva unor interpretări noi. Pe asemenea lucrări se pot întemeia apoi lucrările de sinteză, de mai redusă sau mai întinsă generalitate. Avem certitudinea că intensificarea cercetărilor pe această direcție va avea drept rezultat obținerea unor rezultate mai mult decît importante pentru cunoașterea realităților social-politice ale istoriei noastre din epoca ce a precedat apariția primelor știri scrise referitoare la organizarea societății românești.

Dincolo de dificultățile practice ale unei cercetări arheologice care își fixează obiective foarte clar precizate, în strînsă legătură cu începuturile și etapele evoluției satelor de pe un teritoriu dat, dificultăți evidențiate și de săpăturile efectuate pînă acum pe valea Marei, acestea din urmă au avut totuși darul de a completa informația noastră istorică.

În primul rînd, cercetările arheologice au îmbogățit repertoriul monumentelor medievale românești din Transilvania, adăugîndu-i o biserică de piatră a cărei semnificație se desprinde cu claritate din contextul știrilor privind ctitorii ei. Monumentul descoperit și cercetat ilustrează posibilitățile și tendințele feudalității românești din epoca contactului nemijlocit dintre societatea locală și rînduiele noi, aduse aici odată cu curențele culturale și artistice ale apusului prin pătrunderea în Maramureș

a autorității regatului angevin. Biserica veche din Giulești constituie un argument în plus pentru aprecierea Maramureșului drept zonă distinctă și importantă a arhitecturii medievale românești în piatră din Transilvania, reprezentînd totodată o imagine concretă a condițiilor social-istorice și culturale din epoca de sfîrșit a evoluției voievodatului maramureșan.

Inventarul descoperit în cimitir și în special inelele sigilare sînt mărturii grăitoare ale rolului pe care l-au jucat descendenții cnezilor maramureșeni, începînd cu secolul al XIV-lea, în istoria acestui comitat românesc din cuprinsul fostului regat medieval maghiar. Iar săpăturile din vatra Giuleștilor au reprezentat o etapă necesară de căutări și experimentări pentru precizarea unei metode concrete de cercetare a obiectivelor pe care le urmărim. Rezultatele obținute impun continuarea acestor cercetări.

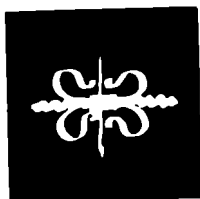
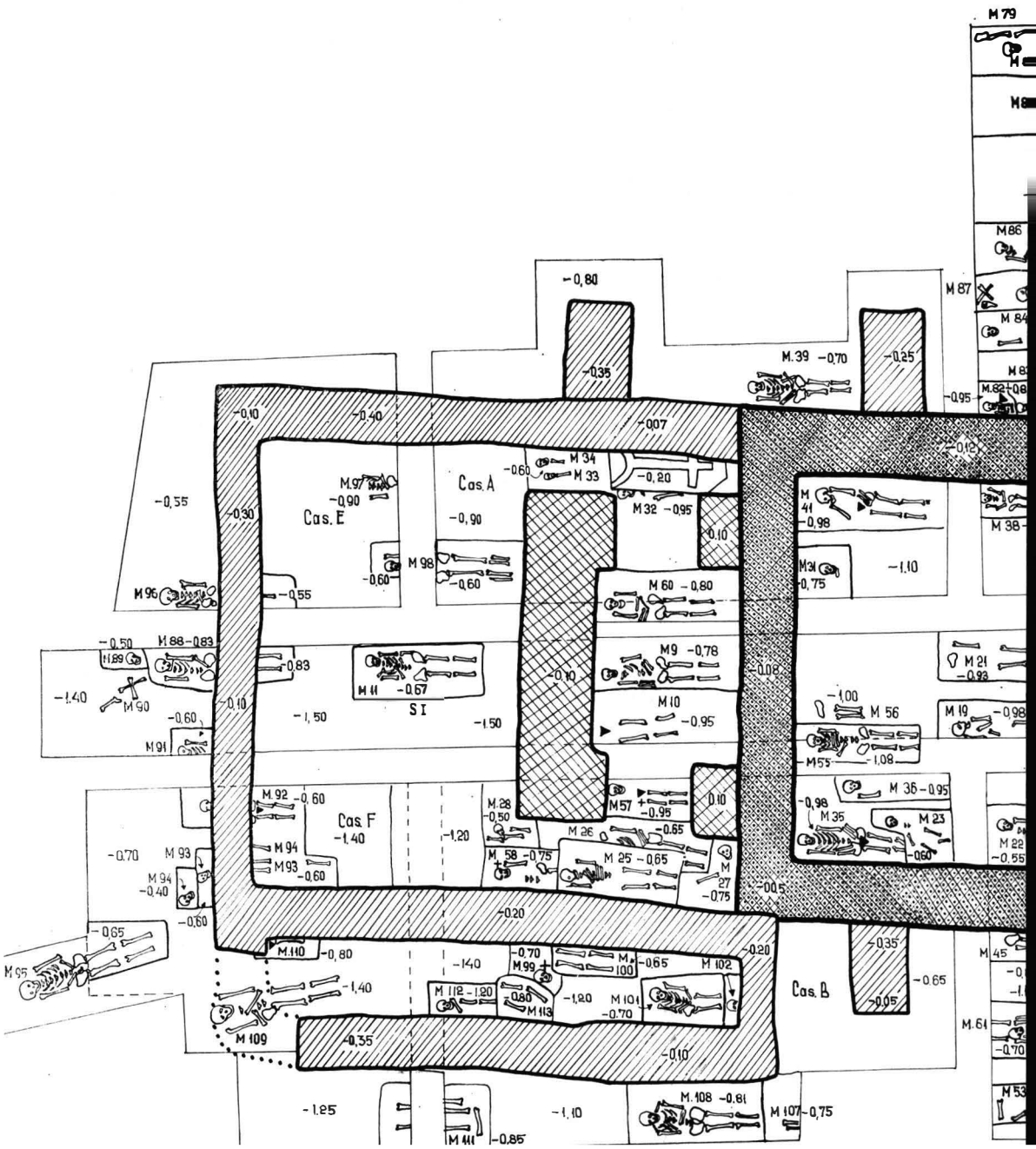




Fig. 5. CERCETĂRILE ARHEOLOGICE DE LA BISERICA VECHĂ DIN GIULEȘTI.
PLAN GENERAL



LEGENDA



FAZA I – SEC. XIII (?) – XIV



FAZA II – SFÎRȘIT SEC. XV – ÎNCEPUT SEC. XVI



FAZA III – ÎNCEPUT SEC. XVII



MARGINI DE SECȚIUNI (PROFILI) DESFIINȚATE



MONEDE



INELE

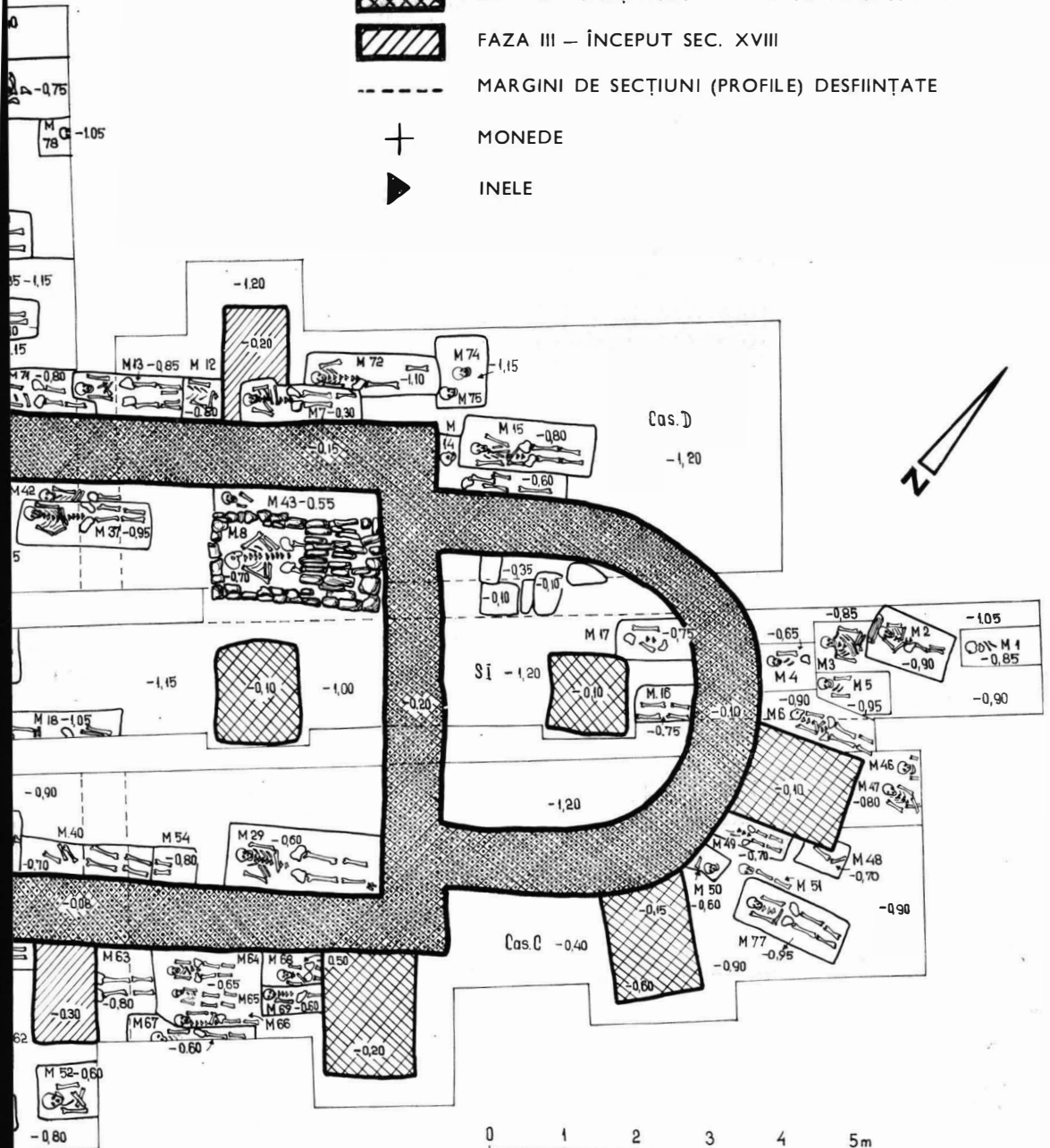




Fig. 6. LOCUL BISERICII VECHI ÎNAINTE DE CERCETĂRI. SE DISTINGE PE TEREN TRASEUL TEMELIILOR



Fig. 7. BISERICA VECHĂ ÎN TIMPUL CERCETĂRIILOR ARHEOLOGICE



FIG. 8. BISERICA VECHĂ ÎN TIMPUL CERCETĂRIILOR ARHEOLOGICE

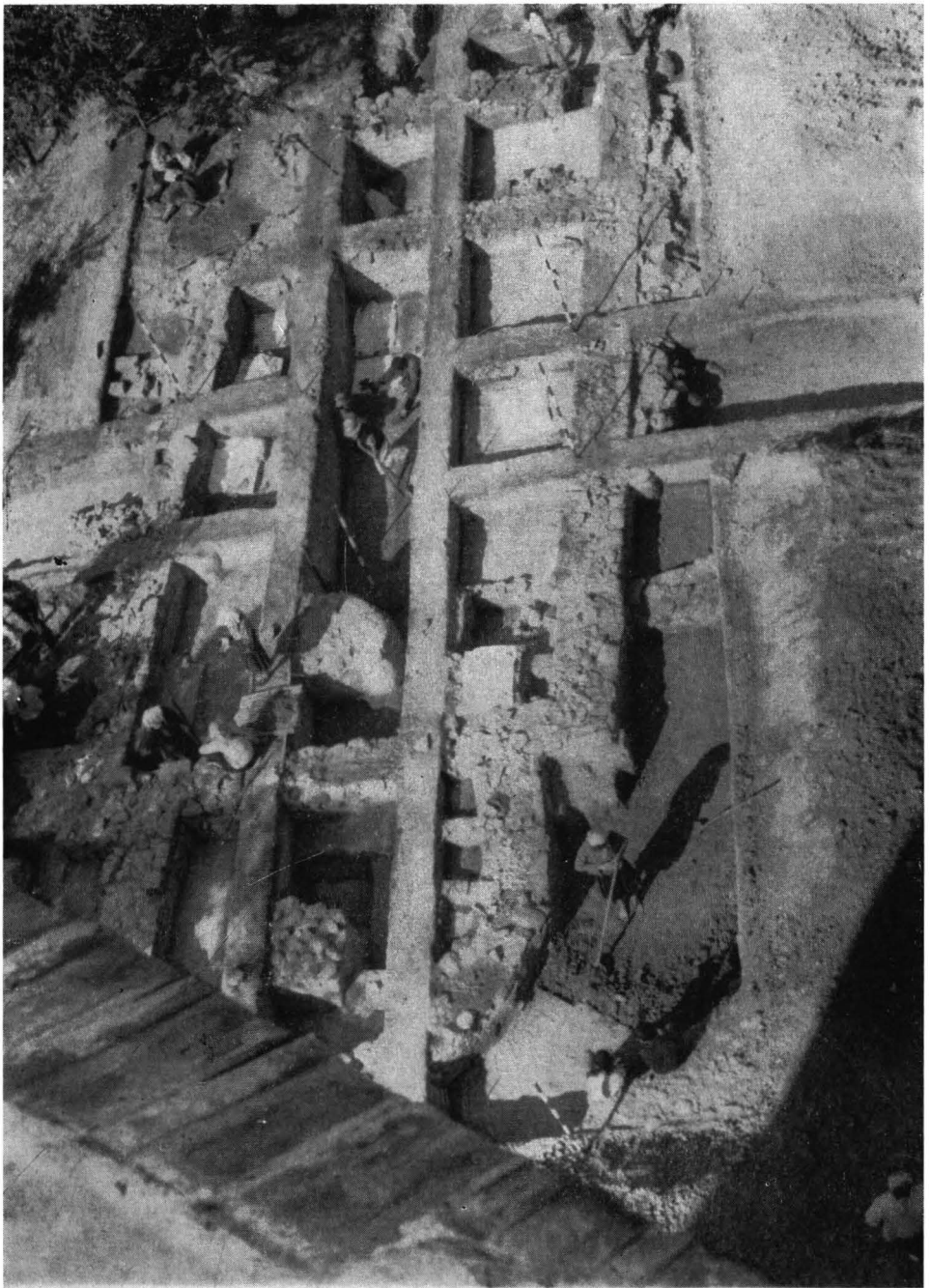


Fig. 9 BISERICA VECHĂ ÎN TIMPUL CERCETĂRIILOR ARHEOLOGICE

Fig. 10. BISERICA VECHĂ DUPĂ DEZVELIREA TEMELIILOR



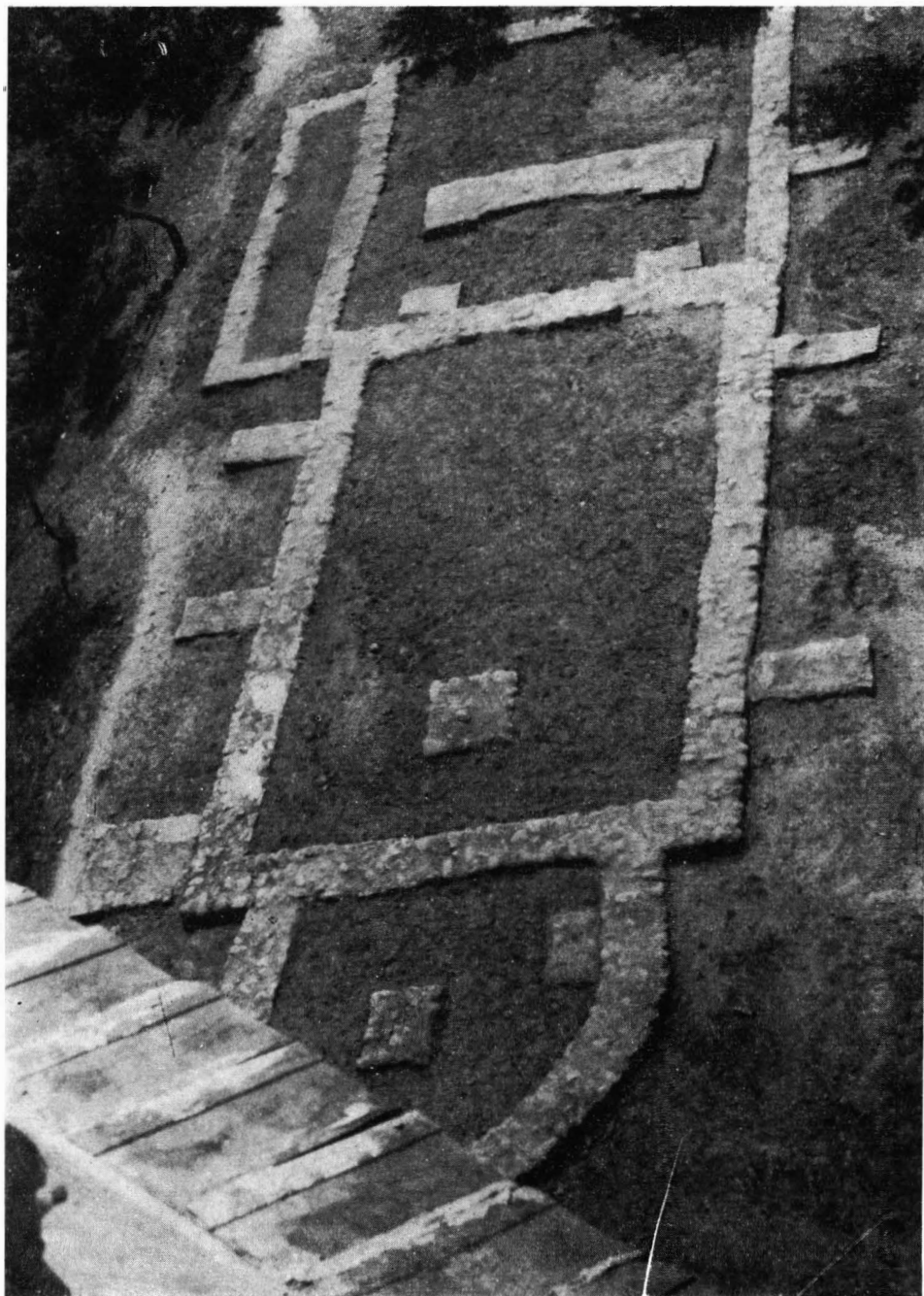


Fig. 11. BISERICA VECHĂ DUPĂ CONSOLIDAREA TEMELIILOR ȘI MARCAREA PE TEREN A PLANULUI

Fig. 12. COLȚUL DE NORD-EST AL NAVEI

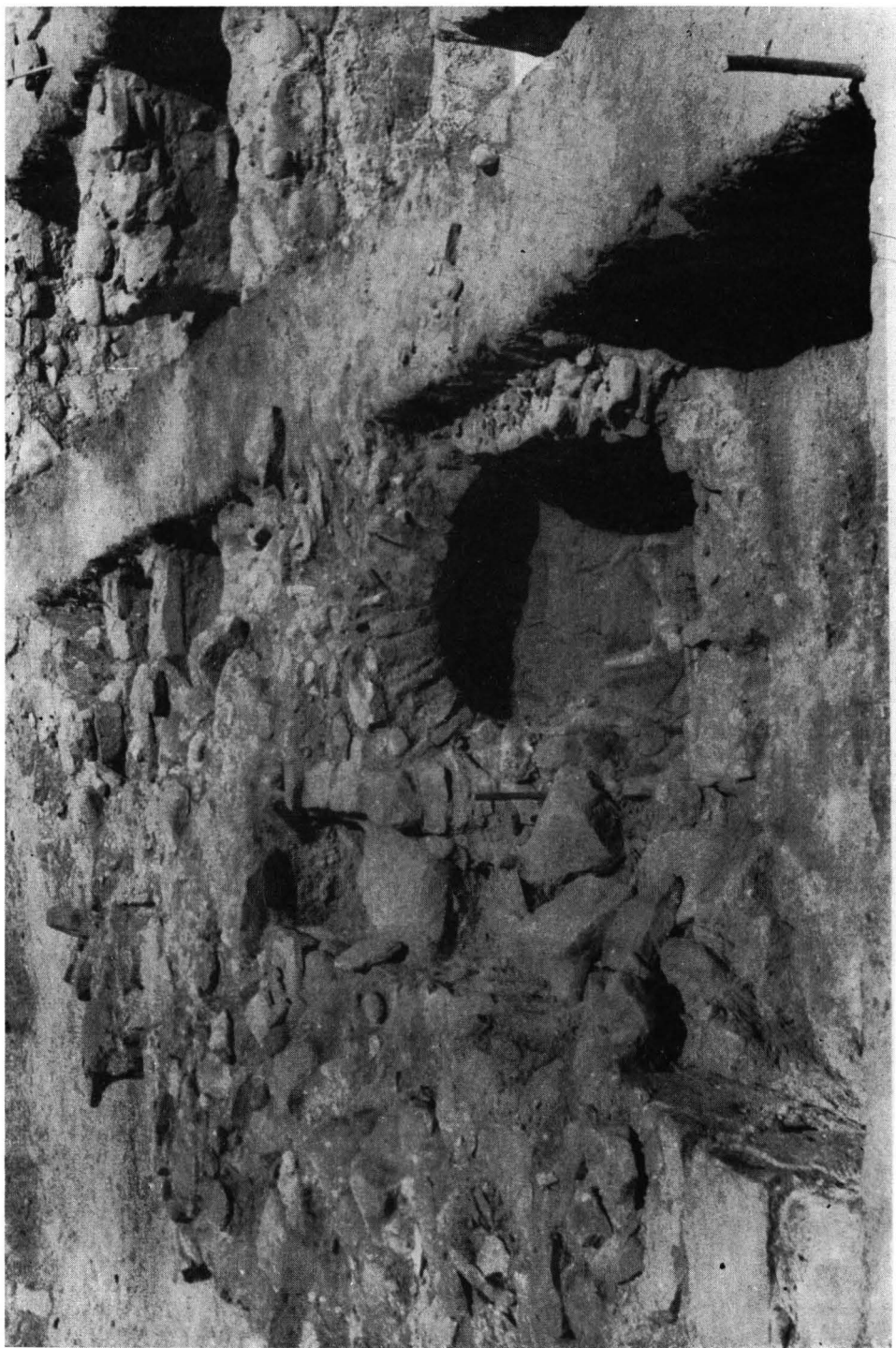




Fig. 13. CAVOUL



Fig. 14. LEPEDA FUNERARĂ DE LA MIJLOCUL SECOLULUI XV, ACOPERITĂ
PARȚIAL DE TEMELIILE ULTIMEI FAZE DE CONSTRUCȚIE



Fig. 15. INELE DIN CIMITIRUL VECHI DE LA GIULEȘTI :

- a) INEL-PECETE DE LA SFÎRSITUL SEC. XIV-ÎNCEPUTUL SEC. XV
 b) INEL-PECETE — MIJLOCUL SEC. XV
 c) INEL-PECETE — ÎNCEPUTUL SEC. XVI
 d) INEL-PECETE — MIJLOCUL SEC. XVI
 e) INEL-PECETE — MIJLOCUL SEC. XV
 f) INEL-PECETE — MIJLOCUL SEC. XVI
 g) INEL-PECETE — SFÎRSITUL SEC. XVI — ÎNCEPUTUL SEC. XVII
 h) INEL CU CRISTAL DE STÎNCĂ — SEC. XV
 i) INEL CU PIATRĂ — SFÎRSITUL SEC. XVI-ÎNCEPUTUL SEC. XVII

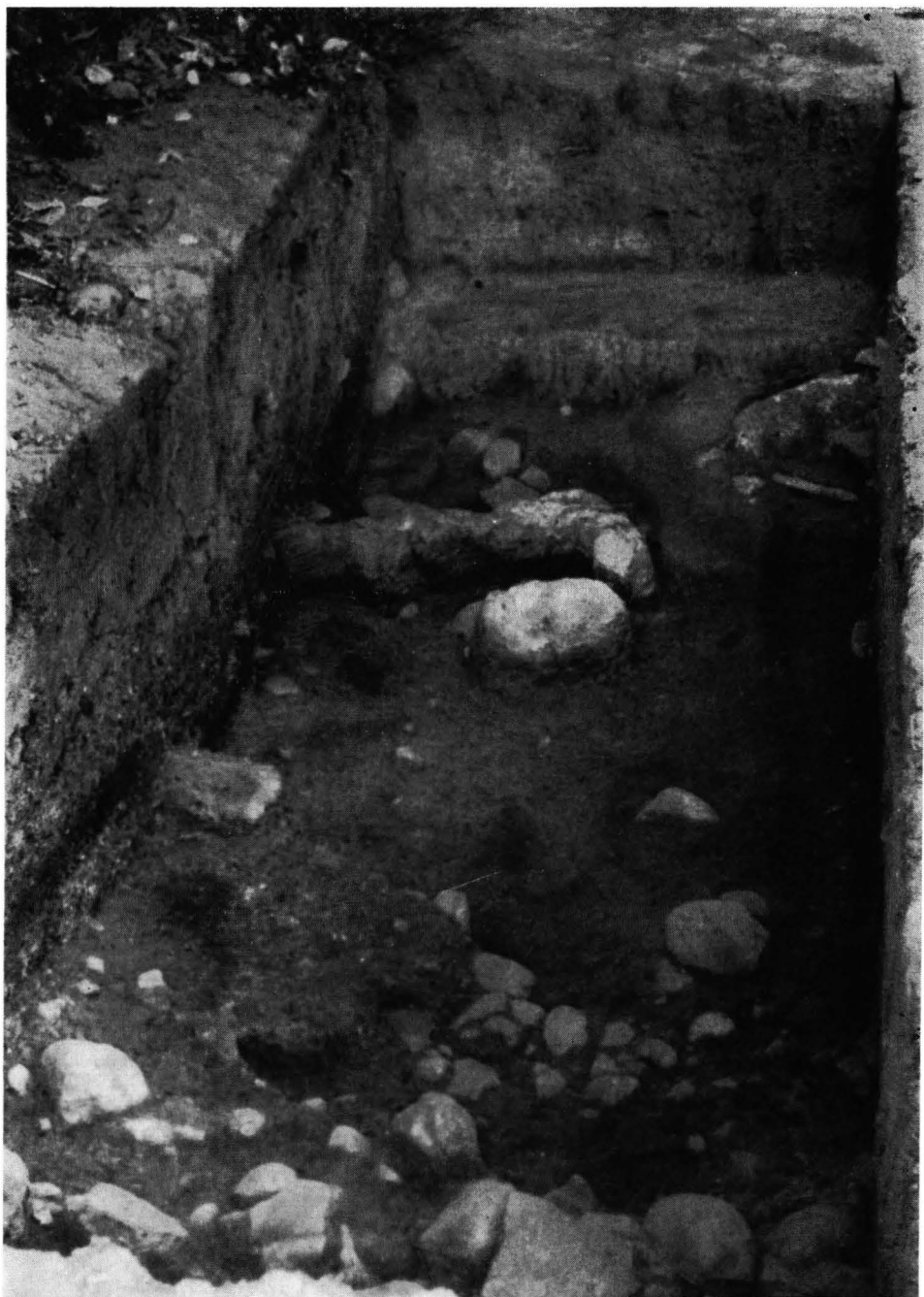


Fig. 16. SECȚIUNE PRINTR-UN SEMIBORDEI DE LÎNGĂ ULIȚA BERCEASCA, LA GIULEȘTI.
ÎN CENTRU, VATRA SEMIBORDEIULUI

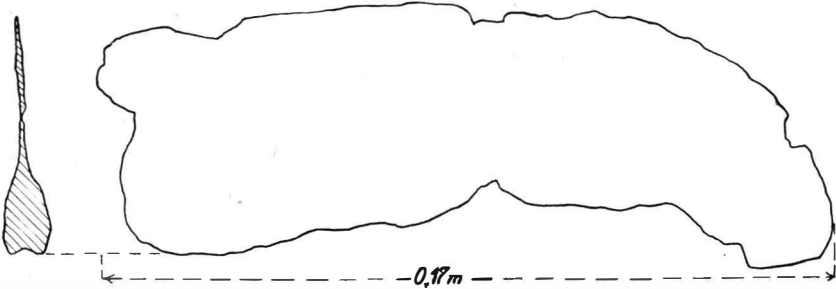
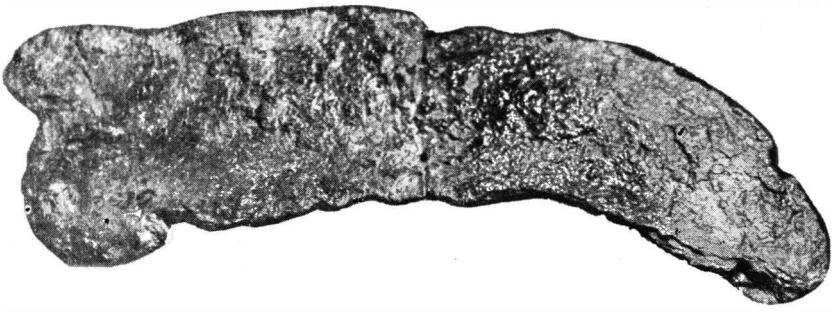


Fig. 17. CUȚIT DE PLUG. SFÎRȘITUL SEC. XIV

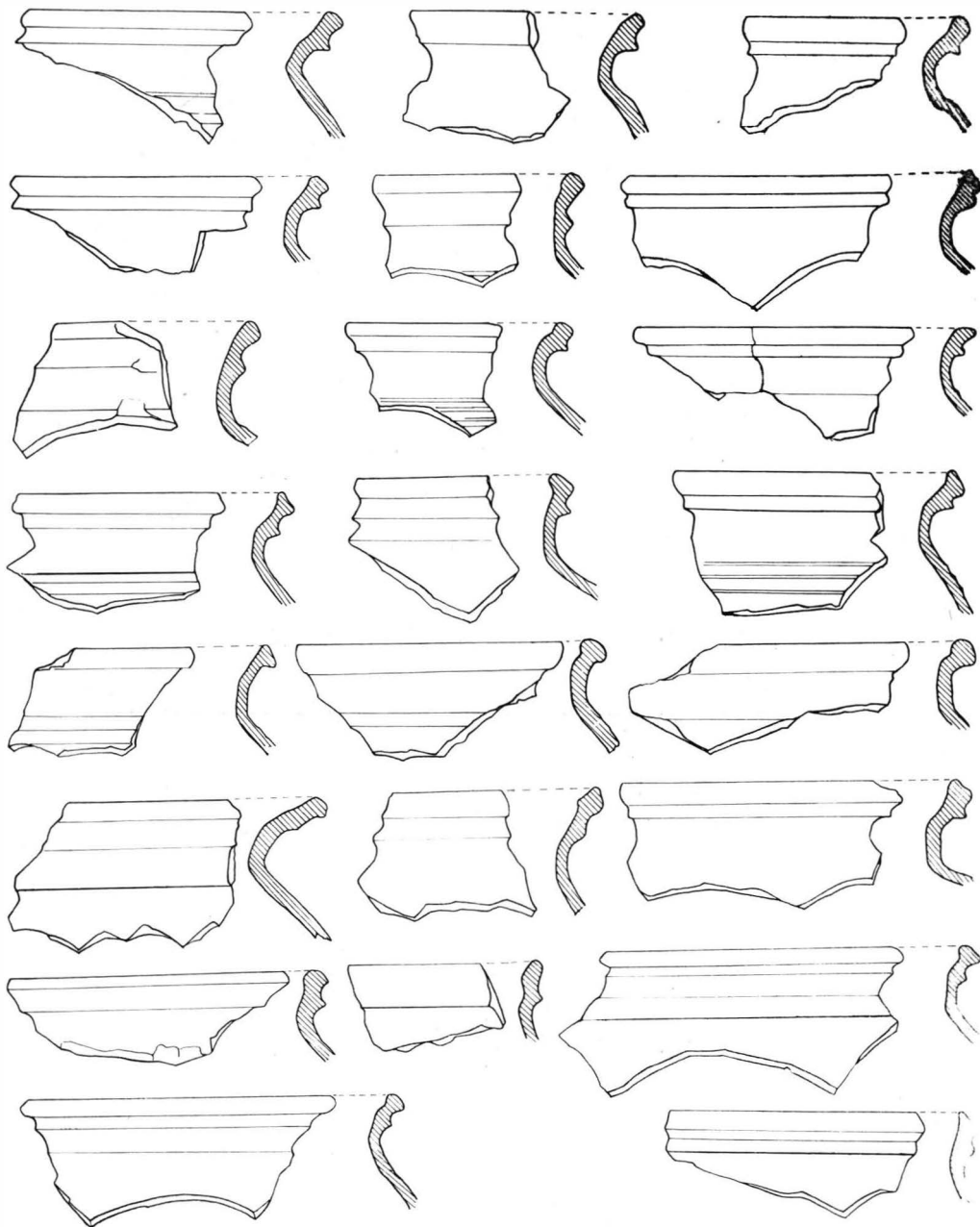


Fig. 18. CERAMICĂ DESCOPERITĂ LA GIULEȘTI



IOANA POPOVICI

CIMITIRUL BISERICII VECHI DIN GIULEȘTI (sec. XIV — XIX) Observații antropologice

Săpăturile efectuate pentru dezvelirea bisericii vechi din Giulești au scos la iveală, în anii 1967—1968, o necropolă care a fost folosită timp de mai multe secole.

Mormintele descoperite în interiorul și în jurul bisericii vechi, conțineau o parte din rămășițele osoase ale locuitorilor acestui sat, înhumați acolo de-a lungul a 500 de ani. Din cele 113 schelete descoperite au putut fi recuperate un număr de 88, dintre care multe doar fragmente nereprezentative.

Lucrările din etapele târzii de construcție de la vechea biserică și, mai ales, calitatea solului au distrus o mare parte din materialul osteologic, așa încît la deshumare, numeroase schelete mai fragile, de copii și femei, ca și oasele feței în general, s-au găsit adeseori pulverizate.

Deși lipsa masivului facial — la numeroase cranii — a limitat valoarea materialului, seria a furnizat totuși indicații asupra fizionomiei locuitorilor care au folosit cimitirul de-a lungul veacurilor, indicații care devin prețioase pentru completarea hărții antropologice românești din evul mediul

Deshumările nu au fost exhaustive și din materialul dezvelit nu au fost ridicate fragmentele osteologice prea deteriorate, așa încît nu se poate vorbi de un studiu demografic. În seria noastră, dintr-un total de 88 de subiecți, femeile reprezintă 23,9%, bărbații 40,9%, copiii și adolescenții 26,1%. Pe un număr de 8 schelete mature (9,1%) nu s-a putut determina sexul. Repartizarea pe grupe de vîrstă (tabel Nr. 1), arată că femeile mureau mai ales în primă tinerețe și bărbații la maturitate, adeseori după 40 de ani, prezența bătrînilor fiind de asemenea semnalată la ambele sexe. Mortalitatea crescută în grupa femeilor tinere, uneori adolescente (3 din cei 5 adolescenți par să fi fost de sex feminin), este un fapt bine cunoscut pentru perioada respectivă, consecință a accidentelor de naștere și a condițiilor igienice deficitare.

Deoarece datele metrice s-au putut preleva numai pe un număr limitat de schelete, am socotit necesară o descriere antropologică a întregului material osteologic, prezentat în ordinea în care a fost numerotat la deshumare. (vezi fig. 19, 20, 21)

TABEL Nr. 1
Repartiția pe sexe și grupe de vîrstă

Sex \ Vîrstă ani	Copii 6-7	Copii 7-14	Adolescenți 14-18	Adulți 18-30	Maturi 30-60	Bătrîni 60-x
	N %	N %	N %	N %	N %	N %
Masculin	— —	— —	— —	9 10,2	28 25,0	5 5,7
Feminin	— —	— —	— —	13 14,8	5 5,7	3 3,4
Indetermin.	7 7,9	11 12,5	5 5,7	1 1,1	7 7,9	— —
Total	7 7,9	11 12,5	5 5,7	33 26,1	34 38,6	8 2,1

M 1, sec. XVII-XIX. Copil în vîrstă de 7—9 ani.

M 2, sec. XVII-XVIII. Copil avînd vîrsta probabilă de 8—10 ani. În același loc au fost găsite oasele unui copil mic, sub 7 ani.

M 3, sec. XV-XVII. Bărbat masiv, matur peste 40 de ani. Calotă rotunjită, sfenoidă, scurtă (175 mm), de lățime (154 mm) și înălțime (114 mm) mijlocie. Hiperbrachicran (88,0), hipsicran (65,1), tapeinocran (74,0), cu frunte dreaptă, lată (107 mm), orto-eurimetopă (87,0; 69,5), cu relief moderat. Parietal mijlociu (89,2), occipital rotunjit (84,1) și apofize mastoide dezvoltate. Din masivul facial s-a păstrat un fragment din nasul îngust și mandibula oval-ascuțită, cu gonioane ușor răsfrînte în afară. Se observă 2 carii pe primii molari. Amprente puternice pe un fragment de humerus indică o musculatură dezvoltată.

M 4, sec. XIV-XVI. Copil în vîrstă de 3—5 ani.

M 5, sec. XVII-XIX. Copil de aproximativ 6—7 ani. Calotă rotunjită; o carie pe molarul doi de lapte.

M 6, sec. XV-XVI. Bărbat între 40 și 50 de ani, de talie înaltă (174,1 cm). Craniul ovoid-elipsoid, de dimensiuni mijlocii (lung. = 180 mm, lățime = 140 mm, înălțime = 110 mm). Mezocran (77,0), ortocran (61,1), tapeinocran (78,6). Frunte largă (110 mm), eurimetopă (78,6), parietal plat (90,4), occipital bombat (81,4), cu schiță de torus. Fragment de mandibulă înaltă, îngustă, ovală, ascuțită.

M 7, sec. XIX. Bărbat matur peste 40 de ani. Craniul deformat, sfenoid a fost estimat ca foarte scurt, de înălțime și lățime mijlocie. Brachicran extrem (accentuat prin deformare), hipsicran, tapeinocran. Frunte de dimensiune mijlocie (101 mm), dreaptă (ortometopă = 86,3), metriocran (66,4), cu relief glabellar și supraciliar moderat. Parietal plat (88,0), occipital ușor aplatizat (87,6), apofize mastoide puternice. Din masivul facial s-au păstrat fragmente din malarele gracile, orbitele ovale, cu distanță interorbitală mare (27 mm), nasul larg (28 mm), cu apertura piriformă antropină și bărbia proeminentă.

M 8, sec. XV-XVI. Bărbat bătrîn, de talie mijlocie-înaltă (169,0 cm). Calotă ovoid-elipsoidă, îngustă (142 mm), de lungime (182 mm) și înălțime (113 mm) mijlocie, mezocrană (78,0), ortocrană (62,1), metriocrană (79,6). Frunte dreaptă (ortometopă = 87,7), de dimensiuni mijlocii (99 mm), incipient largă în raport cu calota, eurimetopă (69,7), cu relief supraorbital moderat. Parietal plat (91,5), occipital

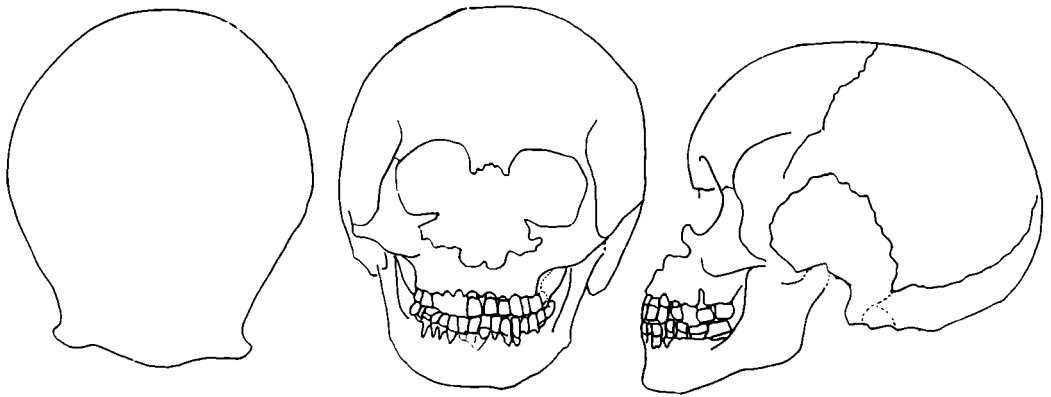


Fig. 19 CUHEA 1964 M6

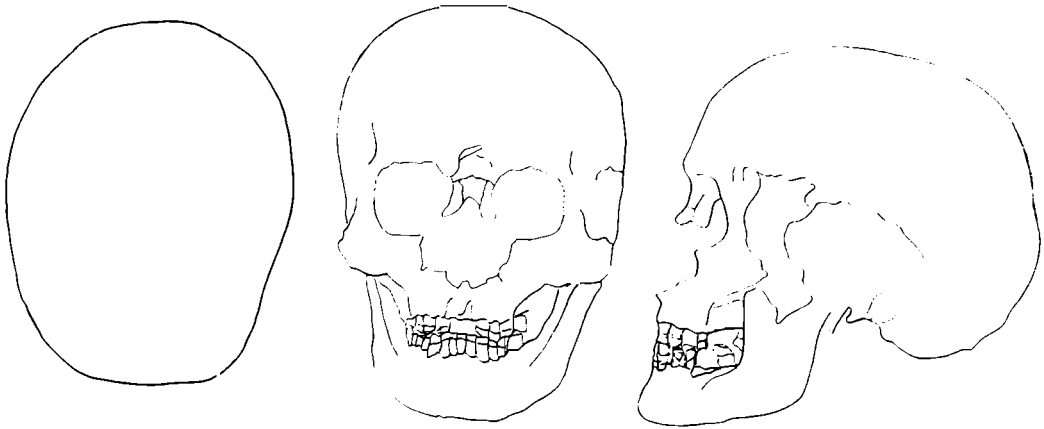


Fig. 20 GIULEȘTI 1967 M35

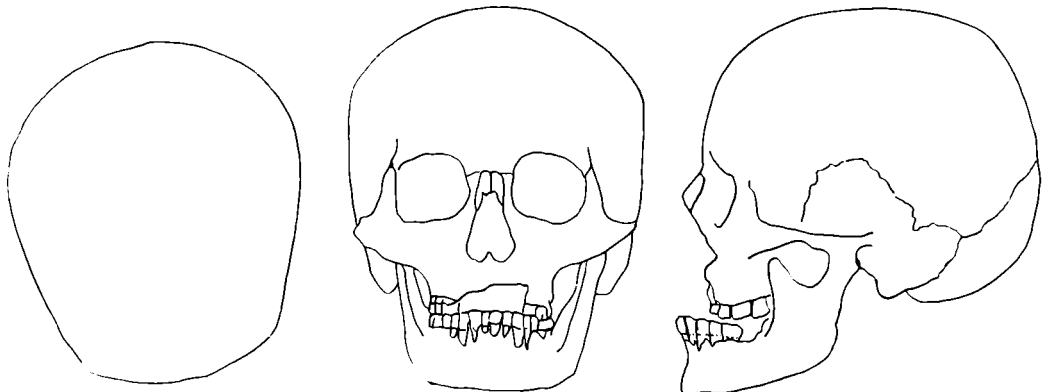


Fig. 21 GIULEȘTI 1967 M72

bombat (82,3) și apofize mastoide dezvoltate. Masiv facial de înălțime mijlocie (117 mm, porțiunea superioară = 65 mm), moderat îngust (130 mm), mezen — eurien (50,0), leptoprosop (la limita inferioară 90,0); orbite ovale, mezoconche (76,2), nas de înălțime mijlocie (50 mm), îngust (23 mm), leptorin (46,0), cu apertură piri-formă antropină. Mandibulă ovală, îngustă, malare ușor frontalizate, fose canine moderate, contur facial ovoid-pentagonoid. Schelet postcranian destul de masiv, cu sechele multiple: artroze, hiperostoze, fractură dublă de peroneu, legate probabil și de vîrsta înaintată a decedatului. (vezi fig. 22)

M 9. sec. XIV-XV. Bărbat matur, gracil, de talie mijlocie (166,6 cm). Craniu ovoid, moderat scurt (181 mm), îngust (140 mm), de înălțime mijlocie (115 mm), mezocran (77,3), hipsicran (63,5), metriocran (82,4). Frontal cu relief slab pronunțat, de lățime mijlocie (99 mm), lat în raport cu lățimea craniului, eurimetop (70,7), ortometop (86,5). Parietal plat (95,1), occipital cu relief nucal bine dezvoltat, slab rotunjit (93,9). Înălțimea feței de dimensiuni mijlocii (120 mm înălțimea morfologică, 69 mm înălțimea superioară și 130 mm lățimea feței), mezen 53,1 leptoprosop (92,3). Nas lung (55 mm), lat (27 mm), mezin (49,1), orbite oval-rectangulare, mezoconche (80,9), cu distanță interorbitală moderată (23 mm), mandibulă îngustă, triunghiulară. Pe fața cu contur oval se remarcă o oarecare applatizare în regiunea bazei nazale și a foselor canine. Scheletul este gracil, dar cu amprente musculare dezvoltate pe humerus. (vezi fig. 23)

M 10. sec. XV. Bărbat ceva mai în vîrstă. Din fragmentele craniene reconstituite s-a estimat că subiectul avea o calotă ovoidă, moderat lungă, de lățime mijlocie, înaltă, probabil mezocrană, hipsicrană, metriocrană, cu occipital bombat. Schelet nemăsurabil, relativ gracil.

M 11. sec. XV-XVI. Bărbat adult-matur, de talie mijlocie (164,3 cm). Calotă ovoid-sfenoidă, de dimensiuni mijlocii (lungimea = 185 mm, lățimea — 146 mm, înălțimea = 114 mm), mezocran (78,9), ortocran (61,6), tapeinocran (78,1). Frunte bombată, cu relief slab, ortometopă (87,2). Parietal plat (99,2), occipital proeminent (79,1). Fața, estimată de lățime și înălțime mijlocie, face parte probabil din categoriile mezen-mezoprosopae. Orbitale sînt rotunjite, malarele proeminente și mandibula ovală.

M 12. sec. XVI-XVII. Copil în jur de 10—11 ani.

M 13. sec. XVI-XVII. Fragmente de craniu și oase lungi, aparținînd unei femei tinere, în jur de 18—20 de ani.

M 14. sec. XVI-XVII. Bărbat matur. Craniul pentagonoid-romboid, lung (191 mm), de înălțime (112 mm) și lățime (149 mm) mijlocie, mezocran (78,0), ortocran (59,7), tapeinocran (76,5), Frunte fugindă, camaemetopă (91,9), metriometopă (67,1), cu relief supraorbital slab. Parietal bombat (87,8), occipital rotunjit, apofize mastoide dezvoltate. Lipsește masivul facial. Un fragment din apertura nazală indică nas lat (28 mm).

M 15. sec. XVII-XVIII. Calotă deformată, cu frunte mijlocie (100 mm), ortometopă (87,1) și relief slab de tip feminin. Mandibulă oval-ascuțită. Fragment de schelet cu bazin de tip masculin. Sex indeterminabil. Vîrstă probabilă peste 30 de ani.

M 18. sec. XVI-XVII. Bărbat între 30 și 40 de ani. Fragment de calotă scurtă (175 mm), mijlociu înaltă (118 mm) înaltă raportată la lungime, hipsicran (67,4). Frunte ușor fugindă, camaemetopă (90,6) cu relief glabelar moderat. Occipital applatizat (85,7), cu amprente musculare puternice.

M. 19. sec. XV-XVI. Fragment de calotă foarte lungă (206 mm?) probabil îngustă, joasă sau moderat înaltă, care a aparținut unui bărbat de vîrstă înaintată. Fragment de mandibulă cu uzură marcată a M. 1 și o carie pe M. 2.

M 20. sec. XVII-XVIII. Bărbat în vîrstă de talie submijlocie (162,9 cm). Calotă ovoidală, lungă (191 mm), de înălțime (114 mm) și lățime (153 mm) mijlocie, brahio-cran (81,0), metriocran (59,7), tapeinocran (74,5). Frunte lată (103 mm) cu relief moderat către puternic, ortometopă (87,0), metriometopă (67,3). Parietal plat (100,0), occipital rotunjit (77,2) cu relief dezvoltat, apofize mastoide robuste. Orbite oval-rectangulare, de dimensiuni mijlocii, mezoconche (78,0), nas de lățime mijlocie (24,5 mm). Se observă o fractură a bazei nazale și alta de claviculă, ambele bine consolidate.

M 21. sec. XV-XVII. Femeie? bătrînă. Calotă elipsoid-ovoidă, cu dimensiunile orizontale mijlocii (lungimea = 187 mm, lățimea = 140 mm), înaltă (119 mm), dolio-comezocrană (74,9) hipsicrană (63,6) incipient, acrocrană (85,0). Frunte ortometopă (86,5), eurimetopă (71,4). Parietal mijlociu (88,6), occipital bombat (79,8) apofize mastoide mici. Orbite înalte rotunjite, aplatizare în regiunea bazei nazale, nas larg (asemănător cu M. 9), mandibulă îngustă (vezi fig. 24).

M. 22. sec. XIV-XV. Bărbat adult. Din scheletul prost conservat s-a păstrat un fragment de calotă lungă (191 mm), dolicooidă, probabil joasă. Frunte dreaptă, (ortometopă = 86,1) puternic reliefată. Occipital bombat, cu schiță de torus. Nas proeminent cu rădăcină înaltă și adîncă. Fragment de mandibulă probabil îngustă.

M. 23. sec. XVI-XVIII. Copil în vîrstă de aproximativ 3 ani.

M. 24. sec. XVI-XVII. Copil în jur de 3—5 ani.

M. 25. sec. XVIII. Scheletul a aparținut unui bărbat tînăr (circa 20 ani) de talie mijlocie (165,7 cm). Pe craniul incipient lung (190 mm), lat (162 mm) nu s-a putut măsura înălțimea. Hiperbrahio-cran (85,3). Fruntea deși lată (102 mm) în comparație cu lățimea calotei este îngustă (stenometopă = 63,0) cu regiunea glabelară dezvoltată. Față mijlociu-înaltă = 121 mm, 72 mm în porțiunea superioară, mezoprosopă (89,6) mezenă (53,7). Contur facial oval, orbite înalte, late, oval rectangulare, mezoconche (81,4), nas drept, lung (56 mm), de lățime mijlocie (24,5 mm), leptorin (44,6) malare de tip temporal, fose canine pline, mandibulă ovală.

M. 26. sec. XVI-XVII. Schelet fără craniu, aparținînd probabil unui bărbat adult, de talie mijlocie (166,4 cm). Oasele lungi prezintă amprente puternice dovada unei musculaturi dezvoltate.

M. 27. sec. XV. Copil trecut de 7 ani.

M. 28. sec. XV. Craniu deformat de bărbat adult. Calotă ovoidă slab reliefată, incipient lungă (190 mm?) îngustă (136 mm) joasă (111 mm), dolio-crană (71,6?) ortocrană (58,4), metriocrană (81,6) cu frunte dreaptă (ortometopă = 89,1) bombată și occipital proeminent. Fața îngustă dreptunghiulară este înaltă (125 mm), mijlociu-înaltă în porțiunea superioară (72 mm). Nasul moderat înalt (52 mm) îngust (23 mm) leptorin (44,2) are apertura piriformă antropină. Orbitele sînt rotunde și mandibula îngustă adîncă cu ramuri scurte oblice și menton pătrat.

M. 29. sec. XIV-XV. Bărbat peste 30 ani, de talie incipient înaltă (170,0 cm). Craniu deformat, ovoid, de lungime mijlocie (185 mm), îngust (136 mm), scund (110 mm), dolio-cran (73,5), ortocran (59,5), metriocran (80,9). Frunte bombată de lățime mijlocie (95 mm), lată în comparație cu calota, eurimetopă (69,8) cu relief moderat. Parietal bombat (87,9), occipital rotunjit (85,6), Față joasă egală cu 113 mm, porțiunea superioară = 165 mm, de lățime mijlocie (130 mm), eurien (48,5), mezoprosopă (86,3), orbite oval rectangulare, mezoconche (76,9), malare temporalizate, înguste, fose canine adînci. Nasul este de lungime (50 mm) și lățime (25 mm) mijlocie, mezin (50,0), cu apertură piriformă dublă. Contur facial, ovaldrechtunghiular. Schelet relativ gracil față de craniu.

M. 30. sec. XVI-XVII. Scheletul aparține unui adolescent de talie mică.

M. 31. sec. XIV-XVI. Schelet foarte gracil de femeie adultă. Calotă pentagonoidă, îngustă (140 mm) de lungime (178 mm) și înălțime (116) mijlocie. Mezocran (78,6), hipsicran (66,7), metriocran (84,3). Frunte bombată cu relief slab, ortometopă (87,0). Parietal și occipital bombat (81,0), orbite înalte, rotunde.

M. 32. sec. XV. Schelet de bătrîn, prost conservat. Fragment de calotă sfenoid-pentagonoidă, scurtă (180 mm), îngustă (137 mm), mezocrană (76,1). Frunte dreaptă, (ortometopă = 87,1), metriometopă (68,6) cu relief slab către mijlociu. Parietal plat (90,4). Aplatizarea bazei nazale asemănătoare cu M. 9 și M. 21. Mandibulă îngustă. Fragment de schelet gracil.

M. 35. sec. XIV-XV. Bărbat avînd, aproximativ 50 ani, de talie mijlocie (164,0 cm.). Craniu ovoid de dimensiuni mijlocii (lungimea = 185 mm, lățimea = 144 mm, înălțimea = 115 mm). Mezocran (77,8) ortocran (62,2), metriocran (79,9). Frunte medie (100 mm), largă în raport cu calota, eurimetopă (69,0), ortometopă (86,1), cu relief moderat. Parietal mijlociu (90,1), occipital ușor bombat (84,8). Față moderat lată (137 mm), moderat înaltă (121 mm., porțiunea superioară = 71 mm), mezen (51,3), mezoprosopă (88,3), nas lung (55 mm) îngust cu fosă prenazală, orbite rotunjite, mezoconche (82,9), malare ușor frontalizate, fose canine medii. Mezoognat (84° profil facial, 81° profil alveolar). Mandibulă oval-îngustă, contur facial pentagonal. Spondiloză sacrală, carie pe molarul 1 (vezi fig. 25).

M. 36. sec. XVI-XVIII. Fragment din calota largă (157 mm) puternic aplatizată — aplatizare accentuată prin deformare în strat — corespunzătoare unui bărbat matur. Fragment de maxilar superior cu o carie pe primul molar.

M. 37. sec. XVI-XVII. Scheletul aparține unui individ tînăr în jur de 20 ani, gracil, de sex indeterminabil. Talie mijlocie (166,4 cm bărbat, 162,3 cm femeie). Calotă ovoidă, moderat lungă (188 mm) și lată (144 mm), mezocrană (76,6). Frunte dreaptă (ortometopă = 85,0) îngustă (stenometopă = 63,9) cu relief slab către mijlociu. Parietal plat (90,4) occipital bombat (78,0). Maxilar și mandibulă îngustă, nas îngust (22 mm). (vezi fig. 26)

M. 39. sec. XVII-XVIII. Copil între 12—13 ani. Relieful nucal și resfrîngerea gonioanelor ar indica sexul masculin. Hiperbrahican (86,0), hipsicran (63,7), tapeinocran (74,1). Față joasă pătrată orbite înalte, spațiul interorbital mare, nas îngust.

M. 41. sec. XV. Scheletul a aparținut unui bărbat bătrîn de talie mijlocie (164,5 cm), masiv. Craniu ovoid-elipsoid, lung (193 mm), îngust (137 mm), scund (111 mm), doliocran (71,0), camaecran (57,5), metriocran (81,0). Frunte mijlocie (101 mm), largă în raport cu calota, eurimetopă (73,7) puțin piezișă (camemetopă = 92,2), cu relief glabelar puternic dezvoltat. Parietal plat (91,2), occipital rotunjit (86,0). Față de dimensiuni mijlocii (114 mm., 67 mm în porțiunea superioară), mezen (50,0), mezoprosopă (85,1). Orbite trapezoide, mari (43 mm), înalte (36 mm), mezoconche (83,7) orientate în jos și înapoară, spațiul interorbital mare (26,5). Nas ușor arcuit de lungime mijlocie (50 mm), lat (26 mm), camerin (53,1), cu baza puțin adîncită și apertură piriformă antropină. Malare ușor frontalizate, fose canine pline. Mandibulă ovală, proeminentă, două carii pe premolar. Contur facial dreptunghiular oval. Artrită temporo-mandibulară (vezi fig. 27).

M. 42. sec. XIV-XVI. Fragmente craniene și os iliac. Adolescent, probabil femeie, în jur de 16 ani.

M. 43. sec. XV. Fragmente din scheletul unui copil între 3—5 ani.

M. 44. sec. XVI-XVII. Fragment de humerus aparținînd unui adult de sex indeterminabil.

M. 46. sec. XVIII-XIX. Craniu masiv de bărbat matur. Calotă sfenoidă, scurtă (167 mm), înaltă (121 mm) de lățime mijlocie (150 mm). Hiperbrahican (89,8), hip-

sicran (72,5), metriocran (80,7). Frunte ușor piezișă, orto-camaemetopă 89,6 eurimetopă (69,8) cu relief moderat spre puternic. Parietal și occipital rotunjit (81,0), Față de dimensiuni joase — mijlocii (înălțime = 115 și 67 mm, lățime = 136 mm) eurien (49,2), euriprosopă (84,6). Nas scurt (46 mm) moderat lat (24 mm), camaerin (52,2), convex cu apertură piriformă antropină. Orbite rectangular rotunjite, mezoconche (80,8), malare înguste de tip temporal, fosă canină moderată. Mandibulă ovală cu ramuri foarte înguste și gonioane resfrînte. Contur facial rectangular — oval, ortognat (profil facial 88°, profil alveolar 92°).

M. 47. sec. XIX. Adolescent, probabil de sex feminin, între 14 și 16 ani. Fragment de calotă scurtă (177 mm), de lățime mijlocie (145 mm), scundă (110 mm), brahicrană (81,9), ortocrană (62,1), tapeinocrană (73,3) cu occipital aplatizat. Fragment de mandibulă joasă.

M. 48. sec. XV. Adult de sex indeterminabil. Un radius măsurabil indică foarte aproximativ o talie înaltă (170,5 pentru bărbat și 169,2 pentru femeie).

M. 50. sec. XIV-XV. Fragment de calotă (occipital bombat și frontal) aparținând unui individ tânăr, posibil femeie, în jur de 20 de ani.

M. 51. sec. XV-XVI. Fragment din frontalul și occipitalul unui craniu de femeie adultă.

M. 52. sec. XVI-XVIII. Fragmentul de calotă lungă, cu frunte moderat lată (102 mm), ortometopă (87,2) și relief glabelar accentuat a aparținut unui bărbat matur.

M. 54. sec. XIV-XVI. Schelet prost conservat. S-a păstrat un fragment de calotă lungă (191 mm), dolicoidă. Sex indeterminabil, matur.

M. 55. sec. XV-XVI. Bărbat matur de talie mijlocie (165,3 cm). Craniu deformat, de dimensiuni mijlocii, probabil mezocran, ortocran, tapeinocran. Frunte mijlocie (100 mm), lată în raport de calota, eurimetopă (69,0) cu relief moderat. Parietal cu aplatizare prelambrică, occipital bombat suprainiac, apofize mastoide destul de masive, orbite înalte. Mandibulă moderată, cu ușoară resfrîngere a gonioanelor; carie pe primul molar și artroză la epifiza superioară a humerusului.

M. 56. sec. XIV-XV. Fragmente de femur și de mandibulă. Matur de sex indeterminabil.

M. 57. sec. XV. Fragmente din scheletul unui bărbat peste 30 de ani. Calota pare să fi fost dolicoidă, ovoidă în norma verticală. Occipitalul este bine reliefat. Schelet gracil.

M. 58. sec. XVI. Din schelet s-au păstrat câteva oase lungi și fragmente faciale. Probabil bărbat matur. Fața înaltă (124 mm) mijlociu — înaltă în porțiunea superioară (73 mm), nas mijlociu — lung, (51 mm), lat (26 mm), camaerin (52,7). Forma bazei și a aperturii nazale asemănătoare cu M. 9. Mandibulă ovală, îngustă cu bărbie pătrată.

M. 59. sec. XV. Copil în jur de 7 ani.

M. 60. sec. XV. Scheletul gracil al unui bărbat de talie supramijlocie (169,8 cm), matur. Calotă lungă (203 mm), dolicoidă, cu frunte ușor fungindă, orto-camaemetopă (90,0) și relief moderat. Față de înălțime (116 mm) și lățime (136 mm) mijlocie, moderat joasă în porțiunea superioară (67 mm) eurien (49,3), mezoprosopă (85,3) cu nas incipient lung (52 mm), lat (27 mm), camaerin (51,9) și orbite oval-rectangulare, mezoconche (83,3). Malare mijlocii, mandibulă gracilă, adîncă. Caninul superior inclus între premolari. Carie dentară.

M. 61. sec. XVI-XVIII. Oasele lungi ale unui bărbat matur de talie înaltă (174,4 cm).

M. 64. sec. XV-XVI. Copil între 7 și 9 ani.

M. 65. sec. XV-XVI. Copil de aproximativ 3—4 ani.

M. 66. sec. XV-XVI. Copil în jur de 7 ani.

M. 67. sec. XVI-XVII. Copil de aproximativ 10 ani.

M. 70. sec. XIV-XV. Bărbat matur. Fragment de calotă elipsoid — ovoidă lungă (190—195 mm. ??) îngustă (139 mm) de înălțime mijlocie (116 mm). Dolicocran (?) ortocran (?) metriocran (83,4). Parietal bombat (81,1), occipital cu curbură moderată (84,3), apofize mastoide robuste. Fragment de mandibulă cu ramuri înalte. Relieful osos indică o musculatură dezvoltată.

M. 72. sec. XVII-XVIII. Bărbat matur de aproximativ 30 ani. Craniu sfenoid. scurt (171 mm) de lățime (147 mm) și înălțime (116 mm) mijlocie, hiperbrahican (85,96), hipsicran (67,8), tapeinocran (78,9). Frunte moddrată (98 mm), metriometopă (66,7) dreaptă (ortometopă = 84,8) cu relief slab dezvoltat. Parietal bombat (87,2) occipitalul ușor aplatizat (89,3). Față de lățime mijlocie (138 mm) scurtă către moderat (111 mm., 65 mm. în porțiunea superioară), eurien (47,1), mezoprosopă (85,2). Orbite ovale — rotunjite, mezoconche (82,0), nas scurt (46 mm) de lățime mijlocie (23 mm), mezocamaerin (50,0). Malare frontalizate, mandibulă îngustă ușor ascuțită, destul de masivă totuși. Contur facial ovoid — pentagonoid.

M. 73. sec. XVI-XVII. Fragmente de craniu aparținând unui individ matur, de sex indeterminabil.

M. 74. sec. XVI-XVIII. Fragment de calotă aparținând unei femei tinere. Frunte moderat lată (99 mm), dreaptă (ortometopă = 84,7), cu baze dezvoltate, fără relief. Orbite rectangular — rotunjite, nas de lățime mijlocie (25 mm) cu bază joasă.

M. 75. sec. XV-XVI. Fragment de frontal cu relief slab, a aparținut probabil unei femei tinere.

M. 76. sec. XVIII-XIX. Copil în jur de 7 ani. Carie pe caninul de lapte.

M. 77. sec. XVI-XVII. Femeie în vîrstă. Calotă ovoidă, deformată, scurtă (170 mm) de lățime mijlocie (140 mm), înaltă (118 mm). Brahican (82,3), hipsicran (69,4), metriocran (84,3). Frunte fugindă (camaemetopă = 91,7) cu relief slab dezvoltat, occipital ușor rotunjit. Orbite rectangular rotunjite, nas proeminent, mandibulă largă.

M. 78. sec. VIII-XIX. Fragment de craniu deformat, aparținând unei femei adulte. Frunte lată (105 mm) dreaptă (ortometopă = 79,8) cu relief moderat. Occipital aplatizat (accentuat prin deformare), apofize mastoide mici. Orbite mari, mandibulă cu caracter infantil. Carii multiple pe premolari și molari (8).

M. 80. sec. XVII-XVIII. Fragment de frontal cu regiunea supraorbitală netedă; apofize mastoide mici. A aparținut unei femei tinere.

M. 82. sec. XVI. Individ bătrîn probabil bărbat. Fragment de frontal cu relief supraorbital șters; mandibulă cu amprente musculare destul de accentuate.

M. 83. sec. XVI-XVII. Frontal de aspect feminin, de lățime mijlocie (97 mm), bombat; spațiul interorbital destul de lat (26 mm).

M. 84. sec. XVII-XVIII. Schelet gracil care a aparținut probabil unei femei adulte de talie înaltă (164,8 cm). Calotă sfenoidă, scurtă (165 mm) îngustă (138 mm), incipient înaltă (115 mm). Brahican (83,6), hipsicran (69,7), metriocran (83,3). Frunte îngustă (90 mm), stenometopă (65,2), ortometopă (88,6) cu relief glabelar slab dezvoltat. Parietal bombat (85,9), occipital rotunjit (86,3), apofize mastoide gracile ascuțite. Față îngust — mijlocie (123 mm). Carie pe caninul superior.

M. 85. sec. XVII-XVIII. Craniul sfenoid, deformat, scurt (167 mm) de înălțime (110 mm) și înălțime (143 mm) mijlocie, hiperbrahican (85,6), hipsicran (65,9), tapeinocran (76,9), a aparținut unei femei de vîrstă mijlocie. Frunte moderată (97 mm), metriometopă (67,8), ortometopă (86,4), slab reliefată; parietal mijlociu — bombat (89,2), occipital ușor rotunjit (80,6), apofize mastoide moderate. Orbite înalte, rotunjite, hipsiconche (91,9)), spațiul interorbital mijlociu — lat, (26 mm), malare înguste.

Față de lățime mijlocie (125 mm), mandibulă de formă infantilă. Brahicran gracil, prezintă unele asemănări cu craniul anterior.

M. 86. sec. XVII-XVIII. Scheletul a aparținut unei femei adulte de talie mică (152,8 cm). Craniul nu s-a păstrat.

M. 87. sec. XVII-XVIII. Fragmente din scheletul gracil al unui individ matur de sex indeterminabil. Mandibula adâncă, uzură dentară.

M. 88. sec. XV-XVII. Bărbat masiv, adult. Din calota sfenoidă lipsește o parte din frontal. Craniul estimat de lungime mijlocie, lat (160 mm), moderat înalt (117 mm). Indicele cranian nu s-a putut măsura, dar craniul face parte cu siguranță din categoria hiperbrahicrană. Raportată la lățime, calota este scundă (tapeinocrană = 73,1). Fruntea lată (104 mm) este îngustă față de lățimea craniului, stenometopă (65,0). Parietal bombat (84,3), occipital lat, ușor aplatizat (90,7), apofize mastoide puternice. Mandibulă ovală, cu bărbie pătrată, dentiție completă în bună stare.

M. 89. sec. XV-XVI. Calotă deformată, scurtă (176 mm), probabil brahicrană cu frunte dreaptă și relief supraciliar moderat. A aparținut unui adolescent de peste 14 ani. În același loc s-a găsit și un fragment din maxilarul inferior al unui copil între 7—9 ani.

M. 90. sec. XV-XVII. În mormântul cu aspect de osuar s-au putut identifica fragmente din scheletele a doi adulți și a unui copil: un bărbat de talie mijlocie (166,5 cm) gracil, cu mandibulă rectangular — ovală, o femeie cu talia de asemeni mijlocie (155, 8 cm) și un copil în jur de 6 ani.

M. 92. sec. XVI-XVII. Calotă sfenoidă, scurtă (176 mm) îngustă (145 mm?) brahicrană (82,4?) Frunte dreaptă (ortometop = 85,9), occipitalul rotunjit (79,2). Fragment de mandibulă de dimensiuni mijlocii cu bărbie ascuțită. A aparținut probabil unui bărbat adult.

M. 93. sec. XVII. Schelet de bărbat tânăr. Calota incompletă este voluminoasă, incipient înaltă (119 mm), dar raportată la lungimea mare a craniului (208 mm) este joasă (camaecrană = 50,7). Frunte mijlocie, ortometopă (85,4.) Mandibulă îngustă, ascuțită cu bărbie aproape pătrată.

M. 94. sec. XVI. Copil peste 7 ani. Mandibulă cu gonioane ușor resfrînte.

M. 95. sec. Membrele inferioare ale unui bărbat de talie supramijlocie (169,0cm).

M. 96. sec. XVII. Fragment de craniu îngust — mijlociu cu occipital rotunjit, neted. Mandibulă gracilă, ovală. A aparținut unei femei tinere, (18—20 de ani).

M. 97. sec. XVII-XVIII. Fragment din scheletul unei femei adulte de talie mică (152,8 cm).

M. 98. sec. XVI-XVII. Fragmente din craniul unei femei tinere în jur de 18 ani. Occipital bombat și mandibulă gracilă — ovală, joasă.

M. 99. sec. XIV-XVII. Fragment de calotă deformată, voluminoasă, cu occipital foarte slab rotunjit și relief puternic, care provine de la un bărbat matur.

M. 100. sec. XIV-XVI. Craniu de bărbat în vîrstă. Calotă deformată, ovoid — elipsoidă, lungă (190 mm), îngustă (138 mm) de înălțime mijlocie (116 mm), doliocran (72,6), ortocran (61,0), metriocran (84,1). Frunte ușor fugindă, ortometopă (88,5), de lățime mijlocie (100 mm), lată în raport cu lărgimea calotei, eurimetopă (72,5), cu relief glabelar destul de dezvoltat. Parietal mijlociu — bombat (78,9), occipital rotunjit. Față de dimensiuni medii (lățime = 133 mm înălțime — 116 mm, înălțimea porțiunii superioare = 67 mm), mezen (limita inferioară = 50,4), mezoprosopă (87,2) cu orbite moderate, ovale, camaeconche (75,6). Spațiul interorbital mijlociu — lat (26 mm) malare înguste, ușor frontalizate, fose canine adînci. Nas înalt (54 mm), lat (28 mm), camaerin (51,8) cu fosă prenasală. Profil facial mezognat (81°) și prognatism alveolar (64°?). Mandibulă ovală cu gonioane resfrînte, contur facial dreptunghiular.

CARACTERIZAREA GENERALĂ A MATERIALULUI

Seria de la Giulești nu este omogenă. Deosebiri sînt sesizabile mai ales în timp, fapt firesc, dat fiind perioada îndelungată de folosire a cimitirului. Eșalonarea cronologică a scheletelor a scos în evidență totuși, unele diferențe mai accentuate între subiecții din primele secole, aproximativ XIV-XVI și subiecții etapei următoare (etapă în care au fost incluse și scheletele datate sec. XV-XVII)¹, deosebiri care apar mai pregnant în privința formei craniului (observația este valabilă și pentru cele 16 crani deformat în sol și ale căror măsurători nu au fost incluse în tabel). Considerentul nis-a-părut destul de important pentru o grupare diferită a scheletelor în timp.

Astfel seriat, eșantionul de la Giulești se prezintă în felul următor :

— 17 subiecții din sec. XIV-XVI, cu calota elipsoid-ovoidă, în general îngustă, moderat lungă și joasă, (9 dolico și 8 mezocrani) cu frunte lată (eurimetopă), occipital adeseori bombat și fețe mijlocii;

— 21 subiecți din sec. XVI-XIX (16 brahi și 5 mezocrani). În această etapă deci formele dolicoide nu se mai întîlnesc, făcîndu-și în schimb apariția forme brahocrane cu calota mai largă, mai scurtă, mai voluminoasă și mai înaltă în raport cu lungimea ei, hipsitapeinocrane, cu frunte moderată, metriometopă, occipital, uneori aplatizat și cu fața ceva mai lată, (vezi tabel nr. II și III).

Deși indicele cranian în diferențierea rasială nu mai prezintă azi importanța acordată odinioară², transformarea în timp a formei capului rămîne una din problemele cele mai dezbătute ale antropologiei contemporane. În cazul seriei noastre, deosebiri între valorile acestui indice, mai scăzute în primele secole și mai ridicate în etapa următoare, ni s-au părut destul de semnificative pentru a fi discutate.

Este posibil ca brahocrani să fi existat în populație și în sec. XIV-XVI (forme mezocrane cu indici plasați uneori aproape de limita superioară a categoriei, pot îndreptății această presupunere), dar nu i-am întîlnit în seria studiată. Mai semnificativ ni se pare faptul că, în etapa următoare dispar doliocranii. Diferențele semnificative în privința indicelui cranian ($t = 2,8$) între cele două grupe, ar pleda poate

TABEL Nr. II, GIULEȘTI—SEC. 14—19

Dimensiuni și indici cranieni

Secol	Mormint	Sex	Vîrsta	Numărul Martin																		
				1	8	17	5	20	9	10	12	8:1	17:1	20:1	17:8	20:8	9:10	9:8	12:8	29:26	30:27	31:28
15—17	3	♂, ♀, ♂, ♀, ♂, ♀, ♂, ♀, ♂, ♀, ♂, ♀, ♂, ♀, ♂, ♀, ♂, ♀, ♂, ♀	M	175	154	138	103	114	107	130	115	88,0	78,9	65,1	89,6	74,0	82,3	69,5	74,7	87,0	89,2	84,1
15—16	6		M	180?	140?	—	—	110?	105	118	116	77,01	—	61,1?	—	78,6	90,0	66,6	82,8	—	90,4	81,4
19	7		M	—	—	—	—	116	101	130	106	—	—	—	—	—	77,7	69,7	69,7	86,3	88,0	87,6
16—17	8		M-S	182	142	—	—	113	99	126	—	79,0	—	62,1	—	79,6	79,6	70,7?	—	87,7	91,5	82,2
14—15	9		M	181	140?	140	105	115	99	125	112	77,3	77,3	63,5	100	82,4	79,2	—	80,0	86,5	95,1	93,1
15—16	11		Ad-M	185	146	—	—	114	—	124	118	78,9	—	61,6	—	78,1	—	67,1	80,0	87,2	99,2	79,2
16—17	14		M	191	149	—	—	114?	100	126	120	78,0	—	59,7	—	76,5	79,4	—	73,8	91,9	87,8	—
16—17	18		Ad-M	175	—	—	—	118?	—	—	—	—	—	67,4	—	—	—	—	67,3	—	90,6	87,0
17—18	20		M-S	191	153	—	—	114	103	134	117	80,1	—	59,7	—	74,5	76,1	71,4	76,5	87,0	100	77,0
15—17	21		M	187	140	—	—	119	100	121	—	74,9	—	63,6	—	85,0	82,6	63,0	—	86,5	88,6	79,8
18	25		Ad	190?	162?	—	—	—	102	—	118	85,3?	—	—	—	—	—	—	—	72,8	—	—
15	28		Ad	190?	136?	—	—	—	111?	—	—	71,6	—	—	—	—	—	—	69,8	—	89,1	89,6
15	29		Ad-M	185	136?	—	—	110?	95	—	—	73,5?	—	59,5	—	80,9	—	—	80,9	—	87,9	82,2
14—16	31		M	178	140	—	93	116	93	115	—	78,6	—	66,7	—	84,3	66,4	69,6	—	87,0	88,5	81,0
15	32		S	180	137	—	—	—	94	111	—	76,1	—	—	—	84,7	69,0	—	—	87,1	90,4	—
14—15	35		M-S	185	144	139	100	115	100	130	102	77,8	75,1	62,2	95,8	79,9	76,2	63,9	70,3	86,1	90,1	84,8
16—17	37		Ad-S	188?	144?	—	—	—	92	120	110?	—	—	—	—	76,7	73,7	77,8	85,0	90,4	78,5	—
15	41		M	193	127	—	—	111	101	119	107	71,0	—	57,5	—	81,0	84,8	—	78,1	90,2	91,2	86,0
18—19	46	M	167	150	—	—	121	104	—	—	89,8	—	72,5	—	80,7	69,8	—	—	89,6	87,5	80,0	
19	47	Adol.	177?	145?	—	—	110?	—	—	—	81,9?	—	62,1?	—	73,3	—	—	66,7	—	—	—	
17—18	72	Ad-M	171	147	131	100	116	98	126	114	86,0	76,6	67,8	92,9	78,9	77,8	—	77,5	84,8	87,7	77,5	
16—17	77	S	170?	140?	—	—	118	—	—	—	82,3	—	69,4?	—	84,3	—	65,2	—	91,7	87,2	88,7	
17—18	84	M	165	138	136	98	115	90	116	105	83,6	82,4	69,7	98,5	83,3	77,6	67,8	76,1	88,6	85,9	86,3	
17—18	85	M-S	167?	143?	—	—	110	97	120	118	85,6	—	65,9	—	76,9	80,8	65,0	82,5	86,6	89,2	80,6	
15—17	88	Ad	—	160	130	—	117	104	131	117	—	81,2	73,1	—	79,4	72,5	90,0	—	84,3	90,7	—	
14—16	101	M	190	138?	—	—	116	100	130	110	72,6?	—	61,0	—	84,1	76,9	—	87,0	88,5	78,9	—	

Dimensiuni și indici faciali

Secol	Mormint	Sex	Vîrsta	Număr Martin																			
				45	48	47	46	55	54	51	52	50	43(1)	45:8	48:45	47:45	54:55	52:51	63:62	9:66	66:65	71:70	
15—17	3	♂, ♀, ♂, ♀, ♂, ♀, ♂, ♀, ♂, ♀, ♂, ♀, ♂, ♀, ♂, ♀, ♂, ♀	M	145?	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	94,2	—	—	—	—	105,0	79,5	57,6	
19	7		M	146?	—	—	—	—	28	—	—	—	—	—	96,0	—	—	—	—	—	—	—	—
16—17	8		M-S	130?	65?	117?	94	50	23	42?	32	—	98	91,5	50,0	90,0	46,0	76,0	84,0	—	—	—	—
14—15	9		M	130?	69?	117?	—	55	27	42?	34	23	96	92,9	53,1	90,0	49,1	80,9	—	106,4	—	—	—
15—16	11		Ad-M	—	69	117?	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	75,8	50,0	—
18	25		Ad	134?	72	121	—	56	25	43	35	26,5	103	182,7	53,7	89,6	44,9	81,4	—	—	—	—	61,6
15	28		Ad	—	72	125?	—	52	23	40?	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
15	29		Ad-M	125?	63	113?	89	50	26	39	30	—	92	91,9	51,0	90,4?	50,0	76,9	—	100	78,8	—	
14—15	34		M-S	137?	71	121	102	95	55	—	41?	34	22	98	95,1?	51,3?	88,3?	—	82,9	84,0	100	75,2	54,0
15	41		S	134?	67	114	102	49	26	43	36	26	105	97,8	50,0	85,1	53,1	83,7	—	—	—	—	59,2
18—19	46		M	136	67	115	85	46	24	39	31	25	100	90,7	49,2	84,6	52,2	80,8	—	102,9	86,3	60,3	—
16—18	58		Ad-M	—	73?	104	—	51	26	—	—	—	—	—	—	—	52,7	—	—	—	—	—	—
15	60		M	136?	67	116	92	52	27	42	35	22	105	—	49,3	85,3	51,9	83,3	—	—	—	—	—
17—18	72		Ad-M	138	65?	111	98	46	23	39	32	22	94	93,9	47,1	85,4	50,0	82,0	—	101,1	87,1	62,7	
14—16	101		M	138?	67?	116	94	54	28	41	31	26	98	96,4	50,4	87,2	51,8	75,6	85,0	87,7	95,8	63,6	—

în favoarea ipotezei pătrunderii unor elemente brahicrane din afara comunității (aparitia unor hiperbrahicrani datați sec. XV-XVII, vine în sprijinul acestei presupuneri). Imigranții pot fi eventual parteneri din satele învecinate (la Cuhea³ de ex, se întâlnesc brahicrani în sec. XIV).

În același timp dispariția dolococranilor⁴ și creșterea masivă a procentului de brahicrani începând cu secolul XVI și pînă azi,⁵ poate fi considerată consecință a fenomenului de brahicefalizare⁶ comun populațiilor feudale în cea mai mare parte a Europei.

Dar, nu se pot trage concluzii cu caracter de generalizare pentru întreaga populație care a folosit acest cimitir. Numărul mic de schelete studiate și faptul că unii dintre subiecții care au fost datați în limite cronologice largi, ar putea aparține altei faze decît cea în care au fost analizați, fac imposibil de precizat dacă deosebirile constatate reflectă o « realitate biologică » sau mai degrabă o « realitate matematică », datorită constituirii mecanice, întâmplătoare a celor două grupe, insuficiente statistic și nerepresentative chiar pentru o populație mică, dar care a folosit cimitirul de la Giulești timp de cinci secole.

În afara diferențelor semnalate mai sus, a căror natură este greu de precizat, (sînt binecunoscute modificările rapide survenite în populații mici, relativ izolate⁷), eșantionul de la Giulești se caracterizează printr-o serie de trăsături comune care atestă continuitatea populației: talie mijlocie, schelet post cranian în general robust, cu amprente puternice pe oasele lungi, dovada unei musculaturi dezvoltate, dar cu reliefuri craniene de obicei moderate, fețe mijlocii, mezen, mezoprosope, orbite rectangular — rotunjite, cu distanța interorbitală mijlocie spre largă, malare moderate, uneori frontalizate. De asemeni, întreaga serie prezintă un nas în general lung, adeseori larg și mandibulă de obicei ovală și adîncă, chiar în cazul cînd fețele sînt mai late.

Eșantionul are caractere net europide, cu unele variații de formă care amintesc trăsături arheomorfe. Uneori, se întîlnesc pe cranii, încă din secolele XIV-XV, caractere disociate, care ar putea sugera vagi influențe mongoloide, (M. 9, M. 21, M. 32, M. 41, M. 58). Evident, asemenea contacte au fost posibile, dar trebuie reținut, că o aplatizare facială relativă se întîlnește în Europa mult înainte de a apare aici mongoloizii.⁸

În comparație cu mica serie de la Cuhea, sec. XIV, Giuleștiul secolelor XIV-XVI este reprezentat prin indivizi adeseori mai robuști, cu cap mai lung și mai îngust, cu fața ceva mai înaltă și cu orbite mai joase. De asemeni, limitele de variație ale unor caractere sînt mai restrînse și în consecință, seria de la Giulești se prezintă mai omogenă (vezi tabel nr. IV). Dacă la Cuhea, predomină elemente gracile, nota de robustețe de la Giulești poate fi atribuită unor elemente arheomorfe sau (și) unor elemente nordoide¹. Nu trebuie pierdut din vedere însă faptul că scheletele mai fragile de la Giulești au fost, fie neridicate de pe teren, fie uneori înapte pentru studiu. Forme gracile au existat și aici (vezi descrierea scheletelor). Subliniez că deși mai mic și mai vechi, eșantionul de la Cuhea este reprezentat și prin forme brahicrane, uneori chiar extreme.

O caracteristică comună ambelor serii maramureșene este frecvența extrem de scăzută a cariei dentare, observată într-o proporție mult mai redusă decît cea întîlnită de obicei în feudalism, în restul țării (chiar dacă sînt incluși și dinții pierduți în timpul vieții). În același timp, abraziunea dentară este des întîlnită și destul de pronunțată, mai ales pe grupul lateral. O uzură de grad mare, consecință a unei masticații puternice, datorită unei alimentații dure, naturale, este frecventă în țara noastră în perioadele preistorice. Mai tîrziu, o dată cu schimbările în modul

TABEL nr. III. Talia (după Manouvrier)

Secol	15-16	16-17	14-15	15-16	17-18	18	16-17	15	15-16	15	16-18	17-18	16-18	?	17-18
Mormint	6	8	9	11	20	25	26	41	55	60	61	84	90	95	97
Sexul	♂	♂	♂	♂	♂	♂	♂	♂	♂	♂	♂	♀	♀	♂	♀
Vîrsta	M	S	M	Ad-M	M-S	Ad	?	M	M	M	M ?	M	?	?	Ad
Talia	174,1	169,1	166,6	164,3	162,9	165,7	166,7	165,4	165,3	169,8	174,4	164,8	155,8	169,1	152,9

DIMENSIUNI

TABEL nr. IV. Mediile și limitele de variație ale principalelor caractere ♂ + ♀

Eșantion		Nr. Martin											
		1	8	9	20	45	47	48	51	52	54	55	
Cuhea	Sec. 14	179,8 (165-187)	142,6 (135-155)	94,1 (91-100)	111,5 (104-118)	132,5 (125-119)	111,6 (113-114)	66,6 (64-68)	39,0 (38-40)	34,0 (33-35)	(25,3 (24-26)	50,0 (48-52)	
Giulești	Sec. 14-16	186,4 (180-193)	139,4 (136-144)	99,1 (94-105)	113,4 (110-117)	132,5 (125-137)	117,4 (113-125)	68,1 (63-71)	41,1 (39-43)	33,7 (31-36)	26,1 (23-28)	52,4 (49-55)	
Giulești	Sec. 16-19	179,4 (165-197)	147,6 (150-162)	99,9 (92-107)	115,2 (110-121)	138,2 (130-146)	117,6 (111-124)	68,4 (65-73)	40,7 (39-43)	32,6 (32-35)	24,8 (23-28)	49,8 (46-56)	

INDICI

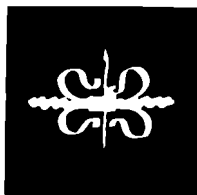
Eșantion		Nr. Martin								
		8:1	20:1	20:8	9:8	47:45	48:45	52:51	55:54	
Cuhea	Sec. 14	78,8 (72,2-93,9)	61,8 (56,1-70,9)	78,4 (75,5-84,1)	66,5 (61,3-69,6)	85,9 (81,4-90,4)	51,0 (48,5-53,6)	87,7 (85,0-91,0)	51,1 (49,0-54,2)	
Giulești	Sec. 14-16	75,4 (71,0-78,9)	61,6 (57,5-66,7)	81,2 (78,6-84,3)	71,0 (69,0-75,0)	87,8 (85,1-90,4)	50,7 (49,3-53,1)	81,4 (75,6-83,7)	49,8 (44,2-53,1)	
Giulești	Sec. 16-19	82,9 (78,0-89,8)	65,7 (59,7-73,1)	78,9 (73,3-85,0)	67,1 (63,0-69,8)	87,4 (84,6-90,0)	50,0 (47,1-53,7)	78,8 (76,2-81,4)	51,4 (44,6-52,9)	

de preparare a hranei, uzura dentară scade și crește în schimb progresiv frecvența și intensitatea maladiei carioase⁹. La Giulești, excepție făcînd un singur caz (de femeie tînăra), procentul de carii nu crește în timp. Fenomenul, credem că este mai puțin legat de lipsa făinoaselor, a dulciurilor și în general a unui mod particular de alimentație, cît mai ales de calitatea specifică a solului. Pentru proporția de carii ceva mai ridicată de la Cuhea, ar putea fi luat în considerație și un factor constituțional, anume gradul mai mare de gracilitate al scheletelor respective.

La două din puținele cazuri de la Giulești care au dinți cariați, se întîlnesc și alte forme de patologie osoasă^o: M. 35 spondiloză sacrală, M. 41 artrită temporo-mandibulară. Ambii subiecți sînt de vîrstă înaintată. Spondiloze, artroze, fracturi, se mai observă și la alte schelete M. 20 de ex., fractura claviculei și a bazei nazale, M. 8, fractură dublă de peroneu etc. Întîlnite la indivizi de vîrstă înaintată, spondilo-artrozele și chiar unele fracturi, pot fi considerate boli cu caracter degenerativ.

Este de presupus că locuitorii satului în lunga lor istorie nu au fost scutiți și de ravagiile epidemiilor, care se pare că au afectat mai ales copiii. În acest fel s-ar putea găsi o explicație pentru numeroasele schelete de copii îngropate în același loc și aproximativ în aceeași vreme, (8 schelete datate în sec. XV-XVI).

^o Osteopatiile au fost diagnosticate de dr. Dardu Nicolaescu-Plopșor.



1. O parte din morminte au putut fi încadrate în limite cronologice mai strânse, fie cu ajutorul inventarului funerar, fie pe temeiul raporturilor stratigrafice din cimitir. Încadrarea cronologică a unei alte părți din morminte a putut fi făcută doar în limite largi, de două sau chiar trei secole.

2. « Imaginat » de Retzius în secolul trecut, indicele cranian a fost considerat multă vreme element principal de diferențiere rasială. Așa de exemplu, se credea că în Europa, peste populații cu capul lung, dolicoide, ar fi venit de undeva din est brachicranii (cu cap rotunjit). Apariția lor ar fi coincis cu migrațiile popoarelor. Numeroase descoperiri ulterioare au demonstrat însă că în Europa existau brachicrani într-o vreme când în cîmpiile estice și în Asia Anterioară dominau doliocranii. Mai mult, numeroase studii pe populații stabile, relativ închise, au arătat că indicele cranian se transformă în timp, fapt care antrenează modificări ale calotei și unele modificări ale feței. A se vedea în această problemă: BILLY, G. Formation et évolution sur place de la brachycéphalie alpine. În: Homo, 17, nr. 3—4, 19, p. 197; BUNACK, V.V. Sur l'évolution de la forme du crâne humain. Comunicare prezentată la Simpozionul de la Budapesta, octombrie 1967; FERENBACH, D. Origine et l'évolution de la brachycrânie. În: Thèse — Constantes crâniennes, brachycrânie et architecture crânienne. Masson et Cie., Paris 1956, p. 100; OLIVIER, G. Pratique anthropologique. Vigot Frères, Paris 1960, p. 117.

3. POPOVICI, IOANA. Considerații antropologice asupra unor schelete din cimitirul din secolul al XIV-lea de la Cuhea — Maramureș. În: Studii și cercetări de antropologie, 5, nr. 1, 1968, p. 33.

4. Cercetătorii polonezi T. Bielicki și Z. Welon au emis ipoteza că forma capului ar fi supusă selecției naturale. « Mecanismul acestei selecții este mai degrabă o supraviețuire diferențială, decît o fertilitate diferențială. Se consideră că selecția ar acționa cu mai mare intensitate împotriva dolicocefalilor și, în consecință, brachicefalizarea se află încă în progres » (T. Bielicki și Z. Welon. The operation of natural selection on human head form in East European population. În: Homo, 15, nr. 1, 1964, p. 22).

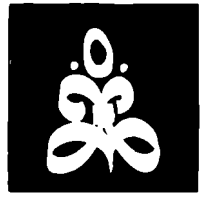
5. « Categoriile predominante sînt brachicefale și hiperbrachicefale » în trei sate studiate recent în Maramureș (NECRASOV, OLGA; CRISTESCU, MARIA; BOTEZATU, D. și TEODOROVICI, C. Tipul antropologic de la Cuhea, leud și Dragomirești. În: Studii și cercetări de antropologie, 5, nr. 2, 1968, p. 187.

6. Deși mecanismul acestui fenomen nu este bine cunoscut, rămîne un fapt dovedit că indicele cranian crește progresiv începînd cu primele secole ale mileniului nostru în aproape toată Europa. A se vedea bibliografia indicată la nota 2. Țara noastră face parte din arealul în care acest proces a fost continuu, de-a lungul evului mediu pînă azi. Vezi MILCU, ST., MAXIMILIAN, C., POPOVICI, IOANA. Cîteva considerații asupra procesului de brachicefalitate pe teritoriul R.P.R. În: Comunicările Academiei, Secția Biologie, nr. 9, 1968.

7. JACQUARD, A. Evolution des populations d'effectif limité. În: Population, nr. 2, 1968, p. 279 și J. SUTTER. Fréquence de l'endogamie et ses facteurs au XIX siècle. În: Population, nr. 2, 1968, p. 302 (« Noțiunea de izolat se lărgeste dacă se imaginează existența locuitorilor satelor Europei înaintea erei industriale. Dificultatea comunicațiilor favoriza prea puțin schimburile. De la sat la sat populațiile erau chiar ostile. Perspectivele de căsătorii erau limitate, tot așa cum sînt și azi la triburile primitive sau în comunicațiile geografice izolate. Această situația impunea se pare o endogamie strînsă »).

8. Forme asemănătoare cu « așa — numiții est-europizi » sînt întîlnite de I. Schwidetzky în insulele Canare. Ei se caracterizează prin față și nas lat și aplatizat, malare proeminente etc. Aceste caractere sînt considerate de autoare ca legate de forme primitive cromagnoid, fără nici o relație cu mongolii. (SCHWIDETZKY, I. Faktoren des Schädelbaus bei der vorspanischen Bevölkerung der Kanarischen Inseln. În: Homo, 10, nr. 4, 1959, p. 237 și Zur Frage mongolider Beimischung bei den Altslawen. În: Anthropologischer Anzeiger, Jg. 29, 1965, t. 1—4, p. 228). De aceiași părere este și C. Coon (The races of Europe, Mac Millan Company, New York 1954, p.) și J. L. Angel (Human skeletal remains from Slovenia. Mecklenburg Collection, part I, 1968, p. 75).

9. FIRU, P., NICOLAESCU-PLOPȘOR, D. și NEGREA, ADINA. Cîteva corelații între aspectele morfopatologice ale regiunii dento-maxilare și condițiile de viață social-economice la populațiile vechi pe teritoriul României. În: Studii și cercetări antropologice, 2, nr. 2, 1965, p. 191.



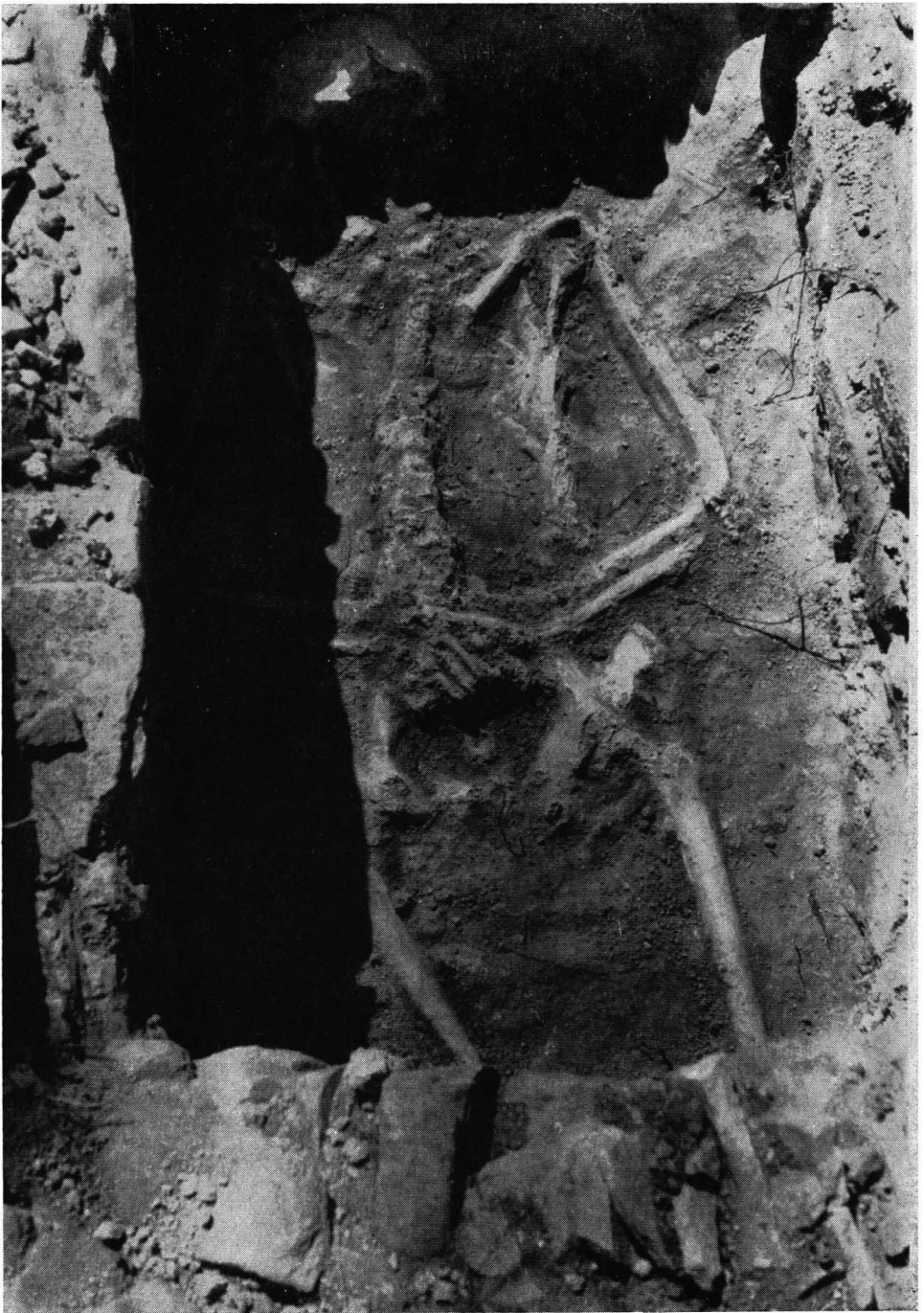


Fig. 22 — GIULEȘTI, M. 8



Fig. 23 — GIULEȘTI, M. 9



Fig. 24 — GIULEȘTI, M. 21

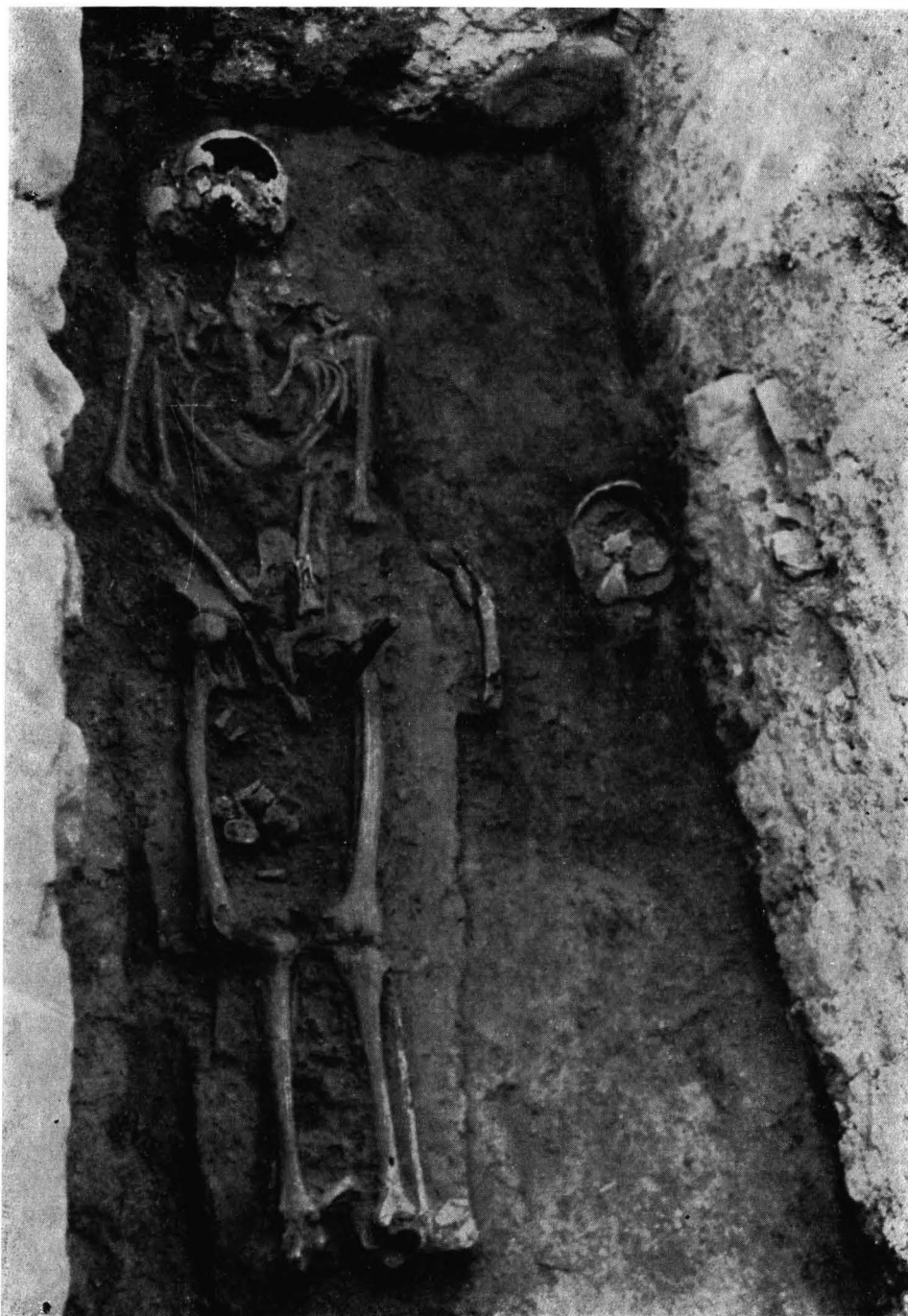


Fig. 25 — GIULEȘTI, M. 35



Fig. 26 – GIULEȘTI, M. 37



Fig. 27 — GIULEȘTI, M. 41

Prezentare grafică: ION MITRICI
Corectura: MARIANA IȘOVEANU

Cat la cules 25 VIII 1969. Bun de tipar 9 III 1970. Apărut în anul 1970. Tiraj 3000 ex. broșate. Hârtie crețată 70×100/70 kg. și hârtie velină 70×100/56 kg. Format 16,5×23 cm. Coli editură 5. Coli tipar 5,5.



FONDUL PLASTIC -- AGENȚIA DE PUBLICITATE
„ARTIS”

Tiparul executat la Întreprinderea poligrafică
„Arta Grafică”
Calea Șerban Vodă 133 — București.

